
IVRIS PAPERS

**PEČOVATELSKÁ OTCOVSTVÍ:
ZKUŠENOST A GENDEROVÉ VZTAHY**

2008

Iva Šmídová (ed.)

č. 08/01

Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Text prošel recenzním řízením.

Redakce neprovádí jazykové korektury textů.

STUDIE VZNIKLA V RÁMCI VÝZKUMNÉHO ZÁMĚRU MSM0021622408

Reprodukce a integrace společnosti

ISSN 1803-0343

Copyright © **Iva Šmídová 2008**

Tento text může být citován ve shodě s obvyklými akademickými pravidly. Je možné jej stáhnout pro vlastní osobní potřebu. Tento text nesmí být publikován na jiném místě bez výslovného svolení autora. Text nesmí být žádným způsobem využíván pro komerční účely či nabytí zisku.

PEČOVATELSKÁ OTCOVSTVÍ

ZKUŠENOST A GENDEROVÉ VZTAHY

IVA ŠMÍDOVÁ (ED.), FSS MU

ABSTRACT

This study is a complex research report from an empirical field study on strategies of families where fathers take on the nurturing status. Gender relations, legitimisations, expectations and status of women and men in these families are of primary concern in this analysis. The research team consisted of sociologists and psychologists and the primary approach is sociological gender studies. The field work consists of face-to-face interviews with five (heterosexual) couples in their home environment, followed by a panel discussion with mothers and fathers only groups at the university grounds. The depth of the analysis using inductive, qualitative approach has arrived at the following relevant themes revealing practices and mechanisms maintaining and changing the status quo in gender relations: 1. leaving for paternal (parental leave, 2. fathers at home, 3. father as primary caregiver, 4. children's needs, 5. nurturing man's identity, 6. family with fathers on parental leave, 7. couple relationship and gender relations, and 8. mother's identity. In the conclusion, the report summarises main overarching topics and sets them in broader theoretical concepts of gendered social structures.

Keywords:

gender relations, parental leave, nurturing fatherhood, legitimization strategies, gendered social structure, nurturing masculinities, emancipated femininities, gender order

Šmídová, Iva (ed.). 2008 „Pečovateľská otcovství: Zkušenost a genderové vztahy“
IVRIS Papers [online] Dostupný z:
<http://ivris.fss.muni.cz/papers/index.php?page=cislap&id=1>

AUTORSTVÍ, KONTAKT A PODĚKOVÁNÍ

Členky a členové výzkumného týmu, kteří se podíleli na konceptualizaci projektu, realizaci rozhovorů a analýze:

Mgr. Pavla Ducháčková
Mgr. Klára Janoušková, M.A.
Mgr. Lucie Jarkovská
Bc. Klára Kubíčková
Mgr. David Navrátil
Mgr. Lukáš Sedláček
PhDr. Iva Šmídová, Ph.D.
(řešitelka projektu)

Pokud není uvedeno jinak, autorkou kapitol/y je Iva Šmídová

editorka: PhDr. Iva Šmídová, Ph.D., obor genderových studií, katedra sociologie FSS MU a IVRIS, Joštova 10, 602 00 Brno, tel. 549 497 090; e-mail: krizala@fss.muni.cz

Výsledný text byl dokončen také díky stipendiu editorky „Andrew. W. Mellon Research Fellowship“ na IASH (The Institute for Advanced Studies in the Humanities), University of Edinburgh v létě 2007 (<http://www.iash.ed.ac.uk>)

I. ÚVOD

Text představuje výzkumnou zprávu z projektu, jež zachytil dva momenty v etapě životních drah rodin s malými dětmi, kde byl osobou se statutem pečovatele otec. Zpráva analyzuje několik témat relevantních pro studium rozšiřujícího se fenoménu pestrých rodinných uspořádání v českém prostředí. Výzkum zaznamenal jednak legitimizace participantů výzkumu pro tento typ rodinného modelu, typy individuálních strategií konkrétních rodičovských párů, ale také strukturní možnosti a bariéry, s nimiž se setkali. Hlavními analytickými tématy se stalo následujících osm oblastí: 1. okolnosti a legitimizace odchodu otce na rodičovskou dovolenou; 2. sebereflexe a reakce okolí na status „otce v domácnosti“; 3. otec jako primární pečovatelská osoba; 4. potřeby dítěte; 5. identita pečujícího muže; 6. situace rodiny po nástupu otce na rodičovskou dovolenou; 7. partnerské vztahy a jejich genderovanost a za 8. identita partnerky pečujícího otce – pracující matky, pojatá jako ohrožená a nebo emancipovaná.

Jak je patrné z analyzovaných témat, výzkumný tým se zaměřil na mikrosociální rovinu fenoménu pečovatelského otcovství spíše než na přehledovou studii tohoto jevu v celospolečenském kontextu. Detailní pohled na žitou každodenní realitu však umožnil dospět k analytickým závěrům, jež vypovídají o mechanismech produkce i reprodukce genderových vztahů, jež se nakonec odrážejí v nastavení sociálních struktur v měřítku přesahujícím dimenzi konkrétních rodinných svazků.

II. TEORETICKÁ VÝCHODISKA PROJEKTU

Přístup k tématu pečovatelských otcovství v tomto textu vychází ze sociologických genderových studií obahacených o analytické postupy profeministických sociologických mužských studií. Kritický, konstruktivistický pohled na mužství a ženství, otcovství a mateřství umožňuje zachytit posun a trendy genderových identit, a to jak v oblasti sociální tak v rovině psychického vývoje. Inspirace k výběru výzkumného tématu vychází ze zaměření badatelského týmu objevovat pestrost identitních vzorců a životních drah v České republice a nabourávat zaběhnuté duální vnímání genderových vztahů. V jistém smyslu se tedy výzkumný tým hlásí k angažovanému přístupu ve vědě, dává jasně najevo své stanovisko: zviditelnit širokou škálu možných strategií rodičovství a explicitně se zaměřit na ty, jež podle nás směřují či realizují genderově vyrovnanější vztahy. Disciplinární složení výzkumného týmu také orientovalo následný postup při analýze – v týmu byli dva psychologové a dále socioložky, všichni výzkumně orientovaní na analýzy genderových vztahů.

Jak již naznačily dřívější texty z tohoto a jiných výzkumných projektů autorek a autorů (Šmídová 2004a, b, c, 2007, Jarkovská 2002, Sedláček a Janoušková 2005, Janoušková 2004, Kubíčková 2004 a 2005, Navrátil 2005, Ducháčková 2005), i tento text vychází z teoretického předpokladu neudržitelnosti jednotného

dominantního obrazu mužství nebo ženství. Snahy nacházet a předkládat alternativní vzorce genderových vztahů a jednání a s 2002tavět je kvalitativně na roveň modelům normativním nejsou v sociologii ničím novým. Konstruktivistický přístup, který uplatňujeme, nabízí srovnání s běžnými esencializujícími přístupy k výkladům vlastností a životní předurčenosti žen a mužů. Orientujeme se především na sociální, historické a kulturní vlivy jako určující faktory pro podoby mužství, ženství a genderových vztahů. A to včetně proměnlivosti jejich podoby v průběhu cesty životem jednotlivých aktérů. Práce, kterou držíte v ruce, představuje explorativní výzkumný vstup do tématu současných podob otcovství a životních drah rodin s malými dětmi v současném českém kulturním kontextu. Zastřešující ambicí této výzkumné zprávy je snaha nabídnout vhled do mechanismů produkce a reprodukce genderového řádu (Harding 1986, Connell 1995, Bourdieu 2000); a zároveň na příkladech, jež tento proces narušují, ukázat, jak individuální aktéři tento posun reflektují, jak a kdy o něm vyjednávají či jaké strategie volí nebo jaké životní situace je k současnému rodinnému uspořádání motivovaly.

Vstupními teoretickými koncepty k následné analýze rodičovských a partnerských strategií v rodinách, kde pečují otcové, nám byla jednak studie americké socioložky Arlie Hochschild s Anne Machung (1990), jednak analýza genderových vztahů v soukromé sféře nabídnutá norským sociologem Øysteinem Gullvågsem Holterem (2003). Relevantních modelů bychom v odborné literatuře mohli najít více, a v určité míře na ně dále také odkazujeme. Texty Hochschild s Machung a Holtera však podle nás vystihují a nejlépe postihují strukturní i individuální roviny zkoumané problematiky a to jak na úrovni zachycení statu quo, tak především dynamiky re/produkce genderových vztahů.

Speciálně přístup mužů ke své roli v soukromé sféře bývá někdy v sociologické profeministické literatuře označován za neadekvátní, zpomaleně reagující na společenské změny v postavení žen (Hochschild a Machung 1990, Segal 1990, Badinter 1992) a podobách rodiny (Holter 2003). Na druhou stranu se setkáváme v akademickém výzkumu s pozorností soustředěnou na „světlé výjimky“ mužů, jež vybočili z tradičního genderového rodinného uspořádání (Hobson 2002, Madsen 2004) a do nichž vkládá naději řada autorek a autorů jako do jedné z reálných možností jak udržet rodinu (tzv. „normální“ rodinu, heterosexuální vícegenerační svazek, v jejímž prostředí se realizuje biologická reprodukce společnosti). V tomto smyslu i náš výzkum reprodukoval toto středněproudé zaměření na heterosexuální partnerské rodinné soužití, v němž pečovatelské podoby otcovství činí téma atraktivním nejen výzkumně, ale i sociálně-politicky.

V modelu Hochschildové pokrývají svou kvalitou partnerské vztahy škálu uspořádání od tradičního, přes jakési přechodové po moderní, nebo, jak ho nazývá Hochschild (1990), egalitářské. Mezi náznaky konvenčního, tradičního modelu by mělo patřit především jasné vymezení mužských a ženských prací v domácnosti a tedy absence vzájemné zastupitelnosti podle potřeby a situace v rodině i jen v deklarované rovině. K přechodovým stadiím rodinného uspořádání Hochschild řadí taková, kde v některých činnostech žena a muž jsou vzájemně nahraditelní, v podstatě však rozdělení zůstává věrno tzv. „ženským“ a „mužským“ pracím (tedy děti a domácnost ženě, dům a jeho provoz muži). Někdy však

alespoň v rovině prohlášení participanti mohou prezentovat vnímavost k rozporu mezi svým chováním a žádoucím stavem, který by podle nich samotných měl být vyrovnanější.¹ Hochschild popisuje zvláště tzv. situace srdce by chtělo, kdy muž poskytuje partnerce emocionální podporu, chválí ji, jak všechno zvládá, ale sám mnoho nedělá pro to, aby jí břemeno ulehčil. Třetí model by představoval partnerství založené na vzájemné zastupitelnosti – podle potřeby. Pokud oba pracují, oba také doma mají svůj (rovný) díl zodpovědnosti. Tato třetí varianta představuje prostor, kde hledat pečovatelské podoby otcovství.²

Participanti výzkumu Hochschildové zařazení do kategorie moderních rodinných vztahů se bez sociální podpory a modelových vzorců chování pokusili prorazit vlastní cestu (spolu s partnerkami). Nejšťastnější dvoukariérová manželství v jejich textech byla mezi muži a ženami, kteří nekladli zátěž dřívější role hospodyňky a matky na ženu a nepovažovali tuto roli za méně hodnotnou. O tuto roli se podělili. Ženy prý skončí u druhé směny tehdy, je-li druhořadá. Společnost podle této výzkumné zprávy mapující rodinné vztahy v USA v roce 1987 znehodnocuje práci v domácnosti a dívá se na ženy jako na podřadné proto, že dělají „podřadnou“ práci (Hochschild 1990: 261-270).³

Podle Holtera (2003) s příchodem dítěte (dětí) do rodiny může nastat vývoj konstelace rodinného uspořádání a dělby práce mezi partnery v několika liniích, jež pro skandinávii orientačně popisuje také pomocí tří modelů a přechodů mezi nimi.⁴ Jedním z modelů je plná rovnost, kdy si partneři rozdělí placenou i neplacenou práci stejným dílem a oba chodí do zaměstnání. Druhým modelem je vzor „jeden a půl“, kdy žena pracuje na částečný úvazek a muž na plný. Třetí model je klasickým „chlebovářským“ uspořádáním, kde muž zajišťuje finanční příjem rodiny a žena zajišťuje neplacenou práci doma a s dětmi. Podobně jako Holter popisuje tyto modely rodinného uspořádání řada dalších autorek a autorů a nabízejí „typologie“ mateřských a otcovských rolí, které se na ně váží (např. Hochschild a Machung 1990, Segal 1990, May a Strikwerda 1996 atd.).

¹ Výpovědi rodičů z našeho výzkumu naznačují, jak bude dále podrobněji vysvětleno, že v českém prostředí se možná vyskytuje v rodinách, kde pečují otcové, tento vzorec jako převrácený: muži a ženy *vykonávají* domácí práce někdy zaměnitelně, *popisují* je však jako jasné a „bez problému, normálně“ rozdělené na „ženské“ a „mužské“.

² Ve vztahu k alternativním mužským identitám pojednává výzkum Hochschildové v textu disertační práce Šmídová (2004).

³ „Podřadná“ je tato práce v této interpretaci především proto, že jde o rutinní úkony, nevyžadující speciální formální trénink ani vzdělanostní průpravu. Přece ji zvládne každý. Je záhadou, proč ji tedy ve většině případů zastanou ženy, čímž odkazujeme na genderové společenské stereotypy o bytostném souznění ženy s přírodou a reprodukcí a muže s produkcí a veřejnou sférou. Jak je patrné, tam, kde tento typ neplacené práce není považován za podřadný, ale prostě nutný, vykonávají ji oba partneři – v egalitářském modelu.

⁴ Tuto teorii aplikovala ve svém výzkumném projektu v českém prostředí Šmídová (2008 po rec. řízení), když analyzovala genderové role v rodině před a po narození prvního dítěte.

Holter (2003) v této souvislosti ovšem popisuje nejen typologii rodičů, ale soustředí se na rozbor sociálního systému, struktury, jež některým modelům rodinných uspořádání klade do cesty překážky a jiné preferuje. Upozorňuje jak na podle něj již ustoupivší chlebdárcovský model, tak na následný „sprinkle system“, tedy na jakýsi rozprášený model, který předcházela v severských zemích dnes stále častějšímu pečovatelskému modelu mužství. V rozprášeném modelu dominují patriarchální bariéry a odměňován je málo-pečující model mužství: společnost v podstatě podporuje pomocí ekonomických stimulů chlebdárcovskou, finančně zajišťující roli, spíše než roli pečovatelskou. Tento systém udržuje muže mimo aktivity vztahující se k péči, profesionálním pečovatelským profesím, stejně jako mimo pečovatelskou roli v soukromém životě (Holter 2003: 25). Ovšem „sprinkle“ systém nefunguje jen v ekonomické sféře, má i dimenzi sociální, kulturní a psychologickou. Je spojen se sociálními sankcemi za projevy odmůžštění, s opovrhováním slabostí a s bojem za „model moci“ (Holter 2003).

1. Rozměnění tlaku kulturních norem

Pluralita vzorců otcovství přítomných v dnešní společnosti v jistém smyslu naznačuje ochabnutí normativního modelu otcovství. Ten se ovšem své výjimečné pozice nevzdává snadno, a tak problém může zůstat v tom, jak konstatuje Možný (1983: 106), že „legitimní očekávání od muže je stále ještě silně orientováno na jeho hospodářský přínos rodině a znakem jeho kvalit je životní úroveň, kterou dokáže zajistit pro svou ženu a její děti.“ A i když žena od muže žádné exkluzivní příjmy neočekává, „tlak panujících kulturních norem působí, že muž toto očekávání k sobě u své ženy předpokládá.“ Autoři se rozcházejí v názoru na to, jestli důležitější roli sehrávají individuální vztahy v soukromé sféře nebo nastavení společnosti. V očích Kimmela důležitou roli hraje podpora zaměstnavatelů (volná pracovní doba, služby zaměstnancům atd.), ale ta se samozřejmě zdaleka nevyrovná emocionální podpoře partnerem (a partnerů). Kupodivu instituce a ostatní lidé se nezdají být nezbytnou podmínkou úspěšného (pečovatelského) otcovství ve dvoukariérové rodině, píše Kimmel (1987: 109).

Na rozdíl od něj třeba Hochschild (1990: 188-205), která píše také o asynchronnosti změny genderové identity mužů a žen (mezi rychleji se měnícími ženami a pomaleji se měnícími muži způsobující sociální tenzi), vidí šanci ve změně státní sociální politiky jako klíčovou. I podle dalších autorů jsou muži konzervativnější a jen velmi pozvolna mění své návyky (Hochschild 1990, Connell 1995, Holter 2003). Na změny a vývoj dnešní společnosti reagují jakoby zpomaleně, snad neochotně. Muži jsou obecně nostalgičtí k minulosti, která pro ně ztělesňuje představu stabilnější a bezpečnější mužnosti. Tato nostalgie sehrává demobilizující a konzervační roli. Vede muže k menší vnímavosti k soudobým požadavkům, protože oni věří, že sami spravedlivě brání a obhajují svou uniformní kontinuální tradici proti mimořádným útokům. Svoji tradici mužnosti si tak podle těchto autorů mytologizují.

Muži, kteří vnímají napětí a konflikt očekávání, hledají způsoby řešení svých problémů. Mohou tak přijít na to, že ačkoli třeba značná část lidí ještě mluví o identitě otce jako o čemsi odděleném od muže-pečovatele, skutečnost, že sami

tento rozpor nevnímají a necítí, je normální, a problém mohou mít spíše ti, kteří tvrdí opak.

Scott Coltrane ve své stati „Theorizing Masculinities In Contemporary Social Science“ (Brod & Kaufman 1994: 39-60) nabízí přehled hlavních ohnisek zájmu, do kterých sociologická mužská studia soustředí svou pozornost, nebo kam by se měla pozornost přesunout. Kritická mužská studia, jež se podle něj snaží vyvrátit myšlenku esencialismu mužského postavení a role ve společnosti, ukazují, jak se některá individua vymykají falešné univerzalistické koncepci genderu, ale zároveň jsou otevření tomu přiznat, že těch několik vybraných případů může být atypických. Hledají podmínky, které způsobily nebo napomohly mužské dominanci nad ženami, proto provádějí komparativní výzkumy neindustriálních společností, ve kterých se snaží najít kořeny nerovnosti. Podobné výzkumy ukazují, že významně menší míru (rituální) demonstrace mužnosti, větší úctu k manželkám, menší manželovu dominanci a méně ideologické ženské podřazenosti najdeme ve společnostech, ve kterých se muži účastní péče o děti i na jejich výchově, a kde ženy kontrolují majetek. Statisticky velmi významný byl vztah mezi mírou blízkosti vztahu otec-dítě a výší veřejného statusu ženy. Coltrane svou srovnávací studii uzavírá tím, že klíč k vyrovnanějším genderovým vztahům a úctě leží v setrvalé spolupráci při péči o děti a při spravování majetku a ne ve vypreparování oddělených domén pro muže a ženy (Brod & Kaufman 1994: 50).

Paralelu k vynořujícím se podobám otcovství by měly nabídnout obrazy mateřství. Normativní obraz mateřství, tak jak jej obecně známe, souvisí s nukleární rodinou s tradičním rozdělením genderových rolí a je silně navázán na definice dětských potřeb. Delaroche (2000) argumentuje, že díky změnám v tradičně definovaných rodinných rolích ztrácejí děti základní orientační body. Sám trvá na uchování tradičního modelu, kdy péči o dítě na sebe „logicky“ bere matka a otec zajišťuje předávání hodnot z vnějšího světa. Otec s matkou by přitom ve svém postavení měli respektovat formální nerovnost (rozuměj patriarchy), aby dítě zbytečně nemátli. Dětská psychologička Prekopová (1993, 1997) ve svých doporučeních rodičům argumentuje obdobně. Základním principem zdravého rozvoje dítěte je souhra mateřské lásky, která je přirovnávána k všeobjímající lásce Boží, a otcovského řádu, který přináší do výchovy vnější řád. Při narušení této souhry, které nastává, začíná-li matka chodit do zaměstnání příliš brzy, rostou z dětí „malí tyranové“ nebo naopak „otloukánci“. Soudobou platností této dětské potřeby testují relativně nedávné diskuse nad umožněním adopce matkami samoživitelkami či diskuse nad umožněním adopce homosexuálními páry.

Pro zajištění zdravého psychického vývoje dítěte je důraz kladen na dostatečnou kvalitativní péči o dítě ze strany matky. Tento typ potřeb může být vyjádřen např. tímto výrokiem experta z druhé poloviny dvacátého století: „Mateřství na plný úvazek je unikátní v tom, že (matka) má čas, a proto také trpělivost být citlivou ke svému dítěti. To jí umožňuje rozpoznat a adaptovat se na velmi speciální, individuální potřeby. Potřeba lásky a bezpečí je uspokojena dítětem, které má od narození stabilní, kontinuální milující a vzájemně užívaný vztah se svou matkou...je velmi těžké tyto potřeby uspokojit skrze chůvy nebo v jeslích“ (Woodhead 1997: 64).

Tento tento normativní obraz mateřství a dětských potřeb sice byl v odborné světové psychologické literatuře dávno zpochybněn a nahrazen například teorií attachmentu s důrazem na primární pečovatelskou osobu, již nemusí být žena – matka, ale síla obrazu „dobré matky“ v českém veřejném populárním diskursu ani v příručkách populární psychologie neslábne.⁵ A tak matka v očích českého veřejného mínění, médií i zákonů se nepřetržitě věnuje dítěti, její koníčky souvisí s potřebami dítěte (šití, plavání...), pokud myslí na sebe, musí se vyrovnávat s otázkou, zda nešidí své dítě.

2. Pečovateľská otcovství

Jednou z hlavních oblastí změny mužů je rodina. Veřejný diskurs nabízí obraz „nového otce“, který pečuje o své děti spolu s manželkou a zároveň se zapojuje do chodu domácnosti, vychovává děti s pozitivní alternativou k obrazu mužství. V roce 1987 se ale především v USA začalo hovořit o „novém muži“ nebo „novém otci“ jako o někom, kdo nikdy neexistoval. Lidé prý byli obalamuceni a podvedeni ideou nového muže. Mýtus dobrého otce – silného a chránícího, doplněného o pečujícího otce, jsou však pro nás příliš mocné na to, abychom je jen tak zavrhlí. Jejich představa, jakkoli výjimečná v realitě, přežije, tvrdí autorka této kritické reflexe, Lynn Segal (1990). Onu výjimku tvoří především dvoukariérové rodiny. Jinde mají muži stále ještě roli finančních zabezpečovatelů díky svým vyšším příjmům. Ve dvoukariérových rodinách na sebe muži berou díl zodpovědnosti za chod domácnosti a za děti. Efekt dvoukariérového manželství nebo partnerství je v tom, že je zde větší vědomá povinnost rovnosti. Tuto idylku však narušuje fakt, že vzorce pečovatelských otcovství vycházejí především ze středních vrstev, z privilegových podmínek: mohou si to dovolit, mají přístup k placené výpomoci, narozdíl od méně privilegovaných vrstev populace (Segal 1990, Kimmel 1987, Hochschild 1990, Statham 1986, Coltrane a Allan in Brod & Kaufman 1994). Dá se zároveň předpokládat, že nejpravděpodobněji se do aktivního rodičovství zapojí muži s méně rigidní představou o genderově přijatelných a vhodných rolích.

Sociologické studie dnes analyzují „měnící se podoby mužství“ či muže „nové“ a často jsou pod nimi představováni především otcové, kteří se aktivně podílejí nejen na výchově svých dětí, ale také na péči o ně, na domácích pracích a činnostech, které jsou s rodinou spojeny, nepatří však k těm zábavným. Obecněji je za tento typ muže považován ten, kdo je tolerantní a vstřícný k ženám, feminismům, ale také k ostatním 'jinakostem' (např. homosexualitě), objevily se i texty prezentující výzkumy mužů v profesích spojených s ochranou životního prostředí (Connell 1999).

Pro vstupní definici pečovatelských otcovství v tomto výzkumu byla asi nejbližší charakteristika smířeného muže Badinter (1992), jež má v sobě kloubit duální

⁵ Specifická pozice tzv. české psychologické školy v mezinárodním srovnání aktuálních tezí vývojové psychologie by si zasloužila nejméně jednu samostatnou studii.

ženskou a mužskou složku. Segal (1990) by pečující otce popsala jako ty, jež prošli revolucí otcovství a Hochschild (1990) by je nazvala moderními. Na západě se od těchto mužů očekává, že reflektují patriarchální společenskou strukturu, a v praxi spojují dichotomie tzv. ženské a mužské role, spíše než že by z nich vystoupili, ale i to může být jejich výslednou praxí.

K uchopení vztahu pečovatelských otcovství a dominantního, normativního obrazu mužství je třeba zahrát je konceptem hegemonického mužství.⁶ Hegemonické mužství (Connell 1995) je vždy konstruované ve vztahu k jiným mužstvím i ve vztahu k ženám. Obrazem hegemonického muže na západě je: v rovině sociálních kategorií - běloch ze střední vrstvy, mladšího středního věku, heterosexuál, soutěživý až agresivní a prosazuje se ve veřejné sféře a obchodě - muž u moci a s mocí (Kimmel in Brod & Kaufman 1994), jeho psychosociálními charakteristikami jsou síla, úspěch, schopnost, spolehlivost, kontrola. Hegemonické mužství jako kulturní ideál nemusí vůbec korespondovat se skutečnými vlastnostmi většiny mužů; jen nemnoho mužů splňuje normativní standard mužství (Kimmell 1987). Přesto většina mužů z hegemonie těží. Mnoho mužů, kteří si vybírají patriarchální dividendu, také respektují své ženy a matky, nejsou nikdy k ženám násilní, dělají svůj navyký podíl domácí práce, přinášejí domů plat, a umí se snadno přesvědčit, že feministky musí být extremistky, které pálí podprsenky (Connell 1995: 79-80).

Hegemonické mužství bývá někdy spojováno, jindy vymezováno vůči mužství patriarchálnímu. Badinter jednoznačně spojuje patriarchální mužství s diktátem heterosexuality a z něho plynoucí všudypřítomné homofobie (Badinter 1992: 117-124). Patriarchální muži podle ní a zdrojů, ze kterých vycházela, amputovali svoji ženskost, jsou posedlí soupeřením, připoutaní k duševní a sexuální výkonnosti, citově poznamenaní, sebevědomí, agresivní, se sklonem k závislostem, neschopní zasadit se o druhé. Je to muž soustředěný na moc a objektivitu, který zavrhuje feministky a řadu dalších žen (Badinter 1992: 133-4).

Řada výzkumných textů naznačuje, že muži se otevírají změně, že atmosféra ve společnosti je alespoň v některých jejích vrstvách posunu v postojích a jednání příznivá (Statham 1986, Kimmel 1987, Hochschild 1990, Segal 1990, Coltrane a Allan 1994, Abbot 1988, Brod & Kaufman 1994, Curran 1995). Mužství a ženství jsou sice proměnlivými personálními atributy, ale zároveň jde stále o ustavené duální faktory ovlivňujícími status aktérů ve společnosti. Existenci studijí, jako je ta naše, zaměřených na maskulinitu, paradoxně ospravedlňuje právě existence dostatečně jednotného teoretického i praxí podloženého konceptu mužství (a ženství) a opravňuje tak zatím ke studiu mužů pod jednou hlavičkou.

⁶ Koncept hegemonie se vztahuje ke kulturní dynamice (analýze třídních vztahů Antonia Gramsciho), kterou si skupina nárokuje a udržuje vedoucí pozici v sociálním životě (Connell 1995: 77).

3. Genderové vztahy a rodina

Empirické výzkumy na témata genderových vztahů v soukromé sféře již nejsou ani v českém prostředí výjimkou.⁷ V genderově vnímavých studiích domácností se jedná o problematiku moci, patriarchy a tradičního či moderního pojetí rodiny; o výchovu dětí k genderově stereotypnímu chování, nebo naopak "nesexistická výchova" umožňující dětem - synům i dcerám - větší volnost. Stereotypní obrazy, pověry a mýty o přiměřených a vhodných rolích muže a ženy, nebo o ženské vrozené schopnosti mateřského chování zřetelně ovlivňují mužskou ochotu převzít víc péče o děti. Odrazující mohou být i reakce některých mužů, kteří to udělali (Segal 1990). Segal píše, že větší pravděpodobnost, že muži přijmou primární odpovědnost za domácnost a péči o děti, je v případech, kdy je méně úkolů, nebo kdy muž je již starší (Segal 1990: 42).

Jak jsme již představili, o pečovatelských podobách mužství se zvláště zpočátku hovořilo především v souvislosti s dvoukariérovými manželstvími: s rodinami, kde jsou oba manželé zaměstnaní a byli okolnostmi "donuceni" podělit se o domácí práce a výchovu dětí.⁸ V rodině se muž nestává mužem v domácnosti, který si vyměnil role se svou partnerkou, ale připojí se k ní, nikoli převezme její roli. I Statham (1986) připouští, že výměna rolí (role reversal) je jednou z možných strategií při nesexistické výchově dětí. Obecně je ale přijímán názor, že změna, která je žádoucí a má proběhnout, by měla být přehodnocením existujících modelů rodiny a nově vzniklé modely by měly reflektovat nejen rovinu rolí v rodinném životě, ale celou osobnost obou partnerů a jejich identitu. Prostá výměna rolí problém neřeší. Změny v individuálních životních drahách konkrétních rodin se pak odehrávají v kontextu širších genderových společenských vztahů v rovině dělby práce nebo genderovanosti sociálních institucí i symbolického univerza (Harding 1986, Bourdieu 2000).

Několik výzkumů na téma genderových vztahů v rodině popisuje Šmídová (1998, 2004a, c). Citovaný rozsáhlý výzkum Hochschild (1990) v prostředí USA druhé poloviny 80. let ukázal, že mnoho párů věří, že sdílí rodinné povinnosti, ačkoliv ve skutečnosti bylo v tomto stadiu vývoje rodiny doopravdy jen málo párů. Muži často čekají, až budou o pomoc požádáni a doufají, že nebudou, nebo si hrají na hlupáky (zapomenou, pokazí, neví, kde to je) a dosáhnou toho, že o pomoc znovu požádáni nebudou. Nebo poskytují takzvané substitutivní nabídky - kromě kutilství, zahradničení i emocionální podporu a omezení svých potřeb (nepotřebují jíst 3x denně teplé jídlo, nepotřebují kupovat to a to). Často

⁷ Soustavnou výzkumnou pozornost jim věnuje například oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. I řada sociálně politicky orientovaných aplikovaných výzkumů VÚPSV MPSV se zabývá tématy vztahu soukromé a veřejné sféry.

⁸ Ještě v 70. letech v USA někteří autoři například při návrzích na řešení otázky nedostatečné a zanedbávané péče o děti způsobené matčíným zaměstnáním vůbec nepřipadli na možnost, že: "Otcové!" mohou být jejich odpovědí (Keniston in Fein 1978:133).

sem patří pochvala, jak je žena schopna to skvěle zorganizovat, jak umí vše naplánovat - od mužů je to upřímné a pohodlné; někdy to i stačí. Kimmel (1987: 103) zase vysvětluje skutečnost, že někteří otcové mají tendenci dělat se neschopnějšími ve své účasti, než ve skutečnosti jsou, tím, že nemuseli přijmout, nebo se necítí dobře ve své expandující netradiční roli. Někteří muži mluví "o všech těch obětech" svého mužství, jež už podstoupili ve srovnání s jinými muži, dnes nebo dříve. Ani obecné zdůvodňování toho, že muži doma nepomáhají proto, že k tomu nebyli vychováni, podle Hochschild neobstojí. Je to podle ní jen jakési rozumové zdůvodnění (racionalizace) vlastního chování. Ale chování (postupy) jsou hnány motivy a ty je nutno vysvětlit. V jiných oblastech života totiž muž dokáže být svůj, ačkoliv byl vychován jinak - třeba aby měl sexuální poměr až po svatbě, nebo aby chodil do kostela - a to nedělá (Hochschild 1990: 216 – 218).

Feministické analýzy někdy měnícím se mužům vytýkají, že se mění jen trošku a jen tam, kde jim to vyhovuje. Tak mají potom "to nejlepší z obou světů". Muži zatím podle výzkumů Kimmela, Segal i Hochschild opravdu stále sdílejí a dělí se o radosti spíše než strasti rodinného života. Kromě sdíleného rodičovství se vedou dlouhé diskuse o možných limitech mužovy role primárního pečovatele. Výzkumy ukazují (Segal 1990: 46, Statham 1986), že pokud jsou někteří otcové z vlastní vůle primárními rodiči, existuje mezi nimi a matkami jen velmi malý rozdíl ve schopnostech starat se o děti, snad kromě kojení. Závažným hlediskem je zatím stále potvrzovaná zkušenost, že změny mužů stále zůstávají osobními, nebo i jen místními řešeními obecnější otázky. Někteří muži se dokáží částečně přizpůsobit. Zdá se však v dikci „rovných příležitostí“, tedy v politické rovině interpretací jednání, že by ještě mělo dojít k zásadnější změně, k výraznějšímu posunu. Podle Kimmela (1987: 80) se muži změnit mohou, ale nepůjde a nejde to bez jasné alternativy životního způsobu. Právě situacemi a podmínkami, jež tuto změnu stimulují nebo jí brání, jsme se zabývali i my.

III. VÝZKUM PEČUJÍCÍCH OTCŮ

Jedna empirická sonda do podob mužství v českém prostředí⁹ naznačila, že i tu uplatňujeme různá měřítka na hodnocení žen a mužů, i když se setkáváme s deklaracemi, že lidské kvality podle genderu nebo pohlaví nerozlišujeme. Ženám vyprávění přisuzovala mateřství a rodinu, nikoli (také) to, jak úspěšné byly v práci. Muži si na ženách cenili všeho, co se týkalo dětí, rodiny, chodu domácnosti, výchovy dětí, směřování dětí, tedy toho, „že je dobrá matka“. „Ženskost“ může být tím, co je hodno ocenění. Mužům z tohoto výzkumu imponovala také proto, že sami takového chování snad prý nejsou schopni, a tak se ženy ve své roli stávají nenahraditelnými. Ovšem na druhou stranu kvality, za které jsou ženy chváleny a jež jsou u nich vyzdvihovány, vzbuzují také potíže, pokud vzájemný vztah ztratí

⁹ Šmídová (2004b)

pružnost a omezí tím možnost vzájemné zastupitelnosti v rodinných činnostech. Rétorika, v níž je „nenahraditelná mateřská role“ zdůrazňována, tak vlastně konzervuje stav, jež v pokusech o alternativní formy rodinného uspořádání jakoukoliv změnu blokuje. Podobné situace vyvolá, když partneri (nebo jeden z partnerů) lpí na obrazu „mužské role chlebováře“.¹⁰

Pro inspiraci k výzkumu v českém prostředí slouží dosavadní výzkumy alespoň jako příklady bariér pro alternativní rodinné uspořádání. „Jiní muži“ (Šmídová 2004) viděli problémy jednak v rovině osobní, ale také v rovině společenské. Jednak podle nich v jisté míře již od začátku rodinného života dochází k rozdělení ženské a mužské životní dráhy tím, jak plní odlišné rodinné role v době s malými dětmi. Partnerka se stará o děti, muž se orientuje na práci. Dělají to proto, že obecné očekávání v tomto smyslu převládá. Očekávalo se, že tak to udělají, „tak to lidi dělávají“. Později v životě pak muži mohou vnímat svoji konformitu ke konvenci jako jisté ochuzení vlastní rodičovské životní etapy. Výklad obecných očekávání kladených na muže zní, že tlak na jeho orientaci prorodinnou sice je, ale na realizaci v oblasti profese je silnější.

Zahraniční výzkumy i názory české populace naznačují, že muže vedou k tomu, aby byli na rodičovské dovolené, především ekonomické důvody – nezaměstnanost muže či lépe placená práce partnerky (ve Finsku je to často muž ženy, která má vyšší vzdělání než on a oba berou ohled na ženinu práci a možnosti kariéry; srov. Holter 2003: 46).¹¹ Maříková (2003b) přisvědčuje, že potenciální respondenty ve stavu „nezaměstnaný“ se nedaří najít a přesvědčit k výzkumu. Nejistota vlastní identity spojená se ztrátou zaměstnání a často i (spolu)živitelské rodinné role je u nich umocněna tím, že se dostali do „ženské“ role pečovatele o děti a domácnost. Každopádně v případě muže na rodičovské dovolené jde v českém prostředí spíše o výjimečnou rodičovskou strategii, odhadovanou v praxi na 2 % (Šmídová 2004c, Maříková 2003 a: 7, Ženy a muži v datech 2003:14-15).

Ani naše cesta k výběru participantů výzkumu nebyla jednoduchá. Muži pečující o děti se obtížně hledají ve statistikách: nemusejí pobírat rodičovský příspěvek, jinak jeden z oficiálních ukazatelů „rodičovské dovolené“ (těžko se vedou statistiky zaměstnavatelů, kteří muže uvolnili z práce k péči o děti například na neplacené volno). Mohou zůstat na trhu práce na částečný úvazek nebo jsou samostatně podnikající a jen snížili své pracovní aktivity. Pečující otce bychom možná našli i mezi muži pobírajícími invalidní důchod.

Zamyšlení nad pravděpodobnými sociálně demografickými charakteristikami mužů pečujících o děti vede k několika obrazům. Média je prezentují jako muže

¹⁰ A to i v českém kontextu obou zaměstnaných partnerů je realitou (Čermáková a kol. 2000).

¹¹ Zajímavá jsou i data, proč muži nechtějí na rodičovskou dovolenou. Např. v Dánsku je to nedostatečná finanční kompenzace ušlého rodinného příjmu, pokud by doma zůstal muž, vyšší průměrný příjem otců než matek a tedy větší finanční ztráta v rodinném rozpočtu. Tedy také ekonomické důvody. (Holter 2003: 55).

na volné noze, se svobodným povoláním. Dle mezinárodního výzkumu ve skandinávských zemích však výše společenského statusu (a platu) souvisí s větším tlakem ke konformitě k modelu mužství jako tvrdšího a mužnějšího (Holter 2003: 19-20). Společenská struktura a dominantní rodinné modely motivují k rozdělení rodinné role živitele a role pečující osoby (Holter rozlišuje také otcovský postoj „mít rodinu“ a „být rodina“); a modely mužství dle síly jejich vazby na otcovství (bezdětní muži apod.). Pečující otcové nejsou jasně vyhraněným jediným typem aktivního otcovství. Mezinárodní výzkumy již nabídly typologii mužů na rodičovské dovolené. Aarseth (in Holter 2003: 124) našel mezi muži na rodičovské dovolené čtyři typy otců: muže spravedlnosti, idealizátora rodiny, rozšiřovatele kariéry a pečovatele (the justice man, the family idealiser, the career widener, the caregiver). V souvislosti s debatami o rovných příležitostech v zaměstnání se objevily materiály k pracovním prostředím příznivě nakloněným rodinám (family friendly work-places). V severských zemích je diskutována a někdy i zaváděna otcovská dovolená (rezervovaná pouze pro muže). A výzkumné sondy do životů otců v domácnosti svědčí o významu „učení se za pochodu“ (learning by doing – srov. Holter 2003: 122).

1. Cíle a postupy výzkumu

Připravovaným výzkumným projektem jsme se pouštěli do mapování etap životní dráhy pomocí rozhovorů. Hlavním záměrem předloženého výzkumu se stala snaha zachytit fenomén otců aktivně pečujících o děti, popsat a nabídnout legitimizace participantů výzkumu pro jeden z rozšiřujících se řady rodinných modelů v období životní dráhy (rodinného cyklu) s malými dětmi. Výzkum zaznamenal jednak typy individuálních strategií konkrétních rodičovských párů, ale také strukturní možnosti a bariéry, jimž svými (mnohdy průkopnickými) cestami čelily. Jedním z hlavních motivů bylo přispět k rozšíření kategorie otcovství a rodičovství (i mateřství) o dimenze a zkušenosti, jež v každodenním životě zakoušejí muži pečující o děti a jejich partnerky. Hlavní částí projektu byly dvě kvalitativní empirické sondy do uspořádání rodinného života realizované v roce 2004.

Cílovou populací byly úplné rodiny heterosexuálních partnerských párů, kde jsou to především otcové, kdo pečují o malé děti a jejich partnerky jsou živitelkami rodiny. Pečující muži se mohou jevit jako ti, kdo si „pouze vyměnili role“, a tím se podřizují stávajícím možnostem komplementárního modelu rodinných rolí (ve fázi rodinného cyklu s malými dětmi). Jindy mohly rodičovské páry zvolit modely, kde oba pracují na částečný úvazek nebo se v rodičovské dovolené střídají, jinou cestou může být sdílení rodičovské role a kompromisy v zaměstnání. Právě později jmenované strategie představují pro zavedenou strukturu trhu práce a rodinného uspořádání větší výzvu k systémové změně. Jaké jsou však postoje lidí, jež tuto situaci osobně řešili a rozhodli se pro neobvyklý postup? S jakými nesnázemi se setkávají a co jim jejich životní způsob pomáhá udržet? Odpovědi na tyto otázky poskytnou jednak analytické uchopení zkoumané problematiky, jednak praktické návody a modely jednání pro rodiny, v nichž rozhodnutí realizovat zatím nestandardní dělbu povinností má velkou váhu.

Metodologie kvalitativní analýzy předloženého výzkumu je inspirována několika

texty. Jedná se především o Silvermanovu knihu "Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction" (2001), dále inspirace Garfinkelovou etnometodologií (1967) a metodami použitými přímo ve výzkumech mužů a mužství – Nardi et al. (1994), Morgan (1992), Christian (1994), Leyland (1987) atd. Snažili jsme se řídit základními pravidly kvalitativního výzkumu podle Silvermana (2001: 198-210). Zvláště jsme se řídili metodami, jak se vyhnout naivní analýze, zahrnovali jsme výjimky, nenechávaji jsme se vyvést z míry nedosažitelností „konečné pravdy“, hledali jsme elegantní řešení nad „vázaností kontextu“ a praktické problémy jsme řešili prakticky. Zároveň jsme se plně drželi stanovených analytických postupů (Silverman 2001). Respektovali jsme další mezníky zvolené metodologie: nevěřit naivně v pokrok, ve změnu (ani když popíšeme proces, jímž se něco mění), vyhnout se scientismu, turismu a romantismu. Pracovali jsme i na reflexi validity a reliability tohoto výzkumného postupu. Namísto míry, s jakou naše výzkumné nástroje měří správně a přesně, nastoupila snaha dosáhnout reliability podrobnou dokumentací postupu, jak byly informace získány a zaznamenávány a v jakých kontextech. Nutné bylo znovu si uvědomit, že rozhovor není záznamem reality a to, co lidi odpoví na otázky v interview, nemá moc vazby na to, jak by se zachovali v přirozeně vzniklých situacích. Tedy nezobecňovat!¹² Validity, tedy „pravdivosti“ či „akuratnosti“ (v kvantitativním výzkumu dosažené především reprezentativitou vzorku), jinak metodě jak se vyhnout tomu, že zamítneme něco, co je pravda, či přijmeme něco, co pravda není, jsme se snažili dosáhnout pomocí „intersubjektivit“ jako důvěry ve vlastní znalosti.

Cílem konkrétně našeho výzkumu pak bylo zachycení subjektivního porozumění sociální reality. Proto jsme, ve shodě s doporučeními akademické obce, založili bádání na kvalitativní metodologii. Přílišný induktivní přístup jsme dle doporučení Gubriuma a Holsteina (in Silverman 2000: 62), zmírnili širším vymezením témat a teoretických pozic. Hlavním nástrojem sběru potřebných dat byl polostrukturovaný rozhovor. V zájmu validity výzkumu byl rozhovor triangulací doplněn pozorováním a následnou panelovou diskuzí (focus group) mezi komunikačními partnery.

1.1 Výběr vzorku

Komunikačními partnery nám bylo pět rodičovských párů. Z důvodu obtížné dostupnosti sledované skupiny jsme k výběru vzorku použili metodu nenáhodného výběru, konkrétně metodu sněhové koule (Disman 2000). Participanty jsme se tedy snažili získat prostřednictvím našich přátel či známých, dále přes inzeráty umístěné na internetových stránkách (např. rodina.cz). Přestože výzkum nese ve svém názvu především důraz na pečující otce, naším hlavním kritériem pro výběr do konečného vzorku byla podmínka, že se musí jednat o partnerský pár. Zajímaly

¹² U přepisů jsme reliability dosahovali tím, že jsme se drželi konvencí a konzultovali jsme své postupy s druhými (Silverman 2001:149).

nás strategie rozhodování rodičovských párů, tudíž jsme záměrně vyřadili svobodné, rozvedené či ovdovělé otce vychovávající děti, kteří se nám sami do výzkumu přihlásili. Nešlo nám o muže, kteří se na RD dostali z donucení okolnostmi (byť u některých z nich mohlo jít o svobodnou volbu), avšak o páry, které zvolily tuto variantu z více možných řešení.

Po získání kontaktu jsme rodiče oslovili telefonicky, ve stručnosti jim vysvětlili účel výzkumu a požádali je o rozhovor. Cíl výzkumu jsme se snažili představit tak, aby nezkreslil výpovědi. Podobné informace obdrželi účastníci také v emailu. Časový rámec první části výzkumu (rozhovory s jednotlivými páry) tvořilo období únor až březen 2004.

1.2 Metoda sběru dat

Samotné rozhovory probíhaly přímo v rodinách participantů za přítomnosti dětí. Rozhovoru se účastnili vždy dva výzkumníci/e, z nichž jeden vedl/a rozhovor a druhý/á zaznamenával poznámky z průběhu rozhovoru (interakce s dětmi, vzájemná mimoslovní komunikace partnerů apod.), popřípadě se věnoval dětem, aby se mohli do rozhovoru zapojit oba partneři. Výjimečně se třetího rozhovoru zúčastnili tři výzkumníci, zejména vzhledem k počtu dětí v rodině (tři dcery) a především k tělesnému postižení těchto dětí. Dvojice výzkumníků byly aranžovány tak, aby se vždy jednalo o muže a ženu. Snažili jsme se tak zamezit možnému vlivu genderových stereotypů, kdy by se například muži ostýchali mluvit o některých záležitostech před ženou či naopak vyjadřovali nedůvěru mužům z důvodů předpokládané mateřské ne-zkušenosti. Zároveň se nám tím podařilo docílit stavu, kdy u rozhovoru byl vždy přítomen zástupce sociologické a psychologické sekce výzkumného týmu (student psychologie a studentka či absolventka sociologie).

Interview jsme koncipovali do deseti obecných, částečně navazujících otázek, které pokrývaly různá témata. Stěžejním cílem otázek bylo podpořit participanty v jejich výpovědi osobního prožívání nové zkušenosti. Zajímalo nás především to, která témata se během rozhovorů objeví.

Seznam připravených otázek z prvního kola rozhovorů:

Otci:

- 1. Jaké to pro vás je být otcem na rodičovské dovolené? (osobní zkušenost) (reakce či doplnění partnerk)*

Oběma:

- 2. Změnila vás nějak péče o dítě? (osobní)*
- 3. Změnilo se tím něco ve vašem partnerském vztahu?*

Matce:

- 4. Jaké to pro Vás je žít s mužem „na rodičovské dovolené“?*

Oběma:

- 5. Jak máte rozdělenou starost o domácnost? (Popište svůj běžný den.)*

6. *Jak vám to vyhovuje?*
7. *Co vás poprvé přivedlo na myšlenku stát se pečujícím otcem? (Co všechno jste zvažovali s partnerkou, když jste se rozhodovali, kdo zůstane s dítětem doma?)*
8. *Jak hodnotíte svoji otcovskou roli?*
9. *Jak jste sděloval a sdělujete okolí, že jste doma s dítětem?*
10. *S jakými reakcemi ze svého okolí jste se setkal? (rodina, blízcí přátelé, širší...)*
11. *Myslíte si, že být otcem je jiné než být matkou? (pokud bude třeba upřesnění: je otcovská péče jiná než mateřská?)*
12. *Někdy bývají pečující otcové označeni termínem „matkové“, co si o tom myslíte?*

Naším záměrem bylo minimalizovat počet témat vnášených námi a naším očekáváním, neboť přestože zkoumaný problém je poměrně nový, jeho částečná kontroverze může způsobovat stereotypní očekávání. Nešlo nám tudíž o to, abychom se dozvěděli o tématech, která nás zajímala, ale zjistit témata, která jsou důležitá pro páry. Z tohoto důvodu byl charakter otázek velice obecný (např. Jak se cítíte na rodičovské dovolené?) V případě, že si participant nevěděli rady, jak odpovědět, měli jsme připravené další verze, které se opisem ptaly v podstatě stejně. Cílem bylo podnítit co nejvíce snahu vypovídat o vlastních zkušenostech a prožívání. Všechny otázky byly směřovány na oba partnery, pouze jedna otázka byla vždy speciálně určena pro otce, a jedna pro matku. Délka interview se odvíjela od komunikačních charakteristik jednotlivých párů, přibližné rozpětí tvoří jedna hodina až hodina a půl. Rozhovor byl nahráván na diktafon a následně byl zhotoven doslovný přepis.¹³

1.3 Postup při analýze

K první části analýzy jsme použili softwarový program Atlas/ti, do kterého jsme vložili kompletní přepis všech rozhovorů. Tento soubor pěti interview tvořil jednu hermeneutickou jednotku. Tým pracoval ve dvojicích, které postupně pročítaly celý text, seřazovaly vybrané citace do kódů, jež tvořily jednotlivá témata a problémové okruhy analýzy. Jiná dvojice prováděla revizi a korektury rozhovorů okódovaných jiným badatelským párem. Tak jsme se snažili dostat intersubjektivitu. Naším dalším postupem jsme již opustili prostředí počítačové analýzy a výzkumná témata, jež byla sice předem navržená, ale až kódováním potvrzená a korigovaná, jsme formulovali do závěrečného textu podobným postupem jako při kódování: autor/ka či autorská dvojice předložili analytickou pasáž k revizi zbývajícím členkám a členům týmu. Sporné pasáže jsme opakovaně

¹³ V oddíle 1.4. popisujeme ještě další, doplňující (triangulační) fázi sběru dat – skupinové rozhovory s matkami a s otci zvlášť. Pokud v textu odkazujeme dále na individuální rozhovory, máme na mysli rozhovory s rodičovským párem. Analytické výstupy ze skupinových interview rámuje jako „focus group“.

konfrontovali se zvukovou nahrávkou a poznačili jsme si je jako případné otázky do druhého kola rozhovorů.

V procesu kódování tak vzniklo celkem devadesát sedm kódů, které byly dále předmětem individuálních analýz. Jednotliví výzkumníci použili pro svou analytickou část vždy pouze ty kódy, které se vztahovaly svojí relevancí k tématům, které si zvolili (identita otců, legitimizace zvoleného rodinného uspořádání, vztah k dětem, rozdělení domácích prací, reakce okolí atd.). Tyto individuální analýzy pak byly poskytnuty ostatním výzkumníkům k posouzení a byly následně diskutovány a přepracovávány na pravidelných společných schůzkách a staly se základem pro budoucí text závěrečné zprávy výzkumu.

1.4 Triangulace – Focus group

Pro zvýšení validity výzkumných dat jsme použili triangulace rozhovorů – data sebíraná prostřednictvím interview jsem doplnili o panelovou diskusi všech zúčastněných párů. Tato diskuze se odehrála na půdě Fakulty sociálních studií MU v Brně v říjnu 2004 a vzhledem k závažným rodinným událostem v rodině č.2 se tento pár diskuze nezúčastnil.

Diskuze probíhala odděleně – zvláště muži a ženy. Tento design jsme zvolili zejména z toho důvodu, že jsme očekávali větší odvahu a méně kompromisní výpovědi, než kdyby byli přítomní partneři zároveň jako u jednotlivých rozhovorů. Tento předpoklad se částečně potvrdil. Zároveň nás zajímalo, jak se projeví osobní zkušenost ve skupině (být velmi úzké) definované na základě pohlaví. Diskuze byla moderovaná na základě opět obecných otázek, které podněcovaly debatu, avšak otázky byly již více specifikované než v případě prvního kola rozhovorů. Protože jsme v mezičase učinili první kroky analýzy a podkryli částečně některá témata, zaměřili jsme se na ta, která se nám zdála nejcharakterističtější pro náš vzorek, či naopak ta, která se projevovала během rozhovorů jako velmi důležitá, avšak pouze u jednoho nebo dvou párů. Přesto jsme se snažili vést diskusi otevřeně, abychom opět korigovali svá očekávání (Corbin, Strauss 1999). Panel byl nahráván na dva diktafony a na videokameru.

Focus group 9. října 2004

- *uvítání a představení výzkumníků a výzkumníků rodičům, občerstvení*
- *stručné představovací kolečko (A co se u vás změnilo od našeho posledního setkání?)*
- *rozdělení dětí, otců a matek do focus group místnosti a herny*

Seznam připravených otázek pro focus group se ženami:

1. *Jak se stal Váš muž pečujícím otcem? Co se tím pro Vás změnilo?*
2. *Co všechno jste zvažovali/y, když jste uvažovaly o návratu zpátky do zaměstnání?*
3. *(Nabízely se kromě péče manžela i jiné alternativy? Placená síla, jesle, babičky?)*
4. *Jak reagovalo okolí, když jste začala (znovu) chodit do práce? (v zemi, kde matka zůstává s dětmi dlouho na mateřské dovolené)*

5. *Jaké to je, když se o dítě stará muž? Jaké je to pro to dítě?*
6. *Změnil se tím nějak Váš (mateřský) vztah k dítěti/dětem?*
7. *Šly byste „do toho“ znovu? Co by Vám v tom pomohlo?*
8. *Co byste doporučili/vzkázali otcům, kteří se svými dětmi nejsou na rodičovské dovolené?*
9. *Chcete se na něco zeptat ostatních maminek, svých „kolegyň“ se stejnou zkušeností?*

Seznam připravených otázek pro focus group s muži:

1. *Jak jste se stali otcí na rodičovské dovolené? Co se tím pro Vás změnilo?*
2. *Jak se má dítě s otcem na rodičovské dovolené?*
3. *Myslíte si, že se má jinak, než když je s matkou?*
4. *V té době jste byli finančně závislí na svých partnerkách, jak jste to vnímali? (Zaznamenali jste nějaké reakce okolí k partnerčině živitelské rodinné úloze? Jak okolí reagovalo na to, že vaše partnerka nezůstala na mateřské dovolené (v ČR je to stále neobvyklé)?)*
5. *Šli byste „do toho“ znovu? Co by Vám v tom pomohlo?*
6. *Co byste doporučili/vzkázali otcům, kteří se svými dětmi nejsou na rodičovské dovolené?*
7. *Chcete se na něco zeptat ostatních tatínků, svých „kolegů“ se stejnou zkušeností?*

Data získaná prostřednictvím focus group doplnila rozpracované dílčí analýzy a zároveň potvrdila či vyvrátila některé směry či témata, kterými se jednotlivé analýzy ubíraly.

Při individuálních rozhovorech i panelové diskuzi jsme kladli důraz na rovnost výzkumníků a komunikačních partnerů. Snažili jsem se o navození tzv. terapeutického efektu rozhovorů, který je propagován zejména feministickým diskursem. Ten, v souladu s induktivní logikou kvalitativních šetření požaduje opuštění hierarchie vztahu výzkumník/ice – zkoumaný objekt, kde zkoumaný objekt představuje pasivního informátora a badatel/ka aktivní prvek, který určuje relevanci informací subjektu (Maynard, Purvis 1994).

Míra otevřenosti výpovědí komunikačních partnerů byla závislá na mnoha faktorech. Uvědomujeme si, že bylo jistým omezením, že jsme se s páry setkali pouze v rolích výzkumníků a komunikačních partnerů. To do určité míry omezovalo plynule důvěrnou přátelskou komunikaci, jak ji v českém kontextu popisuje např. Jarkovská (2002). Denzin (1989) však upozorňuje, že interakční a kontextuální determinaci dat získaných kvalitativním rozhovorem nelze nikdy zcela zabránit.

Orientační tabulka s některými sociodemografickými charakteristikami rodin participujících na výzkumu

Rodina (charakteristiky v době rozhovoru)	Počet, pohlavní kategorie a věk dítěte/děti	Věk, vzdělání a zaměstnání otce	Věk, vzdělání a zaměstnání matky	Sídlo
--	--	--	---	--------------

Pár 1	2 synové (5, 3)	36, VŠ RD	34, VŠ překladatelka	SV moravská vesnice
Pár 2	1 dcera (2)	29, VŠ přírodovědec, PhD. Student	29, VŠ právnička	J moravské město
Pár 3	3 dcery (3, trojčata)	38, VŠ veřejná správa	39, VŠ finanční sektor	J moravská vesnice
Pár 4	1 syn (1 3/4)	28, SŠ elektroinstalatér	28, SŠ projektantka	S moravské město
Pár 5	1 dcera (3)	33, SŠ bez stálého místa, krupíér	27, VŠ učitelka, překladatelka	J moravské město

IV. ANALYTICKÁ ZJIŠTĚNÍ

Během analýzy se naše pozornost soustředila především na následující témata ve výpovědích participantů 1. odchod otce na rodičovskou dovolenou; 2. reakce na status „otce v domácnosti“; 3. primární pečovatelská osoba; 4. potřeby dítěte; 5. identita pečujícího muže; 6. situace po nástupu otce na rodičovskou dovolenou; 7. genderový aspekt partnerských vztahů a 8. identita matky. Každému z nich věnujeme detailní pozornost v následujících kapitolách.

1. Odchod otce na RD (Lucie Jarkovská)

Na úvod je třeba konstatovat skutečnost, že v České republice stejně jako ve všech ostatních společnostech, kde tento institut existuje, odcházejí na rodičovskou dovolenou (dále RD) v drtivé většině ženy. To je v souladu s obecně převládajícím názorem v české populaci (Nosál 2003), že ženy jsou (mají být) pro dítě primární osobou, která o ně pečuje a vychovává je. Svůj podíl na tom má i praktická stránka věci, to, že muži nemohou kojit, ale i státní legislativa a politická lobby, kdy v některých zemích, a donedávna¹⁴ i v naší společnosti, právo vůbec odchod otce na RD neumožňovalo a znalo pouze dovolenou mateřskou. Odchod na RD matky můžeme proto vnímat jako „přirozený“ v tom smyslu, že tak tomu je ve většině rodin. Dostupné statistické zdroje ukazují, že i když se počet mužů pobírajících rodičovský příspěvek každým rokem mírně zvyšuje, jejich celkový podíl tvoří ani jedno procento z populace osob na rodičovské dovolené.¹⁵

¹⁴ Rodičovskou dovolenou, kterou mohou nastoupit i muži, umožnila novela zákoníku práce účinná od 1. ledna 2001.

¹⁵ Tato statistika však není přesným obrazem počtu otců celodenně pečujících o děti. Neobjeví se v ní osoby, které z jakýchkoliv důvodů rodičovskou dovolenou nečerpají a rodičovský příspěvek nepobírají. Podíl těchto osob může být značně vysoký. Mareš (1999) uvádí příklad Holandska, kde je non-take up nárokových dávek sociálního systému až 20%. V případě výše jmenovaných nástrojů sociální politiky to mohou být např. nezaměstnaní, osoby v domácnosti nebo nepojištěné samostatně výdělečné podnikající osoby.

Nechápeme odchod otce na RD jako výsledek pouze jeho vlastního rozhodnutí, ale jako výsledek strategie a rozhodnutí páru. Domníváme se, že záležitosti jako je počet dětí či způsob jejich výchovy jsou výsledkem vyjednávání páru a jsou ovlivněny postoji a preferencemi obou partnerů, i když názor jednoho může převážit. Odchází-li na RD otec, jde o něco zvláštního, výjimečného, mnohými často nahlíženého jako deviace. První otázka, kterou si tedy v případech, kdy na RD zůstává otec, položíme, zní: Proč tento pár nezvolil stejnou cestu jako většina populace?

Ve všech zpovídaných párech byl hlavní podmínkou odchodu muže na RD vyšší příjem či jistější zaměstnání manželky, což odpovídá kvalifikovaným odhadům, že muži zůstávají na rodičovské dovolené převážně z finančních důvodů (Čermáková a kol. 2000). Tuto skutečnost ale nemůžeme považovat za jediný důvod. Důvody, které se objevily v našich rozhovorech, můžeme rozdělit do dvou kategorií – praktické a vztahové. Za praktické můžeme označit ty, které znamenaly pro rodinu praktické výhody. Kromě vyššího příjmu to bylo například vyhnutí se nástupu na civilní službu a ušetření za zdravotní a sociální pojištění v případě páru 5. Jako vztahové chápeme ty, které znamenaly prospěch pro vztahy v rodině. Otcové vyjadřovali přání být se svými dětmi víc než jen po práci před usnutím a o víkendech, zmiňovali odstrašující příklady svých velmi zaměstnaných známých, kteří své děti téměř neznají.

Pár 1 by zřejmě vůbec děti neměl, pokud by na RD nenastoupil otec, protože matka děti ze zdravotních, ale i jiných důvodů, jak si ukážeme později, odmítala. Otec 2 považoval za samozřejmost, že i otec touží strávit významný čas se svým dítětem, ale uvažoval až o starším dítěti, se kterým už lze podnikat nejrůznější činnosti, dorozumět se s ním jazykem a hrát hry. Vyjádřil podiv nad tím, že chtěl být s dcerou ještě předtím, než se narodila, kdy ji vlastně neznal.

O2¹⁶ (636-8): To že jsem s ní chtěl být, ještě než jsme ji měli, to mě připadá fakt divný.

Otec 4 byl v době těhotenství své ženy na montážích v zahraničí a uvědomil si, že pokud zůstane v práci, bude často daleko od rodiny a to je něco, co nechce.

Někde na pomezí praktických a vztahových důvodů, blíže k praktickým jsou motivy snadné „skloubitelnosti“ životního stylu otce a činnosti na rodičovské dovolené. Otec 1 je rád doma a kutí, otec 4 plánoval, že bude studovat, což předpokládal, že se u RD dá dobře zvládnout, otec 2 a otec 5 studium realizují nebo realizovali v době péče o dítě.

1. 1. Legitimizace

Je velmi obtížné odlišit skutečné důvody, které vedou muže/pár k tomu, že

¹⁶ Šifra v textu odkazuje na otce (O) nebo matku (M) v rodinách 1-5, tzn. (O4) vyjadřuje výroky otce ze čtvrté zkoumané rodiny. V citacích uvedená jména byla změněna na obecné formulace typu: partnerka-matka, partner-otec, dcera, syn. Q pak odkazuje ke vstupu výzkumnice/íka do rozhovoru. Čísla v závorce pak odkazují k transkripcím rozhovorů, tedy konkrétně k řádkům hermeneutické jednotky v prostředí ATLAS/ti.

otec zůstává na rodičovské dovolené, od legitimizací, které představují jakýsi obal, ve kterém je otec na RD přijatelný pro své okolí i pro sebe sama. Páry prezentovaly vždy určitý komplex „objektivních“ důvodů, přání, vnějších okolností a zpětných zdůvodnění.

Příkladem mnohovrstevnatosti legitimizací a objektivně postavených důvodů je situace páru prvního (dále označován jako pár 1). První důvod, který otec 1 uvádí, je, že manželka je po úraze a nemůže se o děti starat (nemůže zvedat těžká břemena). Zdá se tedy, že zde existuje naprosto objektivní důvod a situace nemá jiné řešení.

O1(5-7): Poněvadž (pauza) respektive takhle, mně nic jiného nezbývalo, protože manželka je po úraze.

O1(109): Chceš děti, budeš na mateřské, jo?

Další výrok již naznačuje, že jiným řešením by mohla být pro tento pár bezdětnost. V případě, že by se však pro bezdětnost nerozhodli, musí to být otec, kdo zůstane na RD, protože manželka má zdravotní potíže a nemůže se o děti starat.

Následuje další důvod.

O1(154-158): Navíc manželka samozřejmě vydělává víc než já, takže i takhle. Takže bych na ní asi skončil taky. No, takže já jsem prostě na výběr moc neměl. Říkám, chceš děcko, starej se.

Vidíme, že k tomu, že manželka nemůže ze zdravotních důvodů zastat veškerou péči o děti, se přidává skutečnost, že manželka vydělává víc. Tedy další z „objektivních“ důvodů, které způsobují, že je pro rodinu výhodné, aby muž zůstal na RD. Dále se však dozvídáme, že muž nevydělává méně jen tak shodou okolností, ale zdá se to být jeho vlastní volba.

M1(432-439): Jak jsme hledali místo, tak jsme prostě hledali tak, nebo hledali, měl třeba manžel nabídku na místo, které by bylo za víc peněz a za míň peněz a bral to za míň peněz s kratší pracovní dobou, protože už jsme věděli, že to je stejně, že od toho devadesátého druhého je to všechno stejně směřované k tomu, vlastně po tom úraze, že to takhle někdy dopadne.

Kariéra otce je vlastně již od počátku budována tak, aby v budoucnu umožňovala jeho odchod na RD; tedy výměnu tradičních rolí. Obvykle jsou to ženy, které v úvahách o svém budoucím zaměstnání kalkulují s faktem, že budou na RD a i po ní na nich bude spočívat zodpovědnost za péči o dítě, tudíž často zvažují, zda půjde jejich zaměstnání skloubit s péčí o ně. Dítě tak ovlivňuje život mnohem dříve, než se narodí. Jak ukazuje náš pár 1, neděje se tak pouze v případě žen, ale i v případě mužů, kteří hodlají v budoucnu převzít zodpovědnost za péči o děti. Volí proto méně náročná povolání, finančně méně výhodná, ale např. výhodně situovaná v blízkosti bydliště apod.

O1(96-98): Mně, jo, no, chápejte, manželka, jo, je po úraze. Takže e řekla prvně, jo, chceš děti, jo, budeš se starat, já nešáhnu.

O1(727-730): Já jsem dostal podmínku – chceš děti, budeš na mateřské dovolené, notak. Nebo na mateřské dovolené, budeš se o děti starat. Já neuhn ani prstem

I další výroky poukazují na to, že otec je v tomto páru osobou s mateřským statutem a projevuje se způsobem, který bývá připisován ženám matkám. Mateřství je často spojováno s „nepřekonatelnou touhou žen“ být matkou. Stereotypní názor, že ženy chtějí být více matkami než muži otci, že ženy tzv. uhánějí muže, touží po tom stát se matkou, je značně rozšířený. Též převládá představa, že pokud muži touží po dítěti, touží po něm jako po pokračovateli rodu, rodinných tradic, chtějí dědice. Nehledají v dítěti osobu blízkou, nefascinuje je dětství jako takové. Otcové v našem výzkumu však tomuto stereotypu rozhodně neodpovídají. Právě otec 1 projevil velkou touhu po dětech, a to touhu spojenou s ochotou starat se o ně, podřídit vlastní profesní život péči o děti.

Stále však výroky otce a matky z páru 1 naznačovaly, že úraz je tím hlavním, proč žena nezůstala na RD. Dále v rozhovoru se dostáváme k tomu, že úraz či vyšší profesní status ženy tu sice objektivně je, ale jsou zde i další faktory, které vedly k tomu, že otec zůstává na RD.

M1(417-424): Pro nás, s našimi povahami, s naším stylem života, s tím třeba, jak jsme skončili vysoko, já jsem velmi těžce snášela ztrátu svobody, jako tady že člověk něco musí, tak prostě mám teď konc pocit, že manžel je víc s dětma doma a já jsem si práci teďka upravila v tom, co dělám, že mám vlastně strašnou svobodu a dělám si.

Matka 1 naznačuje, že úraz rozhodně nebyl jediným důvodem, proč nechtěla děti. Sama sebe charakterizuje jako svobodomyšlnou osobu, která se v případě narození dětí velmi obávala ztráty svobody. Zodpovědnost za péči o děti považovala a stále vnímá jako velké svazující břemeno, se kterým se ona sama necítí dobře. Otázku, zda to byl tedy spíše úraz nebo obava ze ztráty svobody a nechuť převzít trvalou celodenní péči o děti, co vedlo k rozhodnutí „dětí ano, ale postará se o ně otec“, zřejmě nezodpovíme a není to ani tak podstatné. Důležité je zjištění, že úraz vnímal samotný pár za pádné a dostačující zdůvodnění, proč je otec na RD. Tato skutečnost nestaví v sázku mužskost pečujícího muže, zní logicky a je obtížné proti ní stavět nějaké argumenty. Zdůrazňování faktu, že manželka je po úraze, se objevilo v rozhovoru 1 mnohokrát (především z úst otce), což poukazuje na zvláštní význam, který to pro pár má. Zabarvení tohoto výroku se postupně proměnilo z prvotního „manželka je po úraze, takže nemůže“ po závěrečné „já mám argument, že manželka je po úraze“.

O1(144-148): No, otec, můj otec se divil, jako, nebo, divil, no, nelíbilo se mu to moc.

Q: Jak argumentoval, co na to říkal?

O1: Jak říkám, já mám velký argument, s tím, že manželka je po úraze.

V rozhovoru 1 byl prostor věnovaný vztahovým důvodům značně větší než prostor pro uvedení důvodů praktických. Spíše opačnou tendenci jsme vysledovali u páru 2. Fakt, že žena vydělává více, byl konstatován jednou, ale důležitost vztahu byla především otcem zdůrazňována mnohokrát. Časté opakování určitého faktu může znamenat snahu dodat mu na závažnosti, dokázat jeho pravdivost, a to nejen v očích naslouchajících, ale i pro vypovídajícího samého. Tím nechceme naznačit, že by otcovo tvrzení, že touží po vztahu s dítětem a proto zůstává na RD, mělo zastírat skutečnost, že na RD musí zůstat, protože rodinu neuživí, zatímco manželka ano. Časté opakování a zdůrazňování významu vztahu mezi otcem a dítětem, který je možné na RD navázat, poukazuje na to, že tento pár vnímá jako

legitimní důvod pro to, aby otec zůstal na RD, právě vytvořit si vztah. „Objektivní“ důvod, že manželka vydělává mnohonásobně více, je v jejich očích nedostatečný a svoji situaci se snaží obhájit i jinak.

U páru 2 se setkáváme také s faktorem možnosti skloubit životní styl otce s pobytem na RD. Ten byl přítomen již u otce 1, který se věnoval kutilství a mluvil o tom, že jako otec na RD může mít časově náročné koníčky, kterým by se při zaměstnání věnovat nemohl. O spokojenosti s tímto životním stylem u otce 1 a o obavě z odchodu do zaměstnání vypovídá i to, že se otec 1 nechtěl vrátit do zaměstnání po ukončení RD s druhým dítětem a hledal si alternativní způsob překlenutí období mezi odchodem druhého dítěte do školky a narozením třetího dítěte (to se narodilo půl roku po odchodu druhého dítěte do školky). Podobně je to i s otcem 4 jehož koníčkem je práce s dětmi. Jakožto zaměstnaný muž měl problém jezdit v létě na tábory, protože si musel pro tuto aktivitu vybírat dovolenou, kterou ne vždy od zaměstnavatele dostal. Také plánoval, že pobyt na RD skloubí se studiem, které využije právě ke svým pedagogickým volnočasovým aktivitám.

Vraťme se ale k životnímu stylu muže-otce a čase na RD. Otec 2 vyjadřuje tento soulad ještě explicitněji než otec 1. Dokonce jakoby RD byla legitimizací tohoto stylu. Je stále studentem, v současné době doktorského stupně, tudíž v očích rodiny/okolí to může vzbuzovat podezření a otázky, proč se ve svém věku nezařadí do běžného života jako pracující člověk.

O2(875-882): Já jsem chtěl předtím říct nějakou takovou poznámku o něčem - o naší rodině. Oni si zvykli, trochu, že já vlastně už chodím nějakých pětadvacet roků do školy a že zjevně se nemám k ničemu jinému. A berou to tak, že teď vlastně pořád chodím do školy, ale zrovna u toho mám (dceru) a neberou to jako výraznou změnu.

A nejen to, RD je v tomto případě pro otce i způsobem překonání určité profesní krize. Nepředpokládáme, že to by byl důvod, kvůli kterému se vědomě pár rozhodl zvolit otce k odchodu na RD, ale přispívá ke spokojenosti s netradičním uspořádáním rodinných poměrů a tak k zpětné legitimizaci – je to správné, protože se tak cítíme dobře. Tento příběh poukazuje na vysoké hodnocení rozhodnutí, kterým muž vystoupil z konvenčních hierarchických struktur veřejné sféry. I to může přispívat představě mužů o rodičovské dovolené jako oáze klidu. RD představuje jiný druh zátěže než zaměstnání, proto může být pro otce jistým druhem odpočinku, zvláště pokud mají podporu a pomoc manželky.

O2(33-37): Ale jinak jako já su spokojenej, já jsem měl potíže v práci nějaký, už prostě jako dlouho mně to vadilo, že se mně nedaří výzkum a nic a - a jsem rád, že můžu být doma v klidu.

M2(70-74): -ale to možná souvisí s tím, že prostě předtím měl tolik práce, kterou nestíhal – Byl z toho lehce hysterický, a teď se uklidnil, protože ví, že má objektivní důvod, proč ji nestíhá a nebere to tak fatálně.

Odchod muže na RD je, jak už jsme zmínili, výslednicí vyjednávání páru a vhodných podmínek. Příběh páru 2 dokládá, že může jít o promyšlenou strategii, která umožňuje rodině vyšší počet dětí, aniž by žena přerušila zaměstnání na téměř jednu dekádu (např. 3 krát 3 roky) a tím získala velký profesní handicap.

Matka 2 uvedla, že chtějí mít celkem 3 děti a pokud by na RD zůstala pouze ona, znamenalo by to příliš dlouhou pauzu v zaměstnání a příliš dlouhý pobyt v domácnosti, což, jak předpokládá, by ji nebavilo. Zároveň je ale také vyšší počet dětí vůbec podmínkou k tomu, že je tato matka ochotná nechat otce na RD. Matka 2 se ve srovnání s matkou 1 prezentovala jako konvenční/ tradiční. Během rozhovoru zdůrazňovala své kompetence k péči o dítě, demonstrovala „vědění o dětských potřebách“, opravovala otce v jeho soudech o dítěti. Ukázala také, že žena může být ochotná vzdát se domény, kterou považuje primárně za svou, jen za určitých podmínek. K rozboru těchto aspektů se v textu ještě dostaneme. Teď se na tuto situaci podíváme z druhé strany. I žena relativně tradičně zaměřená může mít zájem na alternativním způsobu uspořádání péče o dítě a těžit z něj. Nemusí jít tedy nutně o proměnu hodnot a představ spojených s mužskostí/ženskostí a genderovými rolemi, ale rozšíření prostoru v rámci tradičního nastavení.

M2(617-630): Protože my chceme tyhle děti ještě dvě. V případě, že bysme je měli po sobě, tak já bych byla třeba sedm let doma. A to je fakt už strašně moc. Což by mě asi ani nebavilo. Takže jsem si říkala: jít tak na ty dva roky do práce, potěšit zaměstnavatele, a pak se zase vrátit domů a být zase třeba dva roky doma. A pak jestli zase (partner-otec) bude rok, no nevím. Kdybych měla mít jenom jedno dítě, tak budu rozhodně doma mnohem dýl. Bez toho, co si přeje otec asi, protože bych se o to nenechala okrást. Ale že těch dětí plánujeme ještě několik, tak - no nevím, mně to připadá dobrá volba.

Podobně jako u páru 2, jednoznačně deklarované praktické důvody jsme zaznamenali i u páru 3. Ten představuje partnerství, jež se vymyká standardní věkové struktuře heterosexuálních párů, kdy je průměrný rozdíl mezi starším mužem a jeho mladší partnerkou v České republice téměř tři roky.¹⁷ Žena v páru 3 je starší, na kariérním žebříčku vystoupala výš, tím pádem je i její plat vyšší a svého muže poznala v situaci, kdy byla vůči němu v hierarchicky nadřazeném postavení. Tento pár je tedy v podobné situaci, jako mnohé jiné – jeden z partnerů má ve veřejné sféře vybudováno silnější a finančně lépe ohodnocené postavení (častěji je to muž) a druhý (častěji žena) buduje pole své působnosti spíše ve sféře soukromé. V případě, že „slabší“ charakteristiky zaujímá žena, je její delegace k domácí sféře obvykle automatická. V případě, že je to muž, může dojít k přehodnocení tradičního genderového rozdělení.

M3(264-276): Já jsem si ho vlastně brala, když jsem byla asistentkou na vysoké škole. A seznámila jsem se s ním jako se studentem a vzala jsem si ho jako studenta, a vždycky vlastně to bylo to, že já jsem chodila vždycky do práce a on vždycky studoval (krátký smích), pak teda jsme měli nějakých pár let, kdy pracoval, ale víceméně mně to nepřišlo nic zvláštního jako, jo. A ještě jako říkám, díky tomu, že jsem pracovala v oboru, jednak v

¹⁷ Věkový rozdíl mezi partnery je ovlivněn i dalšími sociálně demografickými charakteristikami, především vzděláním, ale stále převládají partnerství staších mužů a mladších žen. A jakkoliv je náš výzkumný vzorek rodin, kde pečují otcové, pouze nahodilý a velikostně nevýznamný, věková vyrovnanost partnerů se objevila vícekrát. Troufáme si proto usuzovat na význam této skutečnosti v souvislosti s „nepatriarchálními“ rodinnými strategiemi participujících rodičovských párů.

zahraniční firmě a jednak v lukrativním oboru, tak ty rozdíly platové byly vždycky ohromné, no, nebo velké.

O3(1364-1379): A já jsem končil školu v roce 94. Takže já mám deset roků po škole a manželka už jedenáct roků pracuje v bance. Takže jako de facto od začátku mého pracovního zařazení – Jako manželka, to není žádný tajemství, měla nástupní plat před těmi ix lety 8 tisíc, že jo. Já jsem neměl nic. Jo, takže jako vždycky takhle jako po kousíčkách - Já jsem pak taky začal vydělávat docela slušně, ale manželka mě furt jako díky tomu jako předbíhala, že jo. Takže to od začátku bylo jasné, že já budu ten, kdo bude vydělávat míň, a tudíž jako - Ale zase na druhé straně, nebylo mi to proti srsti. Nemuseli jsme řešit problém, co já, těžkej egocentrik, versus manželka, která vydělává víc.

Příběh páru 3 naznačuje, že toto přehodnocování nemusí být nutně přítomno. Oba partneři vnímají svou situaci jako logické vyústění povahy jejich vztahu. K tomuto sociálnímu nastavení se přidává i psychické. Otec 3 necítí, že by selhal ve své „mužské“ roli nebo že by to ohrozilo jeho mužskou identitu. Nicméně to, že tento otec přehodnocování používá jako veličinu, vůči které poměřuje své jednání, ukazuje, že nutnost (pro muže nepříjemného) přehodnocení genderových rolí vnímá jako běžný kontext majoritního diskurzu.

Rovnost či nerovnost ve veřejném postavení a finančním ohodnocení partnerů sehrává při vyjednávání povinností v péči o děti a domácnost zásadní roli. Jak naznačily i některé české výzkumy (Šmídová 2004b, Šlechtová 2004) páry vrstevníků, kde se dá předpokládat podobná pozice na kariérním žebříčku, mají tyto povinnosti rozděleny daleko rovněji než páry, kde muž je starší než žena. V případě, že muž je starší, je pravděpodobné, že zaujímá vyšší pozici v zaměstnání, má vyšší plat a zaangažovanost ženy v domácnosti je tedy kromě tradičního vnímání těchto povinností jako ženských podpořena argumentem finanční výhodnosti pro rodinu. Ženina později nastoupená kariéra je dále zbrždována prací v domácnosti a opětovně přerušována odchody na RD. Mužův náskok se zvyšuje a připoutání ženy k péči o rodinu a domácnost je stále pevnější a logičtější (Možný 1983, Holter 2003, Šmídová 2007a).

Komplex praktických důvodů, kvůli kterým bylo výhodnější, aby na RD odešel otec, se objevuje také u páru 5. Matka vydělávala srovnatelně či o něco víc, měla jistější práci a otec by musel v případě, že by nebyl na RD, nastoupit výkon civilní služby, což by znamenalo jednak malý příjem, ale také značnou časovou vytíženost. Pár 5 byl specifický především tím, že nevyjadřoval pocit, že toto uspořádání je nějak zvláštní. Matka 5 uvedla:

M5(981-985): Já nevím, se prostě snažíme za okolností udělat, co je nejlepší pro všechny, no. To se prostě udělá. Si myslím, že to tak dělá každý, že to není otázka nějakýho extrémního vybírání si. Prostě je ta situace daná a musí se nějak vyřešit.

Tato výpověď stejně jako další, které se objevily v pátém rozhovoru, poukazují na to, že pár 5 nepřehodnocoval situaci ve vztahu k tradičním genderovým či tzv. ženským a mužským rolím. Nepozastavoval se nad tím, že pokud odejde otec na RD, je to něco, co by nemuselo být v souladu s jeho mužskou sociální identitou, ale podobně jako v případě páru 3, vnímal toto uspořádání jako logické vyústění situace, ve které se rodina nacházela.

Důraz na důvody vztahové oproti důvodům praktickým kladl pár 4. Šlo zde

především o odmítnutí vzorce chybějícího otce; výpovědi páru zdůrazňovaly vztahovou oproti praktické rovině důvodů pro odchod otce na RD. Rozdíl mezi příjmem matky a příjmem otce nebyl tak výrazně veliký jako u páru 2 či 3. To, co se zdá být rozhodujícím faktorem, je spíše povaha práce otce. Otec by při setrvání v práci musel odjíždět na montáže, což by představovalo dlouhá odloučení od dítěte i matky/ partnerky. K reflexi tohoto faktu přispěla jednak osobní zkušenost – otec 4 byl v době (rizikového) těhotenství své ženy na zahraniční montáži a zjistil, že mu tento stav nevyhovuje, že se cítí být mimo rodinné události, u kterých by nechtěl absentovat. A dále také k rozhodnutí přispěla zprostředkovaná zkušenost starších kolegů v práci, kteří si uvědomili, že celý život věnovali práci a nyní už mají dospělé děti, které vlastně neviděli vyrůstat a se kterými nemají žádný pevný a intimní vztah, a tohoto stavu litují.

O4(1360-1366): A i hodně fakt pomohla i ta zahraniční montáž, že jsme si uvědomili, že, že s malým dítětem by to tak nešlo. Protože tam moji kolegové všichni to mají odrostlé, to dítě, takže jim je to tam jedno. A já jsem vlastně byl takový jediný a říkal, jsem si, to asi nebude moc ideální, no.

Ani u páru 4 však nemůžeme říci, že by pro odchod otce na RD existoval jediný hlavní důvod. Jak už jsme zmínili, i zde byl přítomen faktor možnosti skloubit pobyt na RD s určitým životním stylem (dětské letní tábory) a s uskutečňováním vlastních snů a zájmů (studium na vysoké škole). Ve všech pěti párech měl otec na RD podporu své ženy pro realizaci zájmů a aktivit mimo rámec RD. Ani jeden z otců přitom nevyjádřil pochybnosti, že by mu tyto aktivity zabraňovaly v uspokojivém plnění povinností rodiče na RD. Sféry veřejná a soukromá v rodinách, které jsme zkoumali, nebyly rozděleny mezi osobu v domácnosti (soukromá) a osobu pracující (veřejná), oba rodiče působí v obou sférách, což, nutno dodat, nastává často i v rodinách, kde na RD zůstává matka. Ale významný prostor, který ve svých vyprávěních páry této skutečnosti věnovaly, poukazuje na to, že otcové považují toto vymezení za důležité, možná právě jako důkaz toho, že nejsou tzv. „bačkory“ či „pod pantoflem“. Zdá se, že aktivity otce na RD směřují spíše k seberealizaci, k odpočinku a k uskutečňování vlastních zájmů a koníčků, zatímco ženy otců na RD takovýto prostor pro svůj odpočinek a koníčky nemají. Jejich volný čas, resp. čas mimo zaměstnání, se soustředí na péči o dítě a o domácnost (více viz Kapitola 6).

Q: Co tě přivedlo na tu myšlenku stát se pečujícím tatínkem?(245-261)

O4: Ta vysoká škola, jako fakt jsem chtěl studovat. To byla jedna věc, další věc, že já pracuju – jezdil jsem na montáže, byl jsem třeba na Slovensku několik měsíců, (partnerka-matka) vlastně na rizikovém těhotenství a nemoh jsem sem, jenom jsme si volali, takže když byla ta možnost, že by měla práci bez přesčasů, protože práci by si mohla udělat doma, s tím že jeden den v týdnu ještě doma, takže už i tam byla ta myšlenka, že kdybych přijel, tak bychom byli jenom více spolu. A já v pohodě, ještě sem tam chodím do práce, něco dělám, takže vím jako co bych, že bych musel tam a tam a jenom víkendy bych byl doma – A takhle je to vlastně vyřešené, že jsem doma.

Komplexita významných důvodů pro odchod otce na rodičovskou dovolenou se tedy objevila i u čtvrté participující rodiny. Vztahový důvod odmítnutí chybějícího otce a praktický důvod skloubení osobního rozvoje studiem s péčí o dítě tvořily hlavní osu jejich vyprávění.

Téma plurality důvodů a legitimizací odchodu otce na rodičovskou dovolenou

ukazuje, jak obtížné či spíše nemožné je dát jednoduchou odpověď na otázku, co vede v některých rodinách k tomu, že ve společnosti, kde je dominantním rodinným modelem pečující matka a pracující otec, zůstávají na RD muži. Podstatným zjištěním je skutečnost, že jednotlivé páry považovaly za opodstatněný důvod k odchodu otce na RD různé věci. Pár 1 a především otec zdůrazňoval „objektivní“ ženin úraz, který způsobil, že se matka nemůže fyzicky o děti starat, i když v průběhu rozhovoru vyšlo najevo, že tento fakt považuje otec 1 spíše za neprůstředný argument pro okolí, než za důvod, který jiné řešení situace nepřipouští. Praktický důvod nástupu otce na RD, podstatně vyšší plat manželky, uváděl také pár 3. Naopak pár 2 vyšší plat ženy za dostatečně legitimní nepovažoval, důraz kladl především na utváření vztahu mezi otcem a dcerou. Vztahové důvody uváděl také pár 4, u kterého byl především explicitně vyjádřen motiv přítomný i u dalších párů, a to motiv možnosti skloubení životního stylu a dalších zájmů otce s pobytem na RD. Pár 5 chápal odchod otce na RD jako logické vyústění situace, které si nežadá žádná speciální vysvětlení. Tento pár prezentoval péči o dítě jako skutečnost na genderu nezávislou, tedy že je jedno, kdo s dítětem zůstane, protože péči jsou schopni zajistit oba rodiče, a jde pouze o to, jak je to pro rodinu z praktického hlediska výhodnější.¹⁸

2. „Otec v domácnosti“: sebereflexe a reakce okolí (Lucie Jarkovská, Klára Janoušková)

Předtím, než se zaměříme na individuální chápání možností otce v rámci vztahové sítě dítěte, nastíníme sociální kontext žité reality pečujících otců v rámci jejich vlastních představ o možnostech rodičovských vazeb a v rámci reakcí, se kterými se otcové setkávají ve svém okolí. Mohli bychom předpokládat, že v párech, kde muž zůstává na rodičovské dovolené, bude panovat shoda v názoru, že muž může být primární osobou pro dítě stejně tak dobře jako žena. Avšak není tomu docela tak. Některé páry potvrzovaly přesvědčení o výlučnosti vztahu s matkou. V rozhovorech se objevila následující vysvětlení.

- *Otec neprožije těhotenství ani dítě neporodí, nemůže kojit – to jsou základy úzkého vztahu dítěte s matkou.*
- *Matka má od přírody k dětem blíže, mateřská vazba je prostě jiná než otcovská.*

¹⁸ Jakkoliv se část kapitoly soustředí na motivace aktérů k rozhodování, že otec se stane primárním pečovatelem, analýza přesahuje tento psychologizující přístup. Minimálně spolu s Bourdiem (1998) víme, že habitus – tedy síla strukturovaná i strukturující spolu s dispozicemi jednat v souladu s tím, co je očekáváno a socializací internalizováno, má dalekosáhlý vliv na reprodukci statu quo společenské struktury. A tím tedy individuální motivy, strukturované existujícím nastavením společnosti, vypovídají o sociálně relevantních procesech mechanismů udržování a změny sociálního řádu – v našem případě primárně o genderových vztazích (pozn. editorky jako reakce na recenzní posudek.)

- *Otec nastupuje na RD až po matce, těžko dohání to, co matka vybudovala v prvních měsících života dítěte, jsou až těmi „druhými“.*
- *Otec je autorita.*

Biologicky podmíněné znevýhodnění otce ilustruje např. výrok otce 4:

O4 (626-632): Ale myslím si, že ten muž je handicapovaný, že nemůže kojít. A to si myslím, že je strašně klíčové, pro to dítě, ty první měsíce, když ta maminka kojí, ta bezpečná vazba k té mamince, to prostě muž nemůže nahradit.

Některé páry však mezi vztahem otce a matky k dítěti výrazný rozdíl neviděly, nebo rozdíl neodvozovaly od kategorií otec matka. Matka 5 během individuálního i skupinového rozhovoru zdůrazňovala, že rozdíly ve způsobu péče o dítě se podle ní odvíjejí od individuální osobnosti nikoli od prostého faktu, že matka je žena a otec muž.

M5 (1077-1080): Každý k ní máme svůj vztah a neřekla bych, že prostě někoho z nás výrazně upřednostňuje. Já si myslím, že to nestojí ten blízký vztah na tom, kolik času s tím dítětem tráví.

M5 (panel, str. 10-11): Mně připadá, že (dcera) se má stejně dobře s (partnerem-otcem) jako by se měla se mnou, tak já si nemyslím v žádném případě, že některý rodič je jako pro dítě lepší nebo horší.

Q: A ne třeba lepší nebo horší, ale třeba jiný?

M5: Jiný? No tak jiný je to proto, že lidé jsou vždycky jiní. Takže jiný to je, ale nemyslím si, že to je kvůli tomu, že já su ženská a on je chlap.

Jiná citace ilustruje fakt, že muž na RD je často vnímán jako hrdina, který překonal biologickou předurčenost. Pokud přesto, že je muž „od přírody egocentrik“ (fráze otce 3) a není k péči o děti vychováván, je schopen se o děti postarat a být s nimi na RD, je to důvod k obdivu. Obdiv se dostavuje od manželky a je reflektován i od širšího okolí:

M3(1118-1119): Já si myslím, že být na dovolené, teda takzvané dovolené rodičovské je strašná dřina.

M3(1121-1125): - že chlap na to není bohužel i z hlediska genetiky dostatečně uzpůsoben, na tu dřinu. Ale jako je opravdu obdivuhodné, když potom chlap, i když na to není uzpůsoben, zvládne, jo.

M3 (1178-1180): Ten, kdo zůstane na té rodičovské dovolené, to je opravdu ten, před kterým je třeba smeknout.

O3 (1084-1086): Velká většina lidí, kteří vědí, o čem to je, tak jako většina si řekne, že ten chlap je dobrý.

O3(781-783): Od okolí jsem několikrát slyšel, že jsem dobrý. Já si to o sobě myslím taky.

Muži vyjadřovali hrdost na to, že tuto situaci zvládli, někteří dokonce mluvili o zvládnutí RD jako o poli pro úspěch, chápali situaci jako výzvu.

O2 (699): No tak já jsem naprosto úžasnej (smích).

O4 (283): Tak já jsem perfektní. – (286-286) Ne, já jsem na to hrdý, jako že se o něj umím postarat.

Sebeuspokojení z toho, jak rodičovskou roli pečující osoby otcové zvládají, bylo doplněno o pochvaly a uznání ze strany partnerek, příbuzných a známých. Otcové na rodičovské dovolené jsou v tomto kontextu vnímáni jako „hrdinové“. Takto pozitivní vnímání je umožněno třeba tím, že neexistuje představa o tom, co znamená být dobrým „otcem v domácnosti“. Neexistuje ikona otce na RD, tak jako existuje v případě matek. Dobrá matka v očích českého veřejného mínění, médií i zákonů se věnuje dítěti nejlépe své záliby orientuje podle potřeb dítěte a osobní prostor si dovolí, jen pokud si zdůvodní, že tím nešidí své dítě. Otec na RD udělal vstřícný krok k dítěti už tím, že s ním zůstal doma. Pro podobu jeho péče zatím neexistují pevně stanovené vzorce. Pokud se zdá, že něco v péči o dítě zanedbává, není to proto, že je špatný otec, ale prostě proto, že je to muž. Chyby a ne zcela plné nasazení se v případě otců na RD spíše očekávají, než že by byly považovány za otcovo individuální selhání.

Mezi pozitivní reakce můžeme zařadit i skutečnost, že status otce na rodičovské dovolené a možnosti s ním spojené byly okolím vnímány jako záviděníhodné:

Q (485-501): Jak už jsme trošičku na to narazili, jak se divili na těch úřadech a co zbytek třeba rodiny nebo známí, kamarádi, jak reagovali na to, že zůstáváš na rodičovský dovolený?

O5: No tak jako když jsem třeba šel s kamarádama do hospody, jako když jsem teda mohl, tak povídám: Kup mi kořalku, ty chodíš do práce. (jakoby ožraleckým hlasem) Jakto, ty neděláš nic. Já říkám: No já nemám peníze. A tak jako, nějak jako nějak zvlášť ne, že by se nějak extrémně divili nebo že bysme to nějak probírali nějak sáhodlouze. Normální, no. Spíš jako mi záviděli.

Q: Záviděli, a co záviděli?

O5: Že spím do desíti, že. Že nemusím vstávat v šest. Tak zas jako nějak extrémně jsme to neprobírali a tak mně jako.

V partnerském vztahu byl muž na RD chápán dotazovanými dvojicemi také jako důvod, proč by si partnerka měla svého partnera vážit:

O1(27-28): Manželka si mě teď více váží a chlubí se se mnou.

Ženy však posléze ve skupinovém rozhovoru s matkami (focus group) vyjadřovaly i určitou nevoli k nekritickému obdivu otců. Vystihuje to především matka 3:

M3(panel, str. 7): Samozřejmě, velmi příjemné mu to je, že ho každý tak jako obdivuje, on se i stylizoval do té pozice toho dokonalého otce. Já musím říct, že mně to leze na nervy, já se za to omlouvám, před ním bych asi nebyla takhle upřímná, jak jsem teď. Ale jako na jednu stranu ho taky obdivuju a jsem strašně vděčná, že to zvládá a že děti má rád a tak dále, ale řekla bych jako, že se z toho prostě dělá šílená věda, když je otec na mateřské, který dělá méně než by na mateřské dělala žena, a to objektivně, to si myslím, že je ještě druhá, nevím, jak ostatní muži, ale všichni ho bezmezně obdivuju za to, že dělá něco naprosto standardního.

Partnerky pociťovaly nespravedlnost v tom, že jejich role matky a živitelky není zdaleka tak oceněna, jako role otce na RD. Zároveň také upozorňovaly na to, že muž na RD je obdivován mnohem víc než matka na RD, přičemž muž dělá v této pozici obvykle méně než žena.

M1(panel, str. 10): To okolí toho otce často tak jakoby přeceňuje...štválo mě, že vlastně já jsem celou noc, já nevím jestli tři hodiny člověk kojí, teď ráno jako jedu těch 45

kilometrů autem, tam jsem v práci osm, devět hodin, odstříkují všechno, pak zase hodinu zpátky a že za tohle mě nikdo nepochválí nebo všichni prostě řeknou, tatínek je dobrý, stará se o dítě, ale že jsem já byla úplně šlus, to prostě ne, nenašla jsem nikde slovo podpory, nebo prostě nikdo neviděl, přitom jo, mohla jsem říct fajn, kup tady je sunar v lékárně a starej se. Pro mě by to bylo mnohem snazší.

Paradoxní ovšem je, že matky samy jen velmi obtížně reagovaly na otázku: Jak reagovalo okolí na vás, když jste začaly znovu chodit do práce? Nejdříve popisovaly pouze reakce okolí na otce na RD, při zopakování otázky a zdůraznění, že jde o postoj okolí vůči nim jako pracujícím matkám, buď opět zopakovaly, jaký je postoj vůči otcům, nebo jen uvedly, že reakce jsou normální. Odpověď vztáhly na vlastní zkušenost, až když byla otázka zopakována po třetí. Jejich výpovědi se omezily na stručné konstatování, jež kontrastuje s košatými promluvy v případech, kdy mluvily o postojích okolí k jejich pečujícím partnerům.

Otcové a jejich partnerky tedy vnímali svůj stav spíše jako pozitivní deviaci, jako něco, co je hodno společenského uznání. Jejich příběhy však naznačují, že i otcové sami, ačkoli se pro odchod na RD rozhodli a jsou na to hrdí, zaznamenávají někdy ze strany příbuzných, známých či anonymního okolí podezřívavé pohledy a jsou vnímáni jako deviantní, protože narušují tzv. tradiční „přirozenou dělbu rolí“ a tím jistoty osvědčeného genderového řádu.

Se zápornými někdy spíše nechápavými či podezřívavými reakcemi se naše páry setkávaly u starší generace, někteří u svých rodičů a někteří na úřadech, výjimečně u svých kamarádů. Od kamarádů byly míněny často s humorem a výpovědi otců naznačují, že se jim dobírání ze strany kamarádů míněné s nadsázkou vlastně líbilo. Můžeme říci, že si někteří na své výjimečnosti zakládají a někteří díky ní i získávají určitá privilegia (např. zapamatují si je lékaři a sestry v nemocnici nebo úředníci na sociálním odboru, pohlídají jim dítě v obchodě, je jim vyjadřováno uznání). Matka 5 označila lidi, kteří pohrdají otci na RD za sociální spodinu. Za specifický typ reakcí lze považovat podezření. Otec na RD je podezřelý z toho, že při výchově a péči o dítě udělá chybu, že jde o pedofila, který ukradl dítě, nebo že žije bez ženy, která zemřela nebo utekla.

O2 (798-808): No myslel jsem si, že se na mě všichni budou dívat jako jak na úplného cvoka, a když jsem zjistil, že to tak není, tak jsem byl příjemně potěšen, ale zjistil jsem, že přestože spousta lidí očekává, že muž může být s dítětem doma, tak zároveň součástí toho očekávání je taky to, že si myslí, že to nebude dělat dobře. To vidím obzvláště třeba na těch paních v tom (mateřském centru). Oni prostě jako podvědomě čekají, že udělám někde nějakou chybu.

O4(855-859): Takže mě tam hlídka městské policie tam kontrolovala, jestli jsem ho neukradl v lese a tak. To jako fakt, tu zkušenost mám, to jsem musel občanku jsem neměl, to jsem musel dokazovat, že je to moje dítě a tak.

O5(72-79): Jednou se mi stalo na nějakým úřadě, jsem tam něco dával vohledně civilky, než půjde (dcera) do školky, no ale tam byl takovej zádrhel, ta paní furt nemohla pochopit, jakože má maminku, jakože jako se furt ptala a co vy, proč jste s tím dítětem doma vy a co, co matka? Já říkám, no matka žije, pracuje, chodí do práce, já jsem s malou. A to než jí došlo, než to pochopila, tak to chvíli trvalo.

Zaznamenané reakce se odvíjí kolem osy genderových stereotypů. Dají se rozdělit jednak na negativní hodnocení překročení tradičně definované genderové role, a naopak na reakce vyzdvihující předpokládané výhody plynoucí z překročení

genderových typizací. Zdá se, že nad těmito odezvami se vznáší atmosféra apriorního očekávání okolí, že otec svou roli nezvládne tak snadno, jako se očekává, že ji zvládne žena. Protože pečující otcové jsou sami součástí společnosti, v níž je pečující muž výjimkou, a přejímají dominantní diskurs, někdy sami očekávají udivené a negativní reakce. Je proto nutné počítat s jistou přecitlivělostí otců v interpretaci reakcí okolí. Jak zmiňuje Quillien (2004), obdiv je pečujícím mužům příjemný, ale naznačuje, že jde o něco vybočujícího, obsahuje prvky podezření.

Negativní reakce se opírají zejména o důrazné lpění na genderově definovaných rolích, které jsou pečovatelskou rolí otce znejistěny či popřeny. Nejčastěji jde o „mužskou“ zodpovědnost za finanční zabezpečení rodiny.

O4(399-401): Jako že neumím zajistit rodinu, neumím se o ni postarat, takže takové. Že to brali až jako zbabělost, jako tak.

Nezávisle na emocionálně zabarveném hodnocení vstupu otce do pečovatelské sféry poznali otcové časté přesvědčení okolí k nenadanosti otců k této roli. Apriorní očekávání širšího sociálního okolí, že svou primární pečovatelskou roli nezvládnou, nebylo u komunikačních partnerů ojedinělou zkušeností. Otec 2 popisuje, že pouze proto, že je muž, cítí tlak dokázat, že pečovatelskou roli zvládá.

O2(1188-1194): Jako podvědomě očekávají, že udělám v nejbližším okamžiku nebo o chvíli později nějakou chybu s tím dítětem. A prostě - tak (dcera) je taková celkem emotivní a vzteklá a tak, a když tam začala vrískat, no tak jsem viděl, jak pokyvují, jak si říkají: no jó, tak chlap, jak ji může uklidnit. No - jako - pochopitelně...(1227-1237) jako - to chování jejich ve mně vzbuzovalo pocit, no jó, ty se sice snažíš, ale prostě - mateřskou péči tomu dítěti dát nedokážeš. Což - jako - no - minimálně jsem to chápal jako krajně předpojatý postoj, což se mně nelíbilo. Protože, protože, spousta těch paní ty děti tam nechává celkem pobíhat a nevěnujou se jim tak, jak bych si já představoval, že by se jim měly věnovat ...(1246-1252) Jednou jsme tam přišli a (dcera) prostě je problém svlíknout a, v té šatně, protože tam hrozně chce dovnitř za tím (zvířátkem - hračkou) a za dětma, takže většinou tam vběhne v bundě nebo tak. A hned první ta paní říká: vy pro ni nemáte přezůvky. A já jsem je měl v ruce, ale prostě jako ta představa, že...von neví, že má vzít přezůvky, ta z toho tak číselá

M2 (246-249): V práci čekali pikantní historky.

O4(????): Čekali co z toho vypadne.

O4(1040-1043): ... A maminka ta hlavně myslela, že tady bude muset pořád docházet a vlastně mi radit a tak. A teď už si zvykli rodiče...

Q (358-382): A s jakými reakcemi z okolí, třeba od příbuzných či známých, jste se setkali, když jste přišli s tím, že tatínek bude doma?

O4: Tak třeba můj táta, protože my spolu pracujeme ve firmě, on je můj nadřízený, tak ten to teda chvíli rozdýchával teda. Ale to bylo spíš tím, že on je stará garda, že děti prostě - Tak tam je to zaběhnutý, ten systém, prostě maminka doma a tatínek nosí peníze domů. Takže ti to nemohli nějak trošičku se s tím delší dobu smířit. Moji kolegové v práci třeba taky, a to jsou většinou třeba kluci, kterým je padesát a on byl zvyklý prostě, že dělá přesčasy, dělá třicet, třicet hodin v měsíci a žena byla doma s dítětem, takže ty děti vlastně neviděl. Ale když jsem se ho potom třeba ptal, jako dělal bys to jinak

ted'ka znovu? A on říkal, dělal bych to jinak, už bych se tak nedřel, věnoval bych se dětem spíš.

Q: A to bylo až když viděl ten váš příklad, že to funguje?

O4: No spíš jako když ted' hodnotil. Prostě ty děti jsou dospělé, je jim dvacet a říká si, tak co z toho života ted'ka mám, že jo, pořád jenom pracuju a stejně nic nemá ted'.

Takto zabarvené argumenty vychází ze stavu feminizace rodičovské péče, který přisuzuje mateřskou, ve smyslu rodičovskou dovednost výhradně ženám. Segal (1990) k této problematice podotýká, že mýty o ženské vrozené schopnosti k mateřství mohou negativně ovlivnit mužskou ochotu podílet se více na péči o děti. Přitom novodobé výzkumy ukazují, že muži jsou v péči o dítě stejně schopní jako ženy (Segal 1990, Geiger 1996).¹⁹ Zdá se, že zde zřetelně vystupuje také mezigenerační proměna očekávání a způsobů naplnění otcovské rodičovské role. Na moment přesunu důrazu mužů ve středním věku od profese k rodině pak upozornil i jiný výzkum v českém prostředí (Šmídová 2004).

3. Otec jako primární pečovateľská osoba (Lukáš Sedláček)

Z pohledu vývojové psychologie se pojmem primární rodič rozumí ta osoba, která jednak uspokojuje základní potřeby dítěte (fyzické i citové), zároveň je však nutná zpětná vazba dítěte, které tento vztah opětuje: v krizových situacích vyhledává a obrací se k primární pečovateľské osobě, sdílí s ní větší část emocí (kladných i záporných), hledá u ní vysvětlení otázek týkajících se okolního světa, kterému nerozumí (Bowlby 1988, Ainsworth 1964). Vzhledem k charakteru našeho výzkumu není možné posuzovat přímo tuto zpětnou vazbu a tedy to, jestli dítě bere svého otce, který o něj pečuje, za primární osobu. Avšak lze posuzovat to, jak rodiče tento vztah vnímají, hodnotí, popřípadě jaké překážky vidí v možnosti jeho utvoření, pokud primární osobou má být muž.

V interpretaci možného ustavení centrální vztahové dyády otec-dítě, jsme v průběhu analýzy odkryli dvě základní pojetí. Jsou jimi percepce odpovídající tezi biologického determinismu a percepce, která tuto tezi ani ne tak popírá, jako spíše ignoruje. V teoretickém ukotvení se s ní setkáváme v diskursu socializace genderu. V rámci druhého pojetí se vynořuje hypotéza, kterou jsme nazvali „vliv každodenních maličkostí“.

Biologický determinismus zdůrazňuje rozdíly ve vnější konstrukci mužů a žen, které mají způsobovat širší modifikace chování dle pohlaví. Definuje muže a ženu jako jasně určené přírodní jevy či biologické fakty, které jsou evidentní a které nepotřebují další vysvětlení. Rozdíl mezi pohlavími je chápán jako neměnný a bytostný (Šmausová 2002). Jak uvádí Gjuričová, tento diskurs chápe ženský rod a

¹⁹ A v následující analýze také ukážeme, že pečující otcové svou kompetenci vnímají často jako vyšší, než je automatická a jako přirozená vnímaná kompetence ženská.

mužský rod jako binární, tj. vzájemně se vylučující a protikladné, takové, které se navzájem doplňují a společně tvoří celek: den a noc, rozum a cit, vnější a vnitřní (1999a: 69). Žena bývá přirovnávána k přírodě, rodí děti, stejně jako příroda dává plody. K dvojici příbuzných pojmů žena a příroda bývá protichůdnou dvojicí muž a civilizace. Femininita se tak vztahuje nejen k pohlavním znakům, ale i k péči o potomky, jejíž samozřejmost bývá argumentována instinktivním charakterem této péče. U mužů bývá krom pohlavních znaků uváděn např. hormonálně podmíněný sklon k agresivitě. Tak má odlišnost muže a ženy základ v prehistorii: aby lidský rod přežil, muž bojoval a lovil a žena zajišťovala péči o mláďata. A síla této genetické informace působí dodnes. Stejným duchem je určená mužská tendence k promiskuitě a naopak ženská tendence k pečovatelskému. Toto pojetí lze interpretovat také jako nepřímé vyjádření souhlasu s klasickým psychiatrickým schématem, kdy „láska mateřská je pudová, láska otcovská je – vedle snad určité složky pudové – u člověka přikázána zákonem, konvencí a tradicí“ (Vondráček a Holub, cit. dle Vodáková 2003). Od takového přesvědčení se také odvíjí koncept feminizace rodičovství (viz Nosál 2003).

Odkazy na biologickou podmíněnost vztahu otce a dítěte najdeme zejména u otce 2 a částečně 3. Oba rodiče z páru 2 potvrzují skutečnost, že přestože je pečující osobou otec, jejich dcera vyhledává vždy matku. S otcem si hraje, mazlí se s ním, avšak v krizových situacích se dcera vždy obrací na matku a o otce nestojí.

O2(1053-1060): "No samozřejmě, ona když je v naprosté nějaké krizi, tak o mě nestojí, prostě volá mami mami. Samozřejmě když, jako ona si se mnou ráda hraje, ona když spadne, tak volá tati pofoukat koleno, a všechno to - Ale prostě celý den se těší, až žena přijde z práce - jako já pořád vidím silnou diferenci mezi její vazbou na ženu a na mě".

Faktorů, které způsobují, že dcera vnímá jako primární osobu matku, přestože o ni pečuje především otec, může být několik: otec byl v době rozhovoru s dítětem teprve druhý měsíc, předchozí téměř dva roky byla s dítětem matka. Avšak významnou roli může hrát i to, že se otec se svojí novou rolí prozatím neztotožnil. Lépe řečeno: nevěří, že by mohl dokázat vytvořit kvalitativně stejně hodnotný a pevný vztah jako matka a dcera. Vzhledem k tomu, že pro podporu tohoto tvrzení používá biologicko-esencialistickou argumentaci, není pravděpodobné, že by se tento názor, a tím i vnímání vztahu otec-dcera změnil. Otcův postoj ve vztahu k dítěti však může mít i další dosah: otec zažívá pocit nejistoty a nedůvěry ve vlastní pečovatelské schopnosti. Je to sama nedostatečnost, kterou však on jako muž z principu (esencializující argumentace) nemůže překonat. Na druhé straně přiznává, že díky tomu, že o dítě pečuje, postupně nabývá schopností a zkušeností, které u žen považuje za přirozené:

O2(108-119): No, tak – mám pocit, že jsem trošku ztratil takovou tu hrůzu, že se to dítě rozbije, když ho mám zrovna já na starost, no protože teď prostě ji mám na starost pořád a, a ona je taková nerozbitná, no. Protože, přece jenom když, když jsem ji měl na starost předtím, tak jsem ji měl třeba půl dne nebo v sobotu nebo něco takového, a to je nesrovnatelný, protože člověk není připravený na spoustu situací. Teď nemá přehled třeba o jejím oblečení, jo, o hračkách kam patří, kde mají být, co ona je zvyklá jíst, dělat a tak.

Pocit, že se dítě rozbije, mohou zažívat rodiče dítěte (zejména prvorodiče)

nezávisle na jejich pohlaví. Vyplývá z faktu, že většinou poprvé v životě zažívají zkušenost, že je nějaký živý tvor bezprostředně závislý na jejich péči. Tato nejistota se objevuje také u matek, a nezmírni ji tudíž fakt, že žena dítě porodí. Otec popisuje, jak tuto nejistotu postupně ztrácel v drobných každodenních maličkostech, které zvyšovaly jeho kompetence: přehled o oblečení, hračkách, co je dítě zvyklé jíst, dělat atd.

Kromě postoje vyplývajícího z esencialistické argumentace však může také nejistota otce plynout z několika pragmatických faktů, kdy se nakupilo více nepříznivých okolností do doby nástupu otce na RD:

O2(10-14): No první dva týdny, řekněme, byly takový trošku, e- No jí se to nelíbilo a dávala to najevo dost hystericky a já jsem z toho byl trošku jako, no prostě jsem to úplně nezvládal, ten začátek

M2(270-273): Jako ty první tři dny byly příšerný. (Dcera), já odcházela, to byly hysterický záchvaty, já jsem se vracela, ona se na mě přisála, nechtěla se mě pustit.

M2(290-293): Ale ono to bylo i tím, že vlastně to bylo po vánocích, (dcera) byla nemocná, my jsme ji vzali dudlík. Takže těch změn bylo moc, který ona nezvládla a bylo to nepříjemný

Všechny tyto okolnosti – dramatická reakce na odloučení od matky, nemoc dcery a další z přechodových rituálů dětství („vzít dudlík“) nakupené do stejného časového momentu mohly způsobit, že se otec cítil vedle matky jako osoba nekompetentní k péči o dítě. Je však také důležité se zaměřit na to, jakým způsobem matka tuto nejistotu podporovala či naopak zmírňovala. Matka v prvních dnech volala z práce velmi často domů a "kontrolovala" otce. Vytvářela tak, byť možná nezáměrně, tlak na otce, čímž se mohla zvyšovat jeho nejistota ve vlastní schopnosti. Zároveň několikrát matka ve shodě s otcem konstatují, že výměna rolí by nebyla možná o rok dříve, protože je otec mužem. K tomu odkazují výpovědi typu:

O2(???): roční dítě je zcela něco jiného než dvouleté, - již snese péči otce.

Zároveň matka zvyšuje své kompetence tím, že otce poučuje, jak se má k dítěti správně chovat (více viz Kapitola 8). Tuto zkušenost otec zažívá nejen ze strany své manželky, ale také od jiných žen:

O2(522-523): To mně říkaj aj třeba ty ženský v tom (mateřském centru), že já zbytečně se o ni starám.

A v momentě, kdy jej právě ženy v mateřském centru pochválí za péči o dítě, a otec to nadšeně reflektuje doma, matka mu vyčte, že je k dceři příliš protektivní. Tím se matka může snažit o zachování mateřského monopolu, jak o něm píše Radimská (2000). Na druhé straně v některých výpovědích matka relativizuje svoji silnou vazbu na dítě, vyvrací otcovu domněnku, že dcera je fixované dítě. Je otázkou, zda je toto opět potvrzením faktu, že matka o dítěti ví více a rozumí mu lépe a nebo se skutečně matka domnívá, že na ni dítě není fixované. Toto je pravděpodobnější, neboť v oblasti názorů na rozdíly mužů a žen je matka mnohem méně konzervativní než otec. Domnívá se, že muž může navázat vazbu s dítětem, která je obdobná či stejná jako vazba mezi matkou a dítětem. Poukazuje na to, že biologické mateřství není rozhodující a dává příklady adoptivních matek.

Domnívá se, že pokud by byl muž s dítětem hned od narození, mohla by se vytvořit symbiotická vazba stejně jako u matky. Tato podmínka však v jejich případě splněna nebyla. Otec 2 si však myslí, že by ani v případě, že by byl s dcerou od narození, nikdy nenavázal tuto vazbu. Je tedy možné, že pokud otec nevěří, že je toho schopen, odrazí se tento postoj jak ve skutečné podobě vztahu otec-dcera tak v interpretaci zpětné vazby, jež se mu dostává z okolí.

Podobný, i když modifikovaný postoj, lze nalézt u páru 3. Vzhledem ke specifické situaci dětí v této rodině (trojčata) je sice srovnání rodičovské péče problematictější, přesto lze rozdíl v interpretaci mezi tím, když byl primárním rodičem otec a kdy matka, zachytit. Sám otec se cítí na děti hodně vázaný, uvádí, že bez nich vydrží maximálně den a již tříhodinové odloučení popisuje jako kritické. Z jeho výpovědi i z výpovědi jeho manželky je však zřejmé, že své jednání považuje za výjimečné, tedy nestandardní. To, že na sobě pozoruje rysy, které jsou typické pro mateřské chování, v něm vzbuzuje pochyby, zdali je to chlapské. Na jedné straně považuje některé vlastnosti stereotypně za ženské, přestože si je patrně vědom určité míry sociální konstrukce femininity, když slovo ženské i chlapské komentuje jako „v uvozovkách“. Na straně druhé mu nečiní problém se s mateřskou rolí identifikovat, myslí si, že sám určité ženské vlastnosti má. Toto vymezení vůči konvenčnímu mužství je patrné z výpovědi o tom, že prý nikdy neslyšel muže mluvit o některých mateřských tématech, narozdíl od svého postoje, v rámci něhož o nich sám přemýšlí a mluví.

O3(971-977): Ono se vždycky povídá o nějakém mateřském citu a nějakém umírání matek pro svoje děti, a já nevím co všechno - Nesetkal jsem se nikdy v životě s tím, jako že by nějaký chlap něco takového plácnul, jo, jako že by pro svoje děti já nevím co. Já prostě teď jsem to třeba plácnul.

Sám vypovídá o tom, že chlapsky vyhraněný není, neboť cítí rozdíl mezi tím, jak se na děti dívají ostatní muži a ženy. A opět se identifikuje spíše s ženským pohledem: muži podle něj jsou k dětem shovívavější, nechtějí jim dělat nepříjemné věci, ač jsou nutné (podávat léky, dělat zábaly při horečce atd.), nechávají to na matce. U nich však tyto věci dělá právě otec, čímž zároveň přiznává svůj primární význam v péči o děti. Jakkoliv tedy v praxi otec 3 jedná „mateřsky“, tedy jako primární pečovatelská osoba, ve výpovědích se odvolává k biologizujícímu diskursu a normalitu svého prožívání a legitimitu svého statusu zpochybňuje.

Naopak s relativizací daností biologických předpokladů se setkáváme u páru 4 a 5. Pár 4 se v rozhovoru shoduje na tom, že dítě vyhledává vždy toho rodiče, který s ním tráví více času. Dítě nese nelibě odloučení vždy od toho rodiče, který v určité době plní roli pečující osoby, nezávisle na pohlaví této osoby.

Q (339-348): A myslíš, že když má nějakou krizi, tak vyhledává více tebe, když třeba pláče?

O4: No já musím přiznat, že asi jo. Co ty (oslovení partnerky-matky), jak to vidíš? Já myslím, že chodí hodně za mnou, že?

M4: To záleží podle toho, kdo je s ním víc.

O4: Jo, takže když jsi doma třeba–

M4: –To jsi viděl dneska třeba jo, byla jsem s ním dneska celý dopoledne a co vyváděl, jo?! Pak seš s ním ty dyl zase a vyvádí–

Pár 4 se tak vymezuje vůči biologicko-deterministickým či esencialistickým argumentům. Vlastnosti, jakými je např. schopnost kvalitní péče o dítě, nejsou přirozeným atributem žen nebo mužů. Jsou otázkou procesu sociálního učení, a odhlédneme-li od sociálního tlaku genderových stereotypů, nelze říci, že by k nim jedna ze dvou pohlavních kategorií byla přirozeně nadanější.

Podobné nazírání prezentuje svým vnímáním i pár 5. Jeho vnímání by se dalo nazvat úlohou „každodenních maličkostí“ v utváření vztahu. Otec v rozhovoru 5 poukazuje na to, že vztah k dítěti se utvářel na pozadí každodenních „maličkostí“, které zvyšovaly kompetence otce. Sám otec spojuje odlišnost vztahu právě s povinnostmi, které jinak dělá žena (oblékání, společné nakupování, trávení celého dne spolu, hraní atd.). Je možné, že přijetí mateřské role tímto otcem bylo usnadněno mj. tím, že, jistotu v péči i vztahu získal v těchto každodenních činnostech. Tím, že byl nucen se naučit a přizpůsobit rytmu a způsobu komunikace a chování malého dítěte, zároveň zjistil, že je s matkou srovnatelný.

O5(957-967): Tak víš, že to není rovnocenný jako že to, že ten vztah je takovej jinej, když s ním seš celej den s tím dítětem, než když jako přijdeš odpoledne a dejme tomu třeba seš s tím dítětem jenom na mateřský, tak si ho líp užiješ nebo tak, jo. Vona je spousta situací přeci jen přes ten den, kdy, já nevím, jdete nakoupit, musíte se vobout, voblíct, najít si čepici, jít do krámu a tohle nebrat, kde maj mlíko? Kde maj chleba? Pozdrav. Prostě to je spousta takovejch jako maličkostí, z kterejch se to jako skládá a je to tak jako něco jinýho, než když - nebo nejseš celej ten den, no.

O5(1045-1048): No tak. (pauza) No třeba jako že, třeba si myslím že, ty děti, ty děti nebo dítě tak znám tak trochu líp jako než kdybych chodil do práce a věnoval se (dceři) o víkendů nebo věnoval se jí o víkendů nebo jenom to odpoledne.

Proces, kterým se otcové v těchto rodinách postupně stávají primárními pečovateli díky drobným pečovatelským povinnostem, jim také pomáhá nabytí pocitu výlučnosti a nezastupitelnosti ve vztahu k dítěti. Lze to postřehnout u rozhovoru 4, kdy otec potvrzuje, že je tím, který pozorně hlídá, zda je vše v pořádku: např. kontroluje, zda matka nabalila správné oblečení pro dítě. U páru 5 si zase matka uvědomuje, že (na rozdíl od otce) na pískovišti nepoznává dceřiny hračky.

To se určitým způsobem odráží v mocenském uspořádání páru (moc nad kompetencí o dítě). Matka uvědomuje, že je jako pečovatelská osoba odsouvána na druhé pořadí a není pro ni lehké to akceptovat. Matka 5 například jistým způsobem relativizuje nadřazenost některého z rodičů tím, že tvrdí, že má dítě k oběma stejně blízko a mírní důležitost času stráveného s dítětem.

M5(1077-1080): Není to prostě tak, každej k ní máme svůj vztah a neřkla bych, že prostě někoho z nás výrazně upřednostňuje. Já si myslím, že to nestojí ten blízkej vztah na tom, kolik času s tím dítětem tráví.

Zdá se tedy, že tzv. „každodenní maličkosti“ hrají důležitou úlohu ve vlastním hodnocení vztahu k dítěti. Pokud si muži ověří, že dokážou „mít o dítěti přehled“, získají sebevědomí, což se kladně odráží v hodnocení vztahu. Je také možné, že

se vytváří jakési specifické pouto otec-dítě, ve kterém spolu sdílí určité znalosti, které jsou vyhrazeny pouze jim – „drobná tajemství“ (zavazování tkaniček, nasazování čepice, uklízení hraček, krmení). Tedy něco, co je pouze mezi nimi, kde matka je ta, kdo ví a zná méně.²⁰ To je případ páru 3 4, 5 a částečně 1. U rozhovoru 2 naopak otec cítí, že matka s dcerou sdílí tyto znalosti mnohem více (což je pochopitelné vzhledem ke krátké době strávené spolu), ale i tady se projevuje to, že otec dává proměnu vztahu do souvislosti s nabýváním každodenních znalostí o životě dcery (ztráta hrůzy z rozbitnosti dítěte atd.)

Nicméně právě otec v rozhovoru 2 se sám diskvalifikuje dopředu tím, že odmítá, že by mohl pečovat o dítě menší. V několika výpovědích se objevuje určitá hrůza z malého dítěte:

O2 (547-548): Samozřejmě já jsem si nepředstavoval takhle malý dítě.

O2 (555-557): Jsme to tak nějak promýšleli - no, vypadlo z toho, že dvouletý dítě už snese péči otce.

O2 (262-265): No já si neumím představit, jak by to celý vypadalo třeba o rok dřív, jo.

M2: Jako o rok dřív by to nešlo.

O2: Ono roční dítě to je přece úplně jiný.

O2 (608-611): Když se to začalo blížit, tak jsem z toho začal mít takový jako obavy, jenomže ono prostě to dvouletý dítě už je tak velký, je samostatný a tak- jako schopný se o sebe postarat.

To, že je schopen se o dítě postarat nedává otec do souvislosti s vlastní kompetencí, ale s věkem dítěte: to, jestli to dokáže, je dáno tím, že dítě už je starší a „snese“ jeho péči. Změnilo se dítě, nikoliv on (vnímání opět koresponduje s biologickým determinismem). Navíc se stále domnívá, že žena by to zvládla lépe – přestože následným zdůvodněním ukazuje, že žena to umí prostě proto, že už se to naučila – což je moment nedeterminovaný biologii.

O2(701-703): Myslím si, že kdyby byla žena doma, takže je to pro (dceru) z řady hledisek lepší, protože prostě, věci, který žena už umí, tak já se učím.

V této souvislosti je ovšem zajímavé jakési až „instinktivní“ chování otce v rozhovoru 5, kdy muž nepotřeboval příliš času na to, aby se v péči zorientoval:

Q (546-555): A ty sám s nikdy neměl pochyby, že to zvládneš?

O5: Ne.

M5: Jakmile jsem přišla z porodnice, tak úplně okamžitě začal všechno dělat mnohem obratněji a ochotněji než třeba moje mamka. Ne jako že by třeba se bál- nebo nechtěla (dceru) přebalit, ona moc chtěla, ale bála se, že jí ublíží. A (partner-otec) okamžitě to všechno zvládnul s přehledem.

Otevřenost k pečovatelskému jednání se tu kloubí se sebevědomím, že to dokáže. Jistota, se kterou se otec ujal péče, se zdá být důležitá pro nástup k mateřské roli, a to jak pro otce, tak i pro matku, která se tak ujistila, že její partner péči zvládne, a to dokonce lépe, než jiná žena (babička), která již

²⁰ Matce zůstanou tajemství a rituály z dřívějších nebo jiných oblastí. Neznamená to tedy přetlačování rodičů, ale spíše prohloubení vztahu k dětem každého z nich v odlišných aktivitách.

zkušenosti s péčí o dítě má.

4. Potřeby dítěte (Klára Janoušková)

Páry, ve kterých byla centrálně pečovatelská úloha delegována na otce, překročily sociální imperativ feminizace péče o dítě. Dalším z aspektů, kterému jsme v analýze věnovali pozornost, je proto reflexe závaznosti dětských potřeb, o které se přisouzení pečovatelské role ženě opírá. Analýza ukázala dvě základní roviny odrážející rodičovskou percepci primárnosti dětských potřeb: rovinu plánování péče o dítě otcem a rovinu skutečného uspořádání otcovské péče. Samostatnou kapitolu tvoří očekávání otcovy pečovatelské kompetence od okolí, které již bylo rozebráno (Kapitola 1 a 2).

Jenkins (1998) popisuje současnou péči o dítě jako posedlost správnou výchovou, úspěšnou socializací a normálním vývojem. Na těchto základech krystalizuje normativní kategorie spořádaného dětství a přirozeného (rozuměj zdravého) prostředí pro dítě, která je styčným bodem pro moderní diskurs dětství tohoto století, definovaného dětskými potřebami. Dětské potřeby jsou nastaveny normativně (Woodhead 1997), což znamená, že se zdají být univerzální a nadčasové. Pokud tyto potřeby, které jsou spojeny se silnými emocemi a s odpovědností, nejsou uspokojeny, dostavuje se pocit viny. K takto definovaným dětským potřebám patří vedle zajištění fyzických nezbytností zejména zajištění zdravého socializačního prostředí dítěte a zajištění zdravého psychického vývoje dítěte. To je zejména v posledních dvou stoletích spojeno s ústřední péčí matky (Badinter 1998). Platnost stereotypu jakési nadřazenosti mateřské péče o dítě nad péčí např. otce je v České republice patrná kupříkladu v rozvodové soudní praxi, kdy péče o dítě téměř automaticky připadá ženám (Čermáková a kol. 2000).

Plánování otcovské péče jsme otevřeli již v předcházející analýze (Kapitola 1). Páry plánovali nástup otce na rodičovskou dovolenou jako jednu z do sebe zapadajících dimenzí svých budoucích plánů, popřípadě životních stylů. Otec 2 díky nástupu na rodičovskou dovolenou mohl objektivně vystoupit z časově náročných pracovních závazků, které nestíhal. Otec 4 měl při péči o dítě studovat. O5 uchránila před nástupem na civilní službu. Otcové se také přiznávají k určité romantické představě, kterou měli o celodenní péči o dítě. Představu všedního dne na RD výstižně ilustruje komentář O3: „pivko a houpat kočárek“. Výše jmenované životní strategie otců, do kterých rodičovská dovolená zapadá jakoby sekundárně, spolu s romantickou představou o jejím průběhu, odkrývají rozpor mezi prezentovanou závazností dětských potřeb pro ženy a pro muže. Od ženy se očekává, že bude v péči o dítě „dobrou matkou“ v normativním slova smyslu, jak to popisuje například Badinter (1998). S příchodem dítěte začíná společnost vyžadovat, aby se žena vzdala všeho, po čem toužila, padá její nárok na autonomii a potřeby dítěte se mají stát i potřebami matky. Nevyřčeným sociálním argumentem je, že by plození nemělo smysl, kdyby matka své dílo nezavršila

v hotového jedinca (Badinter 1998: 12). Žena se stává vězeňkyní v takto definované roli matky a může z této role uniknout jen za cenu morálního odsouzení. Společnost velebí velikost a ušlechtilost mateřských povinností a odsuzuje ženy, které je neumí nebo nemohou dokonale plnit.²¹ Od otců se taková forma sebeobětování neočekává. Fatálnost dětských potřeb ustupuje na roveň potřeb otcových. Přitom se předpokládá jejich slučitelnost. Otcové si tedy mohou dovolit své plány ohledně péče o dítě strukturovat bez vědomí (a také bez existence) sociálního tlaku charakteristického pro jasně vymezenou a vyžadovanou „dostatečnou“ péči mateřskou.

Při samotném uskutečňování péče se však zdá, že se motiv dětských potřeb s výjimkou otce 1 vynořuje s veškerou závazností. V podobě zažitého referenčního schématu se silný důraz na kvalitní zajištění rozvoje dítěte objevuje napříč všemi páry. V páru 1 má matka pocit nedostatečnosti otcovy péče a zdá se, že otec 1 na zakořeněnou představu podoby uspokojování dětských potřeb skutečně rezignuje a přenechává ji matce. U ostatních párů je situace jiná. Navzdory lehkým neshodám v představách rodičů o péči o děti otcové na uspokojování dětských potřeb nerezignují, naopak, část otců poukazuje na to, že jsou jejich kompetence v tomto směru občas lepší, než kompetence žen²².

V páru 1, kde byl otec v době rozhovoru na rodičovské dovolené v pořadí již se třetím synem, zdůrazňuje nutnost reflexe dětských potřeb matka. Synové jsou staří pět let až tři měsíce. Nejstarší syn chodí na dopoledne do školky, druhí dva jsou doma celý den. Matka má pocit, že otec nevěnuje dětem dostatek kvalitní pozornosti (ve smyslu podnětného využití času). Vyčítá mu, že často pouze (480-481) „zalehne svým tělem dveře, aby děti nemohly prchnout“ k matce, která pracuje doma v jiné místnosti. Z její výpovědi je dokonce patrné, že má pocit, že otec program své péče nepřizpůsobuje potřebám dětí, ale naopak – děti se musí přizpůsobit aktivitě otce. Například říká, že (498-499) „dětí musí chodit lítat s draky, protože otce to baví“. Obdobně o své péči referuje sám otec. Jako hlavní pozitivum rodičovské dovolené uvádí že (257-261) „je to pro mě úžasné, s tím, že si zalezu do svého kutlochu a dělám si co chci, a Jonáš si zaleze do pokojíčku, jo, takže já v podstatě akorát sleduju, aby nevyšel tady za mat-, za maminkou“. V jedné z předcházejících analýz jsme již ukázali, že otec 1 trvá na tom, že zastává tradiční otcovskou roli (je tím, kdo „dělá bububu“). V určitých okamžicích zdůrazňuje primární vazbu matky k dětem (když jsou v krizi, jdou děti samozřejmě za matkou). Jedna z možných interpretací jeho přístupu k dětem proto je, že navzdory výměně statusu rodičů vnímá otec 1 partnerku-matku

²¹ Takové ženy jsou označovány za „sobecké, zlé a duševně abnormální“ (Badinter 1998: 178).

²² Je přitom důležité upozornit, že následující výsledky naší analýzy v sobě, stejně jako v případě analýzy možností otce stát se primární osobou, nezahrnují rozpracování faktoru osobnosti dětí a jejich přímého vlivu na náročnost péče o ně. Nebylo ani naším cílem tento vliv zkoumat. Můžeme pouze zopakovat, že situace otce 3 byla výrazně odlišná tím, že se staral o trojčata, z nichž je jedno nevidomé.

v jistém smyslu stále jako primární pečovatelskou osobu. Rodiče se o kvalitu pozornosti věnované dětem přou. Rozdílná míra uspokojování dětských potřeb se tak stává jedním z problémů vzniklých po nástupu otce na rodičovskou dovolenou (dále viz Kapitola 6). V ostatních párech je však situace odlišná.

Otec 2 je doma s dvouletou dcerou. Obsahem péče o dceru se zabývá více. Ve způsobu péče o dítě uplatňují se svou ženou různé rady vyčtené z knih, které otec s nadsázkou komentuje:

O2(533-538): Jsme se dočetli v chytrejch knihách, že ty modely nejsou správný ani jeden, takže prostě je potřeba je náhodně používat – tak (dcera) zatím je spokojená – až z ní vyroste nějaký delikvent, tak to přehodnotíme.

Otec 2 také prezentuje touhu zdokonalit svou péči, když říká, že si uvědomuje, že dceři by v něčem bylo lépe s matkou – ta už umí všechno to, co se otec teprve musí naučit. Vymezuje se taky proti předpokladu nutné feminizace péče o děti. Popisuje zkušenosti z mateřského centra, které z dcerou navštěvuje. Vnímá, že je v péči o dítě ostatními ženami často považován za méně kompetentního jenom proto, že je muž, a přitom se své dceři v centru, podle své výpovědi, často věnuje intenzivněji než leckterá z přítomných maminek. Vymezením se proti samozřejmě feminizaci péče o dítě, které zároveň dokazuje otcovu nerezignaci na uspokojování dětských potřeb je také rozhodnutí, že si nebude rodičovskou dovolenou ulehčovat babiččiným hlídáním. Má pocit, že se dítě u babičky pouze dívá na televizi, což mu vadí. Z takto uchopené péče o dítě pak vzniká jakési dobrovolné „vystřízlivění“ z představ o rodičovské dovolené (patrné také u otce 4):

O2(81-83): Myslel jsem že prostě budu vesele psát disertaci a nedělám nic no."

Dětské potřeby někdy vstupují do legitimizačních mechanismů netradičního rodinného rozdělení pečovatelské a živitelské úlohy. Takto stavěná argumentace naznačuje, že až uspokojivá reflexe dětských potřeb je dostatečným legitimizačním důvodem netradičního rodinného rozdělení pečovatelské a živitelské úlohy. Matka z prvního rozhovoru a pár 2 svoji spokojenost podmiňují také spokojeností dítěte. Vystihuje to výrok matky 2, který byl v jiné části rozhovoru podpořen i vyjádřením otce.

M2 (226-228): Oni, (dcera) je spokojená, (partner-otec) je spokojenej, pes je spokojenej, takže já jsem taky spokojená.

O2: Já nevím, co pro to dítě je lepší. No to neví asi nikdo, no...Takhle: já jsem vnitřně přesvědčenej, že že je to pro ni pozitivní. Že že prostě má změnu, že si zvykla na to, že že nemá jenom mámu.

Otec 3 i otec 4 chápou svou odpovědnost v uspokojování dětských potřeb stejně vážně jako otec 2. Otec 3 ve své objektivně těžké úloze pečovatele o tři dcery se zdravotním handicapem vyzdvihuje odhodlání, se kterým se zaměřil na uspokojování tentokrát specifických dětských potřeb. Popisuje náročný denní program zahrnující intenzivní rehabilitační cvičení dcer. Přitom upozorňuje, že jenom proto, že rehabilitaci (170-171) „neodrbal“, tak „ty děti opravdu dneska vypadají tak, jako vypadají (...) (173-176) Protože známe třeba lidi nějaký, maminky, který na to, s prominutím kašlaly, tak dneska se snaží dohnat něco, co

víceméně dohnat nejde, no". Tím také navazuje na otce 2 ve zpochybnění apriorní ženské pečovatelské kompetence. Sám také se smíchem reflektuje rozpor mezi tím, jak si rodičovskou dovolenou představoval a tím, jak pak vypadala ve skutečnosti.

K idealizované romantické představě statusu otce pečovatele se přiznává také otec 4. Plánoval dálkové studium, ale v průběhu dospěl k názoru, že by školu nestíhal. Péči o syna reflektuje jako velmi časově náročnou. Objevuje se u něj nicméně, obdobně jako u otce 1 reflexe péče o dítě coby plnění svých vlastních snů. Rozdíl je však v tom, že zatímco u otce 1 se zdá, že si plní své sny na úkor péče o své syny, otec 4 si své klukovské sny plní skrze péči o syna. Zajímavé je, že odkaz přímo na plnění snů se objevil pouze u tatínků, kteří vychovávají syny. Je možné, že hry, které otcové hráli se svými dcerami, a činnosti, které s nimi uskutečňovali, pro ně nebyly natolik blízké, aby se díky nim přenesli zpět do svých klukovských let.

O1 (273-274): V podstatě já si hraju na mateřské dovolené.

O4 (602-606): My jedem do města, koukáme, my se třeba koukáme na bagr spolu hodinu, že jo, pouštíme autíčka, vláčky. Tohle prostě, to jsou moje sny, které jsem si nestíhl splnit, tak si je splním teď, že, s tím dítětem, formou hry.

Požadavek uspokojení dětských potřeb je živý i v případě otce 5. Stejně jako otec 2, mluví i otec 5 o četbě knih zaměřených na rady ohledně rozvoje dětské motoriky, vnímání, apod. Přitom si otec v páru 5 dobírá partnerku, která rady z knih podle něj důsledně aplikuje. On si s dcerou podle svých slov hraje, jak ho zrovna napadne a jak to oba baví. Z dalšího rozhovoru však vyplývá, že na hry zaměřené na rozvoj dítěte dbá stejně jako matka, pouze si v každodenní realitě celodenní péče o dítě uvědomuje, že je tyto aktivity možné provádět pouze určitou dobu.

Shrneme-li hlavní body reflexe otců na rodičovské dovolené s akcentem na dětské potřeby, pro otce byla typická jakási romantická představa rodičovské dovolené.²³ Plánovali péči o dítě pouze jako jednu z dalších rozmanitých činností, se kterými se dá skloubit. Nepředstavovali si (jako tomu bývá u matek), že by je péče o děti v jejich životních strategiích mohla o něco připravit. Plánů alternativního trávení volného času se někteří po nástupu na rodičovskou dovolenou pod vnímanou tíhou nároků péče o dítě vzdali. Výjimkou je otec 1, který i průběh rodičovské dovolené vnímá jako pole pro významnou seberealizaci, umožněné právě přítomností v domácnosti. Péči o dítě tak paradoxně vnímá jako méně náročnou než otcové 2, 4 a 5, kteří pečují pouze o jedno dítě.

²³ Je zvláštní, jak jsme i my narazili na moc jazka. Zatímco zavedený slovní obrat „žena během pobytu na rodičovské dovolené...“ bývá kriticky reflektován především díky termínu „dovolená“, my jsme si uvědomili, že jsme při psaní sklouzli ještě dál. V našem textu se objevovalo spojení „otec při výkonu rodičovské dovolené...“. Genderový stereotyp v podobě aktivního muže (koná) a pasivní ženy (pobývá) trvale útočí i na připravené. (Pozn. ed.)

Potřeby dítěte tak vystoupily v naší analýze jednak jako finální legitimizační faktor pro celkovou spokojenost rodiny, jednak jako korekce původních představ o náročnosti statusu pečovatele. Za připomínku stojí fakt, že otcové pečující o syny hovoří o plnění snů z dětství skrze klučíci hry. Otcové dcer tento fakt nezmínili, k výchově však někdy přistupovali spíše jako osoby s čerstvě nabitým expertním věděním z knih.

5. Identita pečujícího muže (David Navrátil)

Téma otců, kteří pečují o své dítě se statusem „muže v domácnosti“, je v úzkém vztahu s tím, jak muži vnímají sami sebe – tedy s tématem mužské identity. Sociální identita muže je v dospělosti definována z velké části právě statusem otce. Otec byl dlouho obecně vnímán zejména jako živitel a je z velké části vyloučen z emocionálního života rodiny. V současnosti jsme i v České republice svědky jistého posunu v otcovské roli (Radimská 2000). Faktem nicméně zůstává, že v obecném povědomí je hlavní oblastí realizace otce úspěch v zaměstnání. Identita muže je tak nejčastěji spojena s vlastnostmi, které odpovídají společenské úloze otce jako živitele rodiny: aktivita, výkonnost, úspěch, schopnost prosazení se, agresivita atd. (Bačová, Mikulášková 2000, Možný 1990). To koresponduje i s mezinárodní výzkumnou produkcí v této oblasti od Parsonse (1951) až například k autorům jako jsou Kimmel (1987), Connell (1995) či Holter (2003) z kritických mužských studií.

Otcové, kteří zůstanou se svým dítětem na RD místo matky nebo se s ní v průběhu RD vystřídají, narušují zvyklosti. Nesplňují očekávání, která jsou na ně společností jako na muže kladena. Tím, že pečují o své děti, přebírají roli, kterou doposud zastávaly víceméně výhradně ženy. Svoje rozhodnutí jsou nuceni společně se svými partnerkami obhájit – legitimizovat²⁴ – u lidí ve svém okolí, u svých spolupracovníků, přátel, a především u svých rodičů.

Jak ukazují rozhovory s muži na rodičovské dovolené, nejde jen o to obstát před okolím, otcové se musejí také na osobní úrovni vyrovnat s tím, že (jako muži) zastávají roli, která je ve společnosti vyhrazena ženám. Nejen, že pečují o své děti, ale stávají se pro ně v některých případech primárními osobami. Vykonnávají také ve větší či menší míře domácí práce, které jsou považovány za ženskou doménu. Ocítají se v tradičně ženské sféře rodiny a mohou se zde cítit nejistě, což se může projevit v reflexi seadaptace před okolím, jako v případě otce 4:

O4(1067-1081): Ale je fakt, že třeba na začátku, jsem s tím, že jsem třeba jsem se styděl (partnerku-matku) čekat u autobusu. Ona mi třeba zavolala, přijďte (se synem) s kočárkem k autobusu, a já jsem si říkal, to víš, že jo, ještě kraječku do vlasů, tam jako čekat u autobusu, pusinku, že, žena přišla z práce – zástěrku – tak to jsem jako, to mi chvilku trvalo. A pak jsem si říkal, stejně jsem s ním celý den, tak jako o co jde. Tak jenom, jako má mi být blbě, že mě tam někdo s ním uvidí, že tam čekám u toho

²⁴ Podrobněji je toto téma rozebráno v kapitole věnované legitimizacím.

autobusu? Tak jako, stejně jsem s ním celý den, tak co. Tak kašlu na to, tak, šel jsem do toho, tak, zapřel jsem se, a pak mi to vadit přestalo.

Z výpovědi tohoto otce vyplývá, že si na svou novou životní roli časem zvykl a že se podle svých slov už necítí před cizími lidmi nepatřičně v situacích, kdy je zřejmé, že je otcem na rodičovské dovolené. Otec 3 na rozdíl od otce 4 popírá, že by se za to, že je na rodičovské dovolené, před druhými lidmi někdy styděl. Tím, že však ani jeho vzorec otcovství neodpovídá tradiční představě otce živitele, se kterou se pojí také představa konvenčního mužství, může díky tomu zažívat pocit nejistoty také.

O3 (652-660): No a takže jako takový dlouhovýlasý, tmavovýlasý chlap, jo, který tam dennodenně běhal do dětské nemocnice s tou loktuší, jako měl děcko jako cikán přidělané pod bundou, aby děcku nebyla zima - Jako mně to vůbec nepřišlo nějaké divné, že bych se měl za to nějakým způsobem jako stydět, nebo - Samozřejmě uvědomil jsem si, že jsem jako jistým centrem pozornosti, to je jasné, jako.

O3 (984-986): Já si myslím, jako že zcela chlapsky vyhraněnej určitě nejsem, jo, že by - Určitě ne.

A v následující výpovědi jsou tyto pochyby o naplnění společensky očekávaného mužství podtrženy zpochybněním vlastní jednoznačné a v čase neměnné mužské identity, jakkoliv v případě otce 3 transcendentní povahy:

O3 (925-926): Já si myslím, že já jsem v minulém životě byl ženskou...(929-937) Já jsem dělal na šachtě, jo, jako havíř. Takže si nemyslím, jako že bych byl nějaký jemný, jo, prostě jako žádná chlapská práce mi nevadí, ale zase na druhé straně vždycky jsem o sobě věděl, že toho testosteronu, jako asi to se mnou není úplně v pořádku. Prostě ta práce(pečovatele) mi nebyla protivná. Jo, jako kdyby opravdu v tom minulém životě, asi jsem byl ženskou v tom minulém životě.

O3 (944-966): Není prostě úplně normální, jako aby, a já jsem to sám cítil na sobě, prostě některé takové ty vysloveně v uvozovkách ženské práce jako mi nečinily potíže. Jo, stejně tak jako ty práce s těma dětma. Jo, jako sám sebe jsem někdy přistihl při tom, že to asi není zcela pragmatický chlapský přístup k těm dětem, jo, jako že jsem to s těma dětma více prožíval, nebo extrémně hodně prožíval, jo. ... Jako já nevím, co je to být matkou, jo. Jako ale říkal jsem si, že by to nemuselo být úplně špatné, jako dítě přivést na svět. Ale v tomto životě se mi to asi nepovede. (smích) Tak nějak už jsem se s tím smířil. No, tak jsem to aspoň vykompenzoval trochu jinak, no. Opravdu teda ten citový vztah k těm dětem - chvilčkama by asi nemusel být až tak silný. Sám sebe, někdy sám nad sebou přemýšlím, jako zdali je to v uvozovkách chlapské, jo.

At' si svou domnělou odlišnost vysvětluje otec 3 jakýmkoli způsobem, z jeho odpovědi je zřejmé, že chce porozumět tomu, proč on jako muž dělá něco, co ostatní muži obvykle nedělají. Se svou „odlišností“ se ve výpovědi vyrovnává poukazem na to, že jeho osobní identita obsahuje prvky ženství (bez ohledu na to, kdy a jak se v ní vzaly). Pochyby o (konvenčním) mužském jednání rámuje svým vztahem k domácím pracím a silným vztahem ke svým dětem. Jak vyplývá z jeho dalších úvah, otec 3 si o mužích myslí, že jsou přirozeně „egocentričtí“, zaměřeni především na sebe a proto podle něj nejsou schopni tak hlubokého citového vztahu, jaký prožívá on ke svým dětem. Svůj citový vztah proto hodnotí jako „ne-mužský“, cítí se být výjimkou, téměř přírodní abnormalitou. Otec 2 podobně jako otec 3 pochybuje o své „normálnosti“, když mluví o tom, že chtěl zůstat se svojí dcerou na rodičovské dovolené:

O2 (636-638): to že jsem s ní chtěl být, ještě než jsme jí měli, to mně připadá fakt divný.

Když mluví otec 3 o možnosti přivést na svět dítě, vypadá to, že se cítí o tuto zkušenost ochuzen a alespoň se snaží tuto svou (mužskou) „nedostatečnost“ kompenzovat péčí o děti. Podobně se vyjádřil také otec 2, když prohlásil: (1122) „příště budu matka“ po té, co dlouze hovořil o tom, že otec nikdy nemůže dítěti nahradit plně matku, protože k tomu není od přírody vybaven. Oba otcové se cítí ve svém vztahu k dětem handicapovaní svým mužským tělem. U obou je zřejmá touha být pro své dítě/děti důležitou vztahovou osobou.

Otec 3 naznačuje, že muži, který je na rodičovské dovolené, by neměla chybět ochota vzdát se některých opor mužské identity spojených především s výkonem v zaměstnání. Naopak by měl být schopen přijmout za své některé charakteristiky tradičně považované za ženské jako jsou schopnost péče a trpělivost a ochota vykonávat rutinní domácí práce a práce spojené s péčí o malé dítě:

O3: Nemuseli jsme řešit problém, co já, těžkej egocentrik, versus manželka, která vydělává víc. To jako, to by asi nebylo dobré.

O3: - kdybych byl chlap trochu jiného typu. To by asi opravdu problém byl, jo. Jako že bych prostě říkal: nebudu prostě posrané plínky přebalovat, jo.

Očima výzkumného týmu tito otcové víceméně odpovídali modelu smířeného muže, jak ho popisuje Elizabeth Badinter (1992). Smířený muž se vyznačuje prvky androgynity - dokáže sladit pevnost s citlivostí a další charakteristické vlastnosti spojované s mužskostí a ženskostí. Jen někteří zkoumaní otcové se však i takto popisovali. Jednoznačně se tak charakterizoval jen otec 3, který otevřeně mluvil o tom, že je „ženský“, tzn. emocionální, že velmi prožívá osudy svých dětí.

Ani ostatní otcové neprezentovali fakt, že jsou na rodičovské dovolené, jako dlouhodobě ohrožující jejich mužskou identitu. Tím vybočují z charakteristik „zmrzačených“ typů mužství popsaných Badinterovou, tzv. „tvrdého a měkkého“ muže, a řadí se mezi muže „smířené“. Přesto participující páry nespojovaly vlastní realizace aktivního otcovství s ženskostí, naopak se vůči spojitosti s tím, co je označováno za ženské, bránili. A to navzdory tomu, že každodenní činnosti pečujících otců se kryly s tím, co je jinak běžně označeno za péči „mateřskou“. Zdá se tedy, že existují dva světy – samotné jednání otců v těchto rodinách, jež může být interpretováno přiložením měřítek Badinterové androgynně, a jeho jazykové uchopení samotnými aktéry v interakci s druhými, jež plně zůstává v intencích dominantního výkladového rámce světa mužské nadvlády, jak strukturu současné západní společnosti pojmenovává Bourdieu (1998). Jazyk, kterým disponujeme, více méně neumožňuje uchopit sociální realitu jinak než terminologií polárních, duálních kategorií „ženského“ a „mužského“. Tedy, i když píše např. Kimmel (1987) a Hochschild (1990), že pokud si je muž dostatečně jistý svou identitou a nemá pocit, že ji musí dokazovat, může upustit od některých typicky mužských vzorců chování; uchopit vymezení genderových rolí v jazykové komunikaci není tak jednoduché.

Pro otce 1 je důležité, aby genderové vztahy v jejich rodině nebyly „pokřivené“ (tzn. aby odpovídaly genderovým stereotypům) a aby se mohl vnímat jako otec a muž s tradičními charakteristikami. Otcovskou roli má podle něj tím, že – jak říká na jiném místě – „dělá bububu“, tzn. je pro děti autoritou a cítí se být tzv. hlavou

rodiny. K tomu, aby sám sebe vnímal jako muže s tradičními charakteristikami, mu pomáhá také fakt, že jmenuje fyzicky náročné práce („tlačí kočárky do kopců“) a v domácnosti tzv. mužské práce (např. „dělá podlahu“). Potřebu vymezit se proti narušení duálních normativních genderových rolí v rodině má také pár 4.

M4(671-673): Tak (partner-otec) není zženštělý" (smích).

O4: Neprobouzí se ve mně žena, nebo něco takového, nemám chuť si oblékat tvoje šaty.

Konformita s vymezením atributů ženského a mužského světa se neodrazila jen ve snaze legitimizovat vlastní normalitu. Vymezení konvenčního, normativního mužství a ženství se objevilo především mezi důvody uvedenými jako bariéry pro masivnější nástup otců na rodičovskou dovolenou.

O2(151-166): Já předpokládám, že třeba ve spoustě rodin, kde ten muž zůstane na mateřské, tak může říkat nějaký takový věci, že teď má pocit, že je finančně závislej na, na manželce nebo něco takovýho, tak to od nás neuslyšíte jo, protože u nás jako to jsou takový trochu prapodivný poměry, takže, takže prostě já tenhle pocit nemám... takže prostě tenhle problém jsme nikdy neměli, i když umím si představit, že třeba pro spoustu lidí je zásadní.

Sám otec 2 o sobě mluví jako o „věčném studentovi“, tak ho podle jeho slov vnímá i jeho původní rodina. Možná právě proto, že se cítí být stále studentem spíše než mužem, který má povinnost uživit rodinu, není pro něj „závislost“ na manželce takovým problémem. Může tomu být samozřejmě i obráceně: proto, že otec 2 neživí rodinu a je s dítětem na rodičovské dovolené, je pro něj těžké cítit se jako dospělý, tzn. nezávislý, muž. V tomto případě otec 2 nepřidává definici otcovství nový obsah, nesnaží se je redefinovat tím, že by jí přiřadil jinou náplň než chlebovárcovství, ale spíše se identifikuje s jinou linií mužské identity – je spíše studentem než otcem-chlebovárcem.

Sebereflexe mužů na rodičovské dovolené je tedy jak záležitostí nejistoty, strachu, odvahy i sebevědomí v rovině psychického nastavení osobnosti, tak konfrontací s existujícími genderovými vzorci vztahů mezi ženami a muži nebo obrazy normativní maskulinity a feminity.

6. Rodina s otcem na rodičovské dovolené (Pavla Ducháčková)

Tématem této kapitoly jsou změny nebo absence změn po nástupu muže na rodičovskou dovolenou a hodnocení této situace. Vstup muže - otce do pečovatelského statusu na plný úvazek je v české společnosti stále raritou a ne vždy je mu uzpůsobena sociální struktura, ne vždy je na něj připraveno prostředí, v němž se námi zkoumané páry pohybují. Nástup otce na rodičovskou dovolenou tak byl v době realizace výzkumných rozhovorů (2004) novinkou, která měnila rozdělení povinností a vykonávané činnosti v rámci páru samého, zároveň se ale také stávala nepřehlédnutelnou charakteristikou rodiny navenek a něčím, s čím se kromě páru muselo vyrovnat také jeho okolí. Reakce okolí i legitimizace spojené s převzetím péče o dítě otcem jsou rozebrány v jiných částech textu. Podívejme se nyní blíže na to, co bylo s převzetím péče o dítě a plným zapojením otce v rámci

soukromé sféry spojeno u námi zkoumaných rodin.

Rozhodnutí o tom, kdo převezme péči o dítě, nutně předcházela samotná událost narození dítěte, nového člena domácnosti. S tím byla spojena řada změn, které v mnohém značně posunuly situaci do té doby bezdětných párů. Námi zkoumané páry dokonce zpětně reflektovali výrazně větší změny právě z okamžiku, kdy se děti narodily, než chvíli, kdy o ně začal celodenně pečovat otec. Po narození dítěte přišlo omezení rodičů v organizaci času i ve způsobu jeho trávení. Rodiče dítěti přizpůsobili svůj program, omezili vlastní aktivity, nejen volnočasové. I když tyto změny zasáhly nejdříve zejména ženy, které ve zkoumaných rodinách s dítětem zůstaly po porodu doma na mateřské dovolené, hloubku změn popisovali také sami otcové, kteří zpočátku trávili velkou část dne mimo domov v práci.

M1 (417-421): Pro nás, s našimi povahami, s naším stylem života, s tím třeba, jak jsme skončili vysoko, já jsem velmi těžce snášela ztrátu svobody, jako tady že člověk něco musí.

M5 (120-121): Mě to změnilo v tom, že jsem přestala chodit do hospody a začala jsem být víc doma.

O2 (911-913): Obtížný se přizpůsobit se tomu, že my prostě nemůžeme někam přijít, protože zrovna (dcera) spí, nebo-

Jak ženy, tak muži silně vnímali změny v souvislosti s mírou svobody, kterou měli před narozením dítěte, a s množstvím volného času i způsobu, jak jej trávit. To se přitom změnilo jak u matek, které byly pověřeny celodenní péčí o dítě, tak i u otců, kteří si ponechali svá zaměstnání. V porovnání s dobou, kdy byli bezdětní, proto narození dítěte viděly námi zkoumané páry jako markantnější změnu než chvíli, kdy na rodičovskou dovolenou nastoupil otec a matka se opětovně zapojila do pracovního procesu. To lze považovat za důsledek toho, že jen málokterý nastávající rodič si před narozením potomka uvědomuje a dokáže představit skutečný dopad všech změn s narozením dítěte souvisejících. První týdny po porodu novopečení rodiče mohou prožívat šok ze změny spojený s únavou a vyčerpáním a při vzpomínce na tento radikální zvrát už ostatní změny nevyznívají jako podobně zásadní, i když ve svém důsledku ovlivňují jejich život přinejmenším podobně podstatně.

M1 (736-739): Jako já si myslím, že ten šok z toho, že mám doma nějaké dítě, které se nedá vrátit, naprosto přehlušilo takovou podružnou věc, že se o ně stará manžel...(747-750) těch prvních, já nevím, šest týdnů nebo tak jsem se vůbec musela nějak vyrovnat s tím, že tady vůbec máme nějaké dítě které jako je naše a je...

O3(774-775): Člověk si to nikdy nedokáže představit, nedokáže.

Toto vnímání může být zapříčiněno i tím, že samotné narození dítěte je novinkou pro oba rodiče a ani jeden z nich dopředu neví, co přesně může očekávat. Výměna pozice pečujícího rodiče je v porovnání s tím přece jen méně nárazovou událostí, spojenou s předáním alespoň části znalostí a dovedností, návodů, jak postupovat, navíc časově většinou rozloženou do delší doby.

Vlastní narození dítěte změnilo ale také samotné rodiče v jejich životním postoji, dodalo jim pocit zodpovědnosti a nevratnosti celého procesu, což si

neustále uvědomovali.

M1(742-746): ...já si prostě vzpomínám, jak jsem šla do té porodnice, jak jsem vylezla z toho výtahu a slyšela jsem tam ten řev dětí a věděla jsem, že již není cesty zpět, že i když se otočím a odejdu odtamtud, že mě to dožene...

M3(33-36): ...ale jako když už do toho člověk jednou spadne, tak prostě jako nejde říct, že se na to vyprdnu. Po čtrnácti dnech, nebo po třech měsících, to prostě nejde jako, jo.

A právě moment oné nezvratnosti či nevratnosti dítěte možná do jisté míry v očích rodičů eliminuje význam výměny osob v roli pečovatele. Péči lze přece za určitých okolností vrátit do rukou původně pečující matky. Novopečení rodiče navíc po narození dítěte změnili nejen svůj denní režim, ale také okruh lidí, se kterými se stýkali. Jednak proto, že už na své kamarády neměli tolik času a museli si tedy více vybírat, s kým trávit chvíle volna, jednak proto, že po narození dítěte se změnil způsob trávení volného času a tím byli vyloučeni další známí, kteří na to nebyli ochotni přistoupit.

O2 (917-918): No a prostě my jsme trošku změnili jaksi vynuceně takhle okruh známých.

Otec 5 dokonce celou situaci spojenou s omezením sociálních kontaktů definoval jako období poklesu IQ, patrně v souvislosti s každodenními starostmi se zabezpečováním primárních potřeb dítěte a s běžným chodem dne, kdy je nutné leccos zajistit.

O5 (87-90): ...zažil jsem několik denních režimů, životních stylů. Tak tenhle byl takovej docela příjemnej, sice to bylo takový náročnější, se mně tak zdálo, že nám tak pokleslo IQ oběma.

Kromě narození dítěte patřila k novým elementům rodinného života aktivita směřující k tomu navázat vztah k dítěti a snaha zvládnout narození dítěte v partnerském vztahu. Vytvoření vztahu s dítětem přitom dle výpovědí nebylo automaticky spojeno s jeho početím či narozením, rodiče se s novou situací museli sami nejprve vnitřně vyrovnat a tento vztah si postupně vybudovat, což bylo podkladem i pro pozdější péči o potomka. Pokud jde o proměny partnerského vztahu, byly spojeny neodlučně s faktem vlastního narození dětí. Škála hodnocení od pozitivních změn k negativním byla plně pokryta. Často se v našich pěti rodinách objevovalo smíšené hodnocení nastalých proměn ve vztahu mezi partnery, které přinesly líčení negativních zkušeností. Námi dotazované páry zmiňovaly především méně času, který spolu mohou trávit, ale také častější hádky a podrážděnost, ať už jde o péči o dítě, a to jak její kvalitu tak její kvantitu, nebo o nemožnost sdílení všech prožitků mezi sebou navzájem. Jistá míra napětí, kterou změny vyvolaly, mohla mít ve svém důsledku příznivý dopad. Partneři v komunikaci vyjednávali obsahy rolí, k nimž chybí společenské vzorce, a s podivem bychom měli spíše komentovat situaci, kdy by k podobným třibením názorů nedošlo. Bez ohledu na celkový „rodinný pocit pohody“, řešil pár 1 rozpory v tom, jak otec tráví čas s dětmi (viz také Kapitola 4):

O1(472-473): Lezeme si víc na nervy, když já nehlídám dost děti.

Specifická byla situace u páru 3, kde otec zůstal doma se třemi dětmi, které vyžadovaly soustavnější péči, speciální cvičení a lékařský dohled. Náročnost péče a nemožnost využít pomoci příbuzných, kteří žijí příliš daleko, se projevila v tom,

že partneri už nemají možnost trávit společně volný čas mimo domov bez dětí.

M3 (208-212): No určitě se změnilo. To by změnilo asi každý vztah, a určitě ne k lepšímu, no. (222-224) Když nemáte možnost žádné relaxace ani žádného společného života, protože nás ty děti vlastně rozdělily, jako definitivně... když máme volný čas, tak každý ho tráví sám, a to, že ho nemůžeme trávit spolu, tak určitě se to projeví negativně...

O3 (1285-1286): Jde tam o to, že ono to opravdu ty vztahy hrozně moc naruší.

Naše analytická pozornost se dále zaměřila především na změny, ke kterým došlo až po nástupu otce na rodičovskou dovolenou. Ani ty ve svém důsledku nebyly zanedbatelné. Předáním péče se totiž nezměnil pouze přístup okolí a s ním související vysvětlování a obhajování odchodu otce ze zaměstnání a vystřídání rodičů v péči o dítě (více k tomuto tématu analytická Kapitola 1.1.), změny nastaly také v partnerském vztahu a podle výpovědí námi zkoumaných otců mohlo dojít po nástupu na rodičovskou dovolenou také ke změnám v jejich sebepojetí (viz Kapitola 5). Jakkoli se chod rodiny přizpůsobil potřebám dítěte hned po jeho/jejich narození, k reflexi změn a omezení otcům výrazně pomohlo právě osobní převzetí větší části péče o dítě od matek:

O4 (62-67): „Já jsem ty první měsíce, když jsem odešel, tak jsem říkal, tak ve čtyři přijdeš domů, tak ve čtyři mně padla, tak tady si ho přeber a jdu někam já. A to nešlo. My jsme se hádali kvůli tomu a – to se muselo dělat jinak.

Navíc změna pečovatele přispěla k tomu, že partneri byli zpětně schopni pochopit situaci toho druhého a hodnotit, často ocenit jeho nebo její snahu a práci, kterou vykonávali. Pár 4 v této souvislosti zmínil také jakési vzájemné zadostiučinění, neboť oba partneri byli po výměně statusu schopni vnímat pozitiva i negativa jak pobytu s dítětem doma, tak zapojení v zaměstnání.

M4 (39-43): Aspoň (partner-otec) viděl, jaké to je, že to není zase taková legrace a taková lehačka doma starat se o dítě.

O4: (Partnerka-matka) zase vidí, že to taky není taková legrace přijít z práce a starat se o dítě.

Nejen povaha změny pečovatele, ale také hodnocení této změny nešlo naší analytické pozornosti. Výpovědi vytvořily zajímavou škálu posouzení toho, jak celodenní péče o dítě/děti změnila je samotné. Otcovský popis změn totiž varioval od „nalezení klidu a vyrovnanosti“ až po „zneklidnění a nově nabytou nervozitu“. Pozitivní hodnocení změn v partnerském vztahu po nástupu otce na RD nalezneme zejména u páru 2 s důrazem na to, že jsou více spolu. I otcí 4 péče o dítě přinesla podle vlastní výpovědi vnitřní obohacení, spokojenost, vyrovnanost, citlivost, starostlivost, pocit zodpovědnosti, zklidnění, ale také pořádkumilovnost. Ocenění toho, jak otec péči o dítě zvládá, se objevilo také v páru 1.

O1(27-28): -manželka si mě teď více váží a chlubí se se mnou.

M1 (364-365): Mám pocit, že nám to jako rodině děsně vyhovuje.

Zklidnění sebe sama a spokojenost s životní situací pozorovali také otec 5 a otec 2, pro toho bylo dítě navíc jakousi omluvenkou toho, že nezvládá pracovní tempo, čímž se dříve trápil, ale s dítětem nabyl přesvědčení, že vše objektivně stíhat nelze a smířil se. Otec 2 také explicitně připouští nabytí rysů chování, kterými se vyznačují pečující maminky:

O2 (97-102): Mluvím jak matky na mateřské dovolené, takovým tím vstřícným způsobem jak na děti tak i... na lidi kolem, a častěji říkám my jsme spadli a (smích)...

Naopak otec 3 vnímal svůj nástup na RD k předčasně narozeným trojčatům jako moment, v němž vyplynuly na povrch určité nepříjemné rysy jeho povahy či si je sám začal díky péči o děti více uvědomovat. Konkrétně popisoval zneklidnění, hysterii, nervozitu plynoucí z nedostatku spánku a to, že se jeho bezstarostný přístup k životu změnil v tíhu odpovědnosti a povinnosti. I on zmínil pozitivní změny jako je větší trpělivost a zejména změna životních hodnot, ke které výchova dětí a do značné míry také jejich zdravotní problémy přispěly.

Zatímco otcové vnímali změnu svých osobnostních charakteristik po výměně rolí v závislosti na individuálních situačních kontextech, matky reflektovaly poměrně jednotně výstup z centrálně pečovatelské role jako vítané osvěžení (pouze jedna matka litovala, že nemůže s dítětem nadále zůstat doma) a pocit nejistoty zároveň. Už jsme se zmínili, že páry pociťovaly v důsledku narození dítěte ztrátu svobody. V momentě nástupu otce na rodičovskou dovolenou matky reflektovaly její znovunabytí.

M1 (359-360): No, je to hrozná svoboda, jako to, první věc, prostě.

Nástup zpět do zaměstnání pro ně znamenal alespoň částečné osvěžení od rutinní každodennosti rodičovské dovolené a také částečné odpoutání od monotónních starostí plynoucích z péče o dítě. To souvisí se samotným vnímáním rodičovské dovolené matkami, které ilustruje výrok M4:

M4(1495-1499): Jo, jako těšila jsem se do práce, protože už jsem se doma nudila. Já jsem takový akční člověk, že potřebuju pořád něco dělat, aby za mnou bylo takhle něco vidět, takže jsem se těšila.

Matka 3 pak otevřeně přiznává, že čas, který trávila v práci, považuje za občerstvení či oddych od náročné péče o tři dcery:

M3 (564-567): Mně to vyhovovalo, zaplat'pánbůh, že jsem vypadla na šest hodin z domu (smích), zcela upřímně. Jako takhle, v tomto směru je to samozřejmě psychické velké občerstvení.

Tato matka i jinak považovala pozici toho, kdo je s dětmi doma, za jednoznačně horší a nevýhodnější, pokud se vytižení a svobody týče:

M3 (589-594): Samozřejmě jako pro toho, kdo je doma, je to těžší, no. To je jasné, protože to je od rána do večera se trojčatama, že si neseďne, a jednak tam není žádný odpočinek, žádná relaxace, jo. Takže já jsem to (práci) určitě nesnášela špatně.

Přestože normativní obraz mateřství bývá spojován s obětováním vlastní svobody ve prospěch dětí, u zpovídaných žen tato oběť rozhodně nebyla samozřejmostí a zdá se, že přiznání si této touhy po svobodě (či spíše touha vyhnout se nesvobodě, kterou pro ně představuje situace na rodičovské dovolené) je základním předpokladem pro to, aby ženy začaly uvažovat o otevřenosti genderovým statusovým experimentům. Zároveň je toto přiznání důkazem o vystoupení či překročení hranic konvenčního mateřského jednání. Nezávislost bývá často spojována s maskulinitou či „mužským“ genderem, zatímco femininita je v tradiční polarizaci genderových identit vázána na závislost, submisivitu či potřebu opory. Ztráta pocitu osobní svobody ve výpovědích žen

poukazuje na to, že dítě, respektive celodenní péče o něj, pro ně nemusí být pouze radostí, pro něž rády oběťují všechn svůj čas a energii, ale také původcem jejich stresu nebo také pocitu vlastní nevyužitelnosti či zbytečnosti. Pocit nejistoty matek, který, jak se zdá, jde ruku v ruce s pocitem získané svobody, plyne z lítosti nad tím, že přestávají být tak často se svým dítětem, protože musejí chodit do práce. K tomu více v Kapitole 8. Přesto je je zřejmé, že matky vnímaly rodičovskou dovolenou jako rutinní a často vyčerpávající. Doma jim chybělo uspokojení, naplnění osobních ambic, jež přesahovaly roli matky a hospodyně.

Oproti tomu otcové vnímají celodenní péči o dítě spíše jako „pohodový životní styl“, často jej chápou skutečně ve smyslu dovolené. Jak jsme již ilustrovali v Kapitolách 1.1. a 4., otcové si v průběhu rodičovské dovolené ponechávají prostor pro plnění vlastních snů a realizaci svých koníčků.

O1 (8-12): Mě se to stejně líbí, poněvadž jsem domácí kutil, takže dělám všechno možné různě kolem domu, koníčky své, které jsou časově náročné, takže na mateřské se mi líbí, no.

O4 (6-8): No, nemusím vstávat do práce ráno, jako, moc mě to obohacuje, je to moc hezký, je to moc krásný čas. – (1158-1161) Ne fakt jako, teďka jsem čtrnáctý měsíc doma a říkám si, tak, teď bych byl v práci někde, (podíval se na hodinky) no, teď bych byl v práci, no – a nejsem! (76-77) jako já stíhám spoustu moc věcí prakticky.

Rozdíly v popisu rodičovské dovolené mezi otci a matkami tak pravděpodobně souvisí s tím, že pečující otcové svou situaci vnímají spíše jako důsledek vlastního rozhodnutí (nikoli donucení proti své vůli okolnostmi jako je např. nezaměstnanost), někteří se k rozhovoru sami nabídli, tudíž nelze předpokládat, že by mluvili o své zkušenosti jako o stresujícím období. Více si uvědomují pozitivní stránky, které je k tomuto rozhodnutí směřovaly. Toto jejich rozhodování nebylo, na rozdíl od situace žen na mateřské (později rodičovské) dovolené, podmiňováno silným společenským tlakem na „správný“, normativní obsah mateřské identity. Situace, kdy o dítě pečuje muž – otec zatím normativní definice nevymezuje. Rodičovskou dovolenou tak pečující otcové vnímají také jako čas, který věnuje nejen dítěti, ale i sobě samotným, čas, kdy si mohou „hrát“, nebo plnit si sny z dětství.

Můžeme tedy uzavřít tím, že skutečnost, že o dítě pečuje otec, má mít pro páry menší význam, než změny, jež v páru nastanou po narození dítěte – vznikem rodiny. Neobvyklá společenská role však přiměla otce k reflexi svého postavení (nejen prostřednictvím našich výzkumných rozhovorů) a jeho srovnání se zkušeností vlastních partnerek. Vyjednávání o obsazích individuálních rodinných rolí se někdy neobešlo bez konfliktů či pocitů nejistoty jak ze strany otců, tak ze strany matek. Nově definované recepty na to, „jak to má správně být“, byly v našich rodinách kombinovány: buď páry vědomě vyjednávaly nový obsah starým rolím (redefinice otcovství s náplní životelskou směrem k pečovatelské) nebo se otcové, jako to bylo v případě páru 2 (věčný student) a částečně 5 (vyhnul se vojně a oddálil nástup do zaměstnání), identifikovali s alternativní oblastí mužské identity. Jindy v rovině výpovědi zůstal sice prezentovaný obraz společenského vzoru otce nezměněn, ovšem jeho náplň v rovině každodenního

jednání výrazných změn doznala. Ani tato kategorizace však není jednoznačná – spíše v různých pasážích svých výpovědí participanti zdůrazňovali různé aspekty obou těchto vlivů. V hodnocení samotného průběhu rodičovské dovolené z hlediska pečující osoby byly matky výrazně kritičtější než otcové. Důvodem může být zejména možnost volby, přítomnost rozhodnutí pro otce, ale také absence normativně definovaného obsahu pečovatelského otcovství. Pečující „dobrý otec“ není obrazem odvozeným od pečující „dobré matky“.

7. Partnerské vztahy a genderov(an)á sociální identita

Rodinná vyjednávání o obsazích genderových rodinných vzorců znamenala zřejmě také rozostření jasné hranice duálních genderových rolí, tedy „gender blending“: přizpůsobení či změnu kritérií pro jejich posuzování. Někdy muž legitimizuje své místo v rodině tím, že „musel být v minulém životě ženou“, že mu takové rozdělení „nebylo proti srsti“, či že kompenzuje biologickou roli ženy:

O3 (949-62): Jo, jako sám sebe jsem někdy přistihl při tom, že to asi není zcela pragmatický chlapecký přístup k těm dětem, jo, jako že jsem to s těma dětma více prožíval, nebo extrémně hodně prožíval, jo. Jako nebylo to od začátku, což je zvláštní. Ono to přišlo tak nějak asi dva měsíce po porodu, kdy jsem si uvědomil, jako že ty děti budou všelijaké, no a - Jako já nevím, co je to být matkou, jo. Jako ale říkal jsem si, že by to nemuselo být úplně špatné, jako dítě přivést na svět. Ale v tomto životě se mi to asi nepovede. (smích) Tak nějak už jsem se s tím smířil. No, tak jsem to aspoň vykompenzoval trochu jinak, no. Opravdu teda ten citový vztah k těm dětem - chvilka by asi nemusel být až tak silný. Sám sebe, někdy sám nad sebou přemýšlím, jako zdali je to v uvozovkách chlapecké, jo.

Jindy páry legitimizují netradiční genderové uspořádání zdánlivě objektivními nutnými důvody (příklad O1 viz Kapitola 1). Partnerská vstřícnost a absence rigidních představ o genderových vztazích jim však nebránily v „pragmatickém“ řešení. Z toho, jak popisovali každodenní rutinu, vystupuje, že je to do značné míry samo pečovatelsví a nebo starost o domácnost, které vyžaduje a formuje určitý druh aktivit pečující osoby, spíše než charakteristiky osob, které by těmto činnostem dávaly genderovaný ráz.

Q: A když teda to rozhodnutí nějak zrálo, tak co všechno jste zvažovali?

O4 (270-9): Tak tam byly takové tři kritéria jsem měl. Musí s tím souhlasit oba dva partneři, jsem si říkal, musí být zajištěna rodina ekonomicky, a musí být postaráno o dítě. A v rámci těch třech mantinelů jsme se mohli pohybovat jakkoliv. Mohli jsme se prostřídat doma, nebo jeden, nebo druhý. To byly jako takové tři body, takže a to jsme splnili. Finančně jsme na tom vlastně nebyli tratní, finančně jsme na tom byli oba dva stejně no a v práci, že –

O4 (948-964): No ale to je zajímavé, že to jsem se musel naučit. Že já třeba, když jsem s ním začal být doma, tak jsem třeba neviděl, že je třeba vyluxovat. Prostě jsem to jako, že jo, tak jako ale fakt, to jsem se musel naučit. Že ted'ka už jdu, a někdy si myslím, že třeba už jsem trapný, jo, že (partnerka-matka) dopije kafe a já ten hrnek odnesu a jdu to umýt, ne?

M4: Ale ne –

O4: Nebo že fakt, každý večer říkám, ráno bude umyté nádobí. A každý večer ho meju, protože nechci–

M4: –To jsem takhle dělávala já.

O4: No, pretože nechci vstávať prostě do nepořádné kuchyně. A takové fakt jako, že někdy si říkám, že to, to vidím na sobě, že to jsem se naučil.

Jinou strategií přijetí netradičního genderového uspořádání v partnerství a rodičovství může být formální lpění na referenčním rámci dominantního duálního rolového modelu. Náplní rodinné otcovské role se jednoduše stává to, co dělá otec, i když je to něco, co pár deklaruje jako tzv. ženskou záležitost. Případně je péče o děti popisována slovesy odkazujícími k fyzické síle a pohybové aktivitě. Tato činnost tradičně připisovaná ženám tak získává nefemininní charakter. Ilustruje to výrok otce 1:

O1(547-550): Roli, roli, jako roli mám, jako tu otcovskou, to u nás není nějak jaksi pokřivené, jo, ale jak říkám, já se vyloženě starám o děti, nosím, chodím, jo, vozím, tlačím kočárky do kopců.

Páry také prezentovaly jiná kritéria k posuzování i očekávání na obsah rodičovského pečovatelského statusu matky a otce: otec může být hrdý, že to zvládá, a je chválen, když o dítě pečuje (jakkoliv), bez ohledu na to, jestli převezme i domácí práce (někdy to udělá, jindy ne). Zvládnout péči a další práci není předmětem očekávání kladených na otcovskou přítomnost v domácnosti – např. zvládat děti i studium by bylo pro otce 4 už moc, naopak se očekává, že ženy to měly zvládat třeba i s dalším dítětem. Otec 4 dodává, že o tom přemýšlel a „že od ženy se to očekává automaticky, od muže ne“. Takže to zvládají společně – ona automaticky, on svou vůlí.

Podnětný může být i rozdíl v obecnějším hodnocení sféry práce a domova. Jakkoliv může jít o zpětnou racionalizaci, matky rodičovskou dovolenou popisují jako únavnou a nudnou rutinu, otcové jako výzvu a prostor k seberealizaci (viz Kapitola 6). Naopak práci otcové popisují jako časově náročnou a od rodiny vzdalující činnost (tato úvaha je posílena tím, že čtyři z pěti partnerek vydělávaly více než jejich partneři), v tom se shodují se svými dnes zaměstnanými partnerkami, které jako vysilující popisují současný stav, kdy coby pracující matky spěchají po práci domů pomáhat partnerovi.

Jak už bylo uvedeno v předcházející analýze, pozitivní hodnocení otcovské péče zřejmě plyne do značné míry z toho, že muži měli možnost volby. Na druhé straně podrobnější pohled na domácí práce naznačí, že v těchto rodinách jsou intenzivně zapojeni oba partneři (jakkoli si někdy drží některé „tradiční“ činnosti) a tím opravdu vzniká otcům v domácnosti prostor a čas pro realizaci vlastních koníčků. „Volno“ v péči o děti, které otcům vznikne, když dítě spí nebo po příchodu partnerky z práce, není vždy naplněno domácími povinnostmi. Takto vzniklý čas je zřejmě oběma partnery uznaný prostor, který může pečující otec využít ke svým zálibám²⁵. Nikde nepadlo, že by měla dříve podobný prostor pečující matka

²⁵ Otec 3 (pečující o trojčata) ale publikoval na www. svou krátkou reflexi na toto téma, „Švec v zemi krále Miroslava“, kde rodičovskou dovolenou přirovnává ke tvrdé vojně, která se nedá zvládnout bez „opuštěnků“ nutných k rekonvalescenci zaangažovaného rodiče.

M3 (1154-1155): -žádné takové: já jdu někam, jako se pobavit, jo, to ne – snažila jsem se opravdu.

Matky v době, kdy byly na rodičovské dovolené, reflektovaly společenská očekávání spojená s mateřskou péčí jako období, kdy mají (mít) spoustu práce s péčí o domácnost a dítě/děti a na nic jiného jim nemá zbýt čas, případně se neodvažovaly volný čas investovat do aktivit, které je baví. Nevěnovaly se zálibám a koníčkům, volný čas pro sebe podle nich – a dle diktátu normativního mateřství - nemůže konkurovat času věnovanému dítěti či péči o domácnost. Partnerky pečujících otců z našeho výzkumu se svými muži svět rodiče na rodičovské dovolené sdílejí. Tudíž tito otcové nebyli vystaveni izolaci a stresu, jaký zažívají některé matky, jejichž partner se nepodílí na péči o dítě a nezískává zážitky z pečovatelského rodičovství.

Zdá se, že si to pečující otcové uměli lépe zařídit. Nepřevzali s péčí o dítě i kompletní starost o domácnost, nejde tak o prostou výměnu rodinných rolí, ale o redefinice jejich vztahu. Snad se tu objevuje náznak zneužití výjimečné (nadřazené?) mužské genderové pozice, který se mohl projevit v tendencích k minimalizaci nejen „potřeby“ domácích prací ale také, jak se objevilo v jednom případě, v minimalizaci péče o dítě (viz Kapitola 4). Na druhou stranu navzdory mužům přisuzované neochotě k „typicky ženským“ domácím pracím někteří otcové neměli problém žehlit (otec 3) či lptět na sterilní čistotě kuchyně (otec 4).

Podstatným rysem rodičovského statusu pro oba partnery bylo konstatování, že zaměstnání „připravuje o děti“ otce a matky bez rozdílu. Otec 4 nechce o péči partnerku připravit, proto „se sudými dětmi“ bude doma ona. Matka 2 také nechce být o péči připravena, byla doma dle svých slov pouhé dva roky jen proto, že chtějí více dětí, a tak si jich užije na vícekrát a zároveň je i pro otce dobré vybudovat si užší vztah k dětem. Tento moment se objevil jako klíčový v rozhodování i jiné z rodin. Objevil se vedle jinde dominantní finanční motivace. Partneri na tom byli finančně stejně, ale tím, že muž býval pracovně dlouhodobě pryč, „nechtěl přijít o čas spolu“ a stát se nepřítomným otcem.

Sdílený pocit nároku na děti, čas a péči o ně, spolu s náznaky prolnutí („jak kdy“) alespoň některých domácích pracovních činností v souvislosti s pečovatelským odkazuje na koncept hraní rolí podle genderového kontextu - „doing gender“ (West a Zimmermann 1991, Šmausová 2002). V socializaci se naučíme hrát oba party a jsme tak schopni přizpůsobit hraní svých rolí aktuálnímu prostředí společenské struktury – budujeme své „kolážové identity“. Existují tedy situace, kdy rezignujeme na zdůrazňování onoho minimálního rozdílu naší přijaté „reziduální“ (nikoli bytostné) genderové identity (Šmausová 2002: 21). Pole rodičovství, jeho sdílené formy a etabloující se otcovská pečovatelská role nabízejí prostor pro redefinice genderových vztahů ve společnosti. Zdá se však, že hranice domácích úspěchů ze soukromé sféry je těžko převoditelná do veřejné sféry pouze dostatkem odvahy, kterou tyto partnerské páry ke své strategii navzdory konvencím našly.

8. Identita matky, zaměstnané partnerky pečujících otců (Iva Šmídová a Lukáš Sedláček)

Když prezentovaly Hochschild a Machung (1990) moderní otce, kteří sdílejí péči o děti (na rozdíl od otců tradičních či v přechodném stadiu), zdůraznily, že partnerky jim poskytují prostor k tomu, aby mohli vstoupit do privátní sféry, domény žen. Podle těchto autorek je zapotřebí vůle obou partnerů k tomu, aby budovali partnerský a rodičovský vztah založený na vzájemné zastupitelnosti a rovnosti. Partnerky takovýchto otců mnohdy samy inspirovaly muže ke změně, pokud byla z jejich strany vůle; fungovat to může ale i naopak.

Někdy jsou to ženy, které trvají na dodržení oddělených a jasně vymezených rolí. Když Bourdieu (1998) popisoval společenské struktury mužské dominance, vysvětlil i důvody, které vedou ženy k tomu, že lpí na stereotypní náplni tradiční ženské a mužské role v rodině. Samy, jako ovládané, disponují pouze jazykem a prostředky ovládajících, a tak volí strategie, jejichž prostřednictvím (jako ženy mocnějších) samy z této nadvlády těží svůj díl. Navíc si hlídají vlastní, asi jediné legitimní, pole moci – mateřství (ve sféře domácnosti, jak ilustrují Allen a Hawkins 1999: 58). Lpění na „nezastupitelné mateřské roli žen“ a „roli hospodyně“, s nímž se (jakkoli v realitě třeba výjimeční) muži naklonění změnám v oblasti genderových vztahů mohli setkat, dospělo k partnerskému kompromisu a tedy v těchto případech i k rezignaci na projekt vyrovnaných partnerských vztahů (Šmídová 2004b).

V analýzách prepisů našich výzkumných rozhovorů jsme zřetelně zachytili prezentaci redefinice duálních genderových rolí. Jedna z předcházejících kapitol analyzovala vliv netradičního genderového rozdělení na identitu otců. Stejně jako se mužská identita muže na rodičovské dovolené dostává do ohrožení, neboť nový status je v rozporu s tradičně vymezenou maskulinitou (viz Kapitola 3), podobné pozici je vystavena také jeho partnerka. Zatímco muž se chápe role mateřské a nachází pocit jistoty a základního bezpečí (Giddens 1991) v postupném osvojování si kompetencí ve vztahu k dítěti, žena je v roli chlebovářky a tudíž je zde předpoklad, že bude hledat bezpečí ve své roli živitelky rodiny, potažmo v profesní seberealizaci. Příkladem narušení tohoto pocitu základního bezpečí je výpověď matky, která popisuje nejistotu, ve které se ocitla před ostatními matkami, když nebyla schopna poznat dceřiny hračky na pískovišti:

M5 (730-737): Jsem třeba šla jednou v sobotu s kamarádkou a s Ajkou (dcerou) na písek a vona si vzala věci na písek a já jsem nepoznala naše hračky. Já jsem - , protože jsem nepoznala naše hračky na písek. Tak si tam vždycky připadám jak úplnej debil mezi těma maminkama, když musím zavolat dítě a zeptat se ho: Je toto naše? Mám to sbalit? A vona mně samozřejmě může říct ano nebo ne, jak se jí momentálně zalíbí (smích).

Matka opakovaně zažívá pocit nejistoty v souvislosti s neplněním své primární pečovatelské mateřské role – mezi ostatními maminkami si připadá nepatřičně,

neboť neovládá kompetence, ktoré podľa ní patrí k bežnému zvládání mateřské role. Ohrožená identita ženy tu vznikla „předáním“ části mateřského prostoru.²⁶ Matky ztrácejí jistou moc a zároveň mají obavy z reakcí okolí. Stále tak lze u matek vidět jakýsi pocit očekávaného a vhodného co možná nejširšího zapojení do výchovy dítěte. A to i ve chvíli, kdy musejí pracovat, neboť jsou hlavními, respektive jedinými živitelkami rodiny. Je otázkou, nakolik podobný pocit zažívají otcové, kteří mají partnerku na rodičovské dovolené.

M2 (249-252): mě to trošku mrzí, protože (dcera) je čím dál tím jako zábavnější a je s ní čím dál tím větší legrace

M4 (176-177): No tak někdy je mi smutno takhle v práci (smích)

Redefinice jejich „dobrého“ mateřství byla obvykle založena na tom, že jakmile přišly z práce domů, maximálně se zapojily do péče o děti a domácnost.²⁷ Tomu, aby byly vystaveny hodnocení z okolí, se vyhýbají mimo jiné tím, že o své práci moc s nikým nemluví.²⁸

Stejně jako otcové (Kapitola 1.1.), matky mají potřebu prezentovat důvody, jež ospravedlňují jejich rozhodnutí pro kariéru: například podle matky 2 jde o řešení v situaci, kdy plánují více dětí a kdy by byla kariérní přetržka příliš velká.

U participantek našeho výzkumu se objevovaly dva specifické způsoby vyrovnání s novou situací. Avšak obě tyto varianty se vztahují k jejich pozici „nematky“, nikoliv k jejich skutečné nové roli – živitelky rodiny. Svoji roli vymezují ve vztahu k dítěti. V jednom případě brání svoji mateřskou pozici, brání svou ohroženou identitu (zejména matka 2). Ve druhém se ztotožňují s kategorií emancipované matky (případ matky 1).

8.1. Ohrožená identita ženy

Příkladem ohrožené identity je výpověď matky 2. Během rozhovoru dávala několikrát, byť často nepřímou, důraz na fakt, že přestože s dítětem zůstává doma partner, je to ona, kdo dítěti ve skutečnosti mnohem více rozumí a na kom je závislé. Což byla nejspíš pravda: muž byl v době rozhovoru s dítětem teprve dva měsíce. Avšak některé výroky naznačují, že partnerka svému muži navázání vazby k dceři nijak neusnadnila, a naopak vytvářela na otce tlak, kterým mu mohla první dny s dítětem ztížit. Volala z práce několikrát denně domů a "kontrolovala" otce.

M2 (280-281): Ten první týden jsem to tak průměr osmkrát denně volala domů, co se děje, ale-

V kapitole věnované identitě pečujícího otce jsme se podrobněji věnovali tomu, jak podobné reakce pracující matky mohly zvyšovat otcovu nejistotu a uvedli jsme

²⁶ Některé aspekty situace partnerek pečujících otců rozebírá text Šmídové (2004a).

²⁷ Detailní zprávou o „krkavčích matkách“ a emancipovaném mateřství nabízí Janoušková (2004)

²⁸ Mlčení pracujících matek malých dětí o svém zaměstnání zaznamenala i Janoušková (2004: 35).

i další aspekty – zdůrazňování věku dítěte, kdy teprve se otec stane „kompetentním“ pečovatелеm, utvrzování jedinečné kompetence matky tím, že otce poučuje, jak se má k dítěti správně chovat – někdy posíleno reakcemi od jiných žen (které, zdá se, v tomto drží pospolu: v mateřském centru komentovali „zbytečnou“ otcovu péči a matka 2 potvrdila, že je partner „přehnaně protektivní“). Toto matčino jednání může být považováno za součást její strategie, jak si zachovat prvenství ve vztahu k dceři.

Avšak nejvýraznějším projevem matčiny dominance nad záležitostmi spojenými s dcerou je situace, která se odehrála ve druhé polovině rozhovoru. Dcera si chtěla hrát s loutkami, což jí matka nedovolila a dcera po chvíli začala plakat:

M2 (920-939): Počkej (dcera silně pláče a křičí). (Oslovení dcery) co se děje- Ona má afektivní křeče, jo?!

O2: Nemá –

M2: Má!

D2: nemam. (Matka běží za dítětem které leží na zemi, a odnáší jej do kuchyně)

O2: - Ale to neměla afektivní křeč. Tak to nebyla afektivní křeč. Tak tomu já neříkám. No- (chce mluvit dál, ale dcera z kuchyně křičí).

Q: - Tak tam klidně běžte –

O2: Né, tak to nemá smysl, tak je tam s ní, no - Já si totiž myslím, že ona jenom prostě se válela a čekala, co bude, že neměla žádný křeče. (matka přichází zpět, dítě stále křičí). Jaký měla křeče?

M2: Tys to neviděl?

O2: No neviděl, podle mě si jenom lehla.

M2: Tak! - (matka kojí dceru v podstatě do konce rozhovoru)

O2: Tak možná přehlížím afektivní křeče teda.

M2: Tak tohle bylo kratinký.

O2: Já jsem si myslel, že fakt jenom přestala řvát.

M2: Ne.

O2: No protože dýchala.

M2: Ále, tak já jako- viděls to někdy? Já jsem to viděla, nehádej se prosím tě o tom se mnou, mě se o tom nechce- (přísně).

Přestože ostatní účastníci rozhovoru nespatořovali na pláči dcery nic mimořádného, matka 2 ihned jako odraz matky zapadající do obrazu normativního mateřství odhadla situaci a své dítě ochránila. Přestože nelze určit, zda se během rozhovoru u dcery skutečně objevila afektivní křeč, dá se na situaci pohlížet také jako na demonstraci mateřských schopností. Matka 2 velice přísně poučuje otce 2 a vymezuje mu roli v péči o dítě. Staví jej do role přihlížejícího, který nemůže své dceři pomoci, neboť k tomu nemá dostatečné kompetence. Matka 2 se k situaci během rozhovoru ještě několikrát vrátila a vždy otci dávala najevo, že on dítěti nerozumí. Jak již bylo řečeno – vztah matky a dcery byl v době rozhovoru nepochybně bližší než vazba otce a dcery. Avšak způsob demonstrace těchto kompetencí, spojený s určitým ponížením otce, poukazuje na poněkud přehnanou reakci matky: reakci, která mohla být zacílena na to dokázat, že přes odloučení od dcery stále zůstává „dobrou“ matkou. Tedy matkou, která je primárně pečovatelskou osobou a ke které se dítě obrací, když je v krizi. Matka si tak ponechává exkluzivní nárok na pravdu a poslední slovo v tématu mateřství a rodičovství.

Na druhé straně v některých výpovědích matka relativizuje svoji silnou vazbu na dítě, vyvrací otcovu domněnku, že dcera je fixované dítě.

O2(712-719): Ona byla na ženu dost fixovaná.

M2: A tak nebyla. Jako bylo běžný, nebo spala u babičky, bývala u babičky běžně -.

O2: No spala u babičky dvakrát-

M2: -Ale jako bylo běžný, že byla na odpolední spánek někde jinde, jako to není fixovaný dítě. Jako nevíš, co to je mít fix-

Je otázkou, zda je toto opět potvrzením toho, že matka o dítěti ví více a rozumí mu lépe, anebo se skutečně matka domnívá, že na ni dítě není fixované. Avšak vzhledem k předchozím výpovědím je pravděpodobné, že matka opět udržuje určité penzum informací, které v souvislosti s dítětem má a které využívá k udržení monopolu expertního vědění a moci nad péčí o dítě.

Důvody, které vedou matku k udržování tohoto monopolu, zapadají do kontextu, který popisuje například Hochschild (1990). Matka nerada přepouští místo primární pečovatelské osoby, neboť tak ztrácí podstatnou část své femininní identity a zároveň zažívá pocit ztráty jistoty. Snaží se proto dokázat sama sobě, svému partnerovi i okolí (v tomto případě výzkumnému týmu), že své roli mateřské osoby dostojí i v pozici, která neumožňuje trvalý kontakt s dítětem. Může se totiž obávat toho, že otec, který s dcerou tráví nyní většinu času, převezme tuto dominantní – primárně pečovatelskou úlohu.

Na druhé straně této matce nedělá problém uznat, že role ženy jako matky je mužem nahraditelná, avšak pouze v názorové obecné rovině, nikoli v jejich rodině. Je totiž patrné, že žena brání svoji pozici matky pouze uvnitř jejich páru, nikoliv jako zobecnitelnou zkušenost. V rovině veřejné se totiž sama brání tomu, aby byla spojována s tradičními matkami, vyhrazuje se oproti nim:

M2 (1201-1206): Ale oni v tom (mateřském centru) jsou divný ty maminy.

O2: Spousta z nich je takovejch...nevím, no. Já třeba si tam nemám moc s kým popovídat.

M2: Tam ani já teda ne, to není jako tím, že jseš otec.

O2 (1210-1214): Já jsem prostě tam s téměř nikým nenalezl žádný jiný téma k rozhovoru než ty děti. Protože já třeba si tam nebudu s nikým vyměňovat recepty a nebudu si tam vyměňovat

M2: No dovol, jako bych já jo...

Matka se cítí až dotčena tím, že by měla mít s matkami na rodičovské dovolené něco společného ve větší míře než otec. Také proto se tedy zdá, že výše zmíněná strategie udržování mateřské pozice je spíše v rovině neúmyslné či neuvědomované. Je zde možné vyzorovat patrný rozpor v identifikaci ženy s některou z genderových rolí. Na jedné straně žena brání mateřskou pozici, na druhém pólu pak odmítá být klasifikována jako tradiční matka.

Toto se však dá také interpretovat tak, že otec a matka 2 pouze reagují na nízký status pečujících žen v naší společnosti. Sheila Kitzinger hovoří o tom, že západní kultura se stala anti-mateřskou, což se projevuje tím, že o děti musí být pečováno více či méně neviditelně, že je žena často izolována od kontaktů s jinými lidmi. Říká, že „když se žena změní v matku, je náhle považována za něco míň, ne víc. Muži a jiné ženy, které matkami nejsou, mají tendenci ji brát jako méně dovednou a se sníženými schopnostmi a intelektuální kapacitou. (Kitzinger 1993: 7). Obdobně argumentují také Hochschild a Machung (1990), když říkají, že dnešní společnost znevažuje práci v domácnosti a má tendenci hodnotit ženy až jako podřadné, protože dělají podřadnou práci.

U ostatních žen se v rozhovorech taková silná obrana vlastního vztahu k dítěti neprojevovala, avšak strach z toho, aby otec nevytvořil s dítětem silnější pouto se občas objevil i u jiných párů:

M4 (329-331): No a akorát někdy chce být teda více s tatínkem, že mě odmítá odpoledne, že křičí a vrhá se k němu, tak to mě někdy teda štve.

8.2. Jsem emancipovaná, „krkavčí“ matka²⁹

Druhým pólem vyrovnávání se s novou rolí zaměstnané matky, jejíž muž se stará o děti, je rezignace na imperativ „dobré matky“, normativní definice mateřství. Tato výpověď se objevuje u matky 1. Přestože z popisu každodenních činností vyplývá, že se o své dva syny (nyní již tři) stará a pečuje se stejnou kvalitou jako otec, sama sebe označuje jako hroznou matku.

M1 (365-9): Jako já si to nedokážu představit opačně, když někdy je třeba a manžel je nemocný nebo je nějaké včelařské seminář a musím se vlastně o děti starat dva dny jenom já, tak to bylo úplně hrozné!

Q: V čem to bylo hrozné?

M1: Myslím si, že nejsem tak, myslím si, že nejsem tak trpělivá, že-

M1 (375-377): No, ne že by mě to s nima nudilo, ale já na ně nemám nervy. To zní, jako že jsem hrozná matka, že?– Ale já jsem hrozná matka.

Tato sebekritika poukazuje k určitým výčtkám svědomí, které matka cítí proto, že s dětmi zřejmě nesdílí vztah jako konvenční matka. Avšak matka 1 si uvědomuje, že toto označení či zaškatulkování není příliš spravedlivé, neboť nepokrývá skutečnou citovou vazbu k dětem ani kvalitu péče.

M1(476-482): Já když s nima jsem, tak že jí se jim věnuju, ale když je s nima manžel, když zrovna něco nedělá, užitečného pro rodinu, jako třeba seká zahradu nebo já nevím co jiného, takže si třeba tady sedne, zalehne svým tělem dveře, aby děti nemohly prchnout a čte si tam svoje a děti si nechá hrát, a místo toho aby se jim věnoval.

Navzdory matčinu pocitu, že kvalita péče otce nepřevyšuje péči její, považuje matka otce za lepší pečovatelskou osobu než je ona sama. Tento názor opírá o argumentaci povahových rysů obou manželů. V tomto aspektu matka naplňuje status i vlastnosti tradičního otce, který si s dětmi po práci hraje, ale dlouhodobě o ně nepečuje.

M1(399-406): Od pěti od čtyř jsem s nima a prostě že se jako na ně těším, že mám radost, že jsem, že jsem s nimi a je to v pohodě, kdežto když jsem s nima prostě pořád tak mám pocit, že je to, že musím, že dělám něco, co by mě...takhle, mě s nima baví jít ven, jít se prostě někam projít, jít na něco se dívat.

Vzhledem k tomu, že otec v tomto páru na sebe převzal roli pečující osoby, nemělo by být příliš překvapující, že partnerka plní roli, která je tradičně připisována otci. Základem duální genderové mužské role v tradiční rodině je

²⁹ Termín krkavčí matka užila sama M1 ve skupinovém výzkumném rozhovoru. I další matky se k tomuto pojmenování vyjadřovaly – některé souhlasně.

schopnost finančně zabezpečit rodinu – status chlebováře či živitele. Tuto funkci matka 1 naplňuje, neboť je živitelkou rodiny, a navíc tuto roli přesahuje tím, že se do péče o děti zapojuje více než jako tradiční otec. Přesto sama sebe označuje jako hroznou matku, což poukazuje opětovně k dichotomizaci genderových rolí: pokud otcovskou roli plní muž, není označen za špatného či krkavčího otce, avšak pokud se této role ujímá žena, má tendence se označovat negativně. V této souvislosti je zajímavé, že muži, kteří se ujali genderové ženské, pečovatelské role, během rozhovorů neprojevovali úzkost či negativní sebehodnocení z důvodu neplnění tradiční chlebovářcovské role. Nepovažovali za problém, že neživí vlastní rodinu, naopak sami sebe oceňovali za to, že zvládnou něco, co jiní muži nedokážou (více viz Kapitoly 2 a 5).

V kontrastu s hrdostí otců nad zvládnutím pečovatelských aktivit ve zkoumaných rodinách, ženy neprojevovaly vlastní hrdost nad obstaráním finančního zabezpečení rodiny. Jakoby to nebyl u ženy důvod k pozitivnímu hodnocení, což je způsobeno také tím, že ve většině „normálních“ rodin se ženy spolupodílejí na rodinném rozpočtu, tudíž se z pozice spoluživitelek „pouze“ posunuly do role živitelek. Avšak ani muži nejsou v tradičních rodinách zcela zproštěni péče o dítě, přesto je jejich zvládnutí pečovatelské role hodnoceno většinou velmi pozitivně jak jimi samotnými, tak jejich partnerkami, popřípadě i okolím. Muž, který zvládne péči o dítě, se dostává do role hrdiny, zatímco matka, která zvládne uživit pětičlennou rodinu, stále zůstává především krkavčí matkou.

Tento paradox v hodnocení výkonu placené práce ve veřejné sféře a neplacené práce ve sféře soukromé podle toho, zda jej vykonává žena či muž, ilustruje sílu symbolického řádu, jež nastavil genderové vztahy ve společnosti, kde tyto partnerské páry realizují své rodičovské strategie. Spolu s Harding (1986) či Bourdieu (2000) tak můžeme na základě naší analýzy konstatovat, že „když dva dělají totéž, není to totéž“. V rovině individuálního jednání jsou sice otec a matka v našich případech často zaměnitelní, ovšem symboly, a tedy i hodnocení, jež internalizovali a s nímž se setkávají v okolí přisuzuje jejich výkonům jiný význam podle toho, zda jednájí v souladu či v rozporu s konvenčními (duálními) genderovými rolemi. Setrvalost genderového řádu (Connell 2002), genderového univerza (Harding 1986) nebo mužské nadvlády (Bourdieu 2000) tak tkví právě v rovině duálního, polárního posuzování ženského a mužského jednání odrážejícího se v očekávaně dělbě práce a v (symbolickém) hodnocení vykonané práce.

V. ZÁVĚRY

Závěrem nabízíme tři oblasti, v nichž dochází k re/produkci genderových vztahů a lze na nich zřetelně ilustrovat mechanismy udržování statu quo genderové nerovnosti (Bourdieu 1998, 2000, Harding 1986, Connell 1987, 2002). První oblast představuje vztah mezi jednáním aktérů a jejich sociální identitou. Naše analýza naznačuje, že spíše než fixní identita, je gender vyjednáváním procesem a individuální aktéři se přizpůsobují předem nastaveným očekáváním a podmínkám prostředí. S Hardingovou (1986) interpretujeme situaci tak, že dvě

nadřazené vrstvy genderové struktury společnosti – rovina dělby práce a symbolické univerzum ovlivňují tu třetí - rozhodování individuálních aktérů. Ti však v duchu pojetí habitusu (Bourdieu 1998) zůstávají stále tvůrčími jednateli v nově nastalých situacích. Druhá oblast nastoluje vztah veřejné a soukromé vztahy v rovině symbolické. Styl komunikace a vyjednávací strategie partnerů se víceméně odehrávají v soukromí rodinných domácností. A znovu, důležitý následný krok, vyjít se svým soukromým „úspěchem“ na veřejný pranýř, vyžaduje nejen odvalu, ale i akceptaci faktu, že nejde o osobní hrdinství, ale o výsledek týmové (partnerské) snahy. Třetí, poslední oddíl pojednává výslednou analytickou situaci, kdy soukromé zkušenosti a strategie zkoumaných rodin zasazujeme do kontextu sociologických genderových analýz a stavu veřejné diskuse o genderových vztazích v rodině. I v českém prostředí je patrné, že změny v mužských genderových vzorcích jsou i nadále spíše výjimečné, odehrávají se na základě osobní volby spíše než vnějšího vynucení a vytvářejí rodinné konstelace, jež rozhodně nejsou jen převrácením rolového modelu pečovatelky a chlebodárců. Teprve když zasadíme průkopnické rodinné strategie partnerů, v jejichž rodinách má pečovatelský status muž-otec, do dalších strukturních společenských rovin, analýza odhalí, že v institucionálním nastavení dělby práce ani v rovině symbolické zatím v českém prostředí k výraznému posunu v genderových vztazích a vyjednávání o nich nedošlo. A to navzdory nesporné odvaze a inovátorství partnerek a partnerů ve zkoumaných rodinách.

1. Nové role nebo nové osoby a obsazení?

Rodiny z naší výzkumné studie vstoupily na neprobádanou půdu, partneri se dohodli, že pečovatelskou příležitost dostanou i otcové. Tato situace vyvolala určité nejistoty jak na straně matek, tak otců. Muži v nekonvenční roli pečujícího otce museli doma zvládnout denní rutinu, jež byla pro čerstvě zaangažované otce většinou novou zkušeností.³⁰ Počáteční pocit nejistoty, na kterém se participant našeho výzkumu shodli, zvládli překonat rutinizací drobných úkonů a jednání s lidmi z okolí. Tím znovu získali pocit jistoty a bezpečí (Giddens 1998). Výpovědi otců naznačily, že sebejistými pečujícími otci se stali tehdy, když zvládli (a když zjistili, že zvládnou) „každodenní maličkosti“ - krmení, přebalování, oblékání na procházky apod. eventuálně i domácí práce. Někdy otcové přidali i převzetí kompetencí ke kontrole toho, zda je pro dítě vykonáno vše tak, jak má být (otec 4 kontroluje dětské věci sbalené na cestu matkou; otec 3 rozhoduje, kdy už je stav dítěte natolik vážný, že s ním půjdou k lékaři). Jindy rozložení rodičovské moci partneri prezentovali jako vyrovnané. Podobně vzdát se „mateřské moci“ také vyvolává obavy. A tak pocity nejistoty zažívaly i matky z rodin, kde o děti začal pečovat otec.

³⁰ I pro všechny pečující matky je jejich první (ale i všechna další) mateřství „nové“ a jakkoliv vstupují do konvenční, očekávané role, rozhodně nemají pocit, že vědí, jak na ni.

Naši participanti na jednu stranu dokázali jasně vymezit obsahy tzv. ženské a mužské role ve společnosti, tedy jejich normativní obrazy. Tato vyprávění jim však nebránila v tom, aby při popisu vlastní zkušenosti a individuálně zvolených rodinných strategií líčili situace, které v podstatě těmto normativním definicím protirečí. Na podobný rozpor mezi rodičovskou (otcovskou) praxí a vyprávěními, do kterých je otcovství (mateřství) rámováno, upozorňuje nejen náš výzkum (Madsen 2004). Tedy kromě snahy najít ve vzájemné interakci své místo a vhodné jednání pečujících otců a pracujících matek se v rovině individuálních genderových identit budovaných v našich výzkumných rodinách objevovalo splývání „vlastností“ a činností žen a mužů. Ty pak šly snáze uchopit pomocí charakteristik spojených s péčí o děti a nebo domácnost a s profesní realizací; tedy s genderovaností prostředí v nichž osoba činnost vykonává a přejímá pak rutinní atributy příslušející dané instituci. Odkazují tedy na genderované instituce spíše než na genderovanost individuálních aktérů – žen či mužů. Zdá se, že největší změnou v rodinném uspořádání těchto rodin byl fakt, že se museli přizpůsobit potřebám dítěte. To, že shodou okolností³¹ to v jejich konkrétním případě byl otec, kdo se stal v určitém období pečující osobou na plný úvazek, mělo význam menší.

2. Domácí úspěch a veřejná odvaha

Pečující otcové byli nuceni vyjít se svým „domácím úspěchem“ i na veřejnost; přiznat okolí svůj „ženský“ status. Tady se znovu objevil pocit nejistoty (i studu), další pole, které otcové museli zdolat (viz citovaný příklad, kdy šel otec s kočárkem čekat ženu vracející se z práce na autobusovou zastávku). Jinou cestou prošel otec 3, kdy prý nikdo nemohl veřejně zpochybnit jeho dostatečně chlapský vzhled („rozevlátého, vlasatého a fousatého muže“) ani s dítětem v náručí. Svůj popisovaný silný cit a pouto k dětem pak vysvětloval „vnitřním ustrojením“ – prý musel v minulém životě být ženou. Jako „normálku“ popisuje svoji situaci otec 5 s tím, že se o ní se svými kamarády baví jen minimálně.

V souvislosti se znovuzískáním pocitu bezpečí, jež pečující otcové ve své roli získají zvládnutím každodenní (rutinní) péče o dítě a někdy i domácnost (otec 2 se přestal bát, že se dítě rozbije), vystupuje odlišný přístup k interpretaci rodinného uspořádání v konkrétní rodině (participantů výzkumu) a na obecnější společenské úrovni. Podle Giddense (1998) aktéři reálný sociální svět vnímají rozdvojeně a přikládají různé významy jednání podle toho, jestli je posuzováno v konkrétní situaci (např. jejich rodiny) nebo z hlediska kupříkladu společenských „rolí“. Například matka 2, která si drží chráněné unikátní penzum mateřských kompetencí nepřístupných otci, nemá problém prezentovat na obecné úrovni schopnost mužů naučit se a zastat mateřskou roli stejně jako ženy (ač ne jako

³¹ Páry měly velmi elaborovaný, komplexní seznam důvodů, jimiž toto rozhodnutí legitimizovaly.

pravidlo), zpochybňuje také (jinak zdůrazňovanou) biologickou podmíněnost vazby pečovatele na dítě (např. u adopce) apod.

Hraniční a přechodové oblasti mezi genderovanými prostředními soukromé a veřejné sféry představují zajímavé pole i z hlediska dočasnosti legitimacy mužské pečovatelské aktivity v těchto rodinách. Individuální páry si zvládly své rodinné strategie v období s malými dětmi zdůvodnit a realizovat. Genderované symbolické univerzum (Harding 1986) však vstoupilo do jejich úvah formou obav o ztrátu těchto v soukromí nabytých, ustavených a fungujících jistot při „návratu“ mužů do veřejné sféry, kam se po uplynutí rodičovské dovolené v určitém věku dítěte vrací. Identita „pečujícího otce“, tedy muže s pečovatelským statutem, pro tyto rodiny problematičtější není, ale možnost „nezaměstnaného muže“ vnímají především jejich partnerky se zřetelnou obavou. Nejistota, jestli se jejich muži budou schopni znovu zapojit na trhu práce a tím (opět) převzít svoji (mužskou, veřejnou) zodpovědnost, či dozrát, tedy najít si řádné zaměstnání a skončit s „pokusy“ (podle M5 pochybné podnikatelské pokusy jejího partnera představují neschopnost zodpovědně se postavit k řádnému návratu k zaměstnání), naznačuje, že „pečující otec“ je jednoznačně přechodným stavem, po němž má následovat přizpůsobení konvenčnímu mužství – zaměstnaného muže. V tomto duchu vyzněla i prezentace názoru matky 1, jejíž partner je doma už pět let (postupně se třemi dětmi) a z pohodlně, nechce se mu zpět do pracovního procesu, což ovšem zároveň může zastírat i fakt, že takový dlouhodobý výpadek způsobil jeho sníženou zaměstnatelnost.

Genderovanost sociální struktury se projevuje ve výpovědích participantů tím, že jakkoliv se v obdobné situaci ocitají matky při návratu na pracovní trh, očekávání spojená s jejich přechodem se netýkají toho, že se mají „vrátit ke své hlavní roli“; mají se připojit k muži vnímanému jako chlebovárci. Takže pokud se jim to nezdaří, stále zůstávají matkami, eventuálně ženami v domácnosti, což je vnímáno jako legitimní status; tedy pozice konvenční s androcentrickým pohledem zdánlivě přirozeného uspořádání společnosti mužské nadvlády (Bourdieu 1998). Zdá se, že tento status zůstává legitimní navzdory běžné praxi, kdy v České republice žena i muž přispívají do rodinné kasy ze svých aktivit na trhu práce po většinu produktivního věku a kdy se žena i muž starají svým dílem o chod domácnosti a péči o děti. S výše zmíněnou genderovaností veřejné a soukromé sféry se musely rodiny, kde pečuje otec, průkopnický vyrovnat. Průlom zvládli v rovině individuálních genderových rolí (Šmausová 2002) ve svých rodinách, v praxi sféry soukromé. Pokud jde o redefinice ženských a mužských prostorů, činností i slovních termínů vhodných k jejich charakteristice, vyprávění participantů zůstala v rovině stereotypnějšího zobrazení ženského a mužského světa – veřejné reprezentace genderu zpochybněny nebyly. Zařazení soukromých praxí do veřejného vyprávění zůstává v rámci hierarchického, normativního genderového obrazu světa.

3. To lepší z obou světů?

Síla konvencí se projevila při návratu jednoho z otců do zaměstnání po téměř dvou letech na rodičovské dovolené (otec 3). Ač teď pracují oba rodiče, on se

odstěhoval z doslechu nočního buzení dětí, potřebuje se přece vyspat.³² V jiném případě byl rozpor mezi očekáváním partnerky na znovupřevzetí³³ partnerovy pracovní zodpovědnosti a jeho „laxnosti“ jedním z důvodů čerstvého rozpadu partnerství (pár 5). Zaměstnané partnerky těchto mužů si v práci mohou přizvukovat s kolegy, jejichž ženy jsou na „mateřské“. Snadno najdou společná témata „nás nikdo nechápe, přijdeme po práci domů vyčerpaní a ještě po nás chtějí, abychom něco dělali tam“ (matka 5). Nad nedostatkem nejen veřejného uznání, ale také pozornosti věnované roli partnerky pečujících otců, si postesklly všechny matky ve skupinovém výzkumném rozhovoru. Náznaky toho, že by zaměstnané partnerky měly „to lepší z obou světů“³⁴ se příliš neobjevovaly. Citát je parafrází na tezi Hochschild a Machung (1990) týkající se moderních otců. Ve dvoukariérových manželstvích, v nichž manžel ženě pomáhá, má on to nejlepší z obou světů. Neztratí kontakt se svou profesí, kde se realizuje, a ve své druhé směně doma si užívá s dětmi, zatímco na ženě stále leží nejen zodpovědnost za běžný chod domácnosti ale i vykonání většiny s tím souvisejících úkonů.

Pracující partnerky pečujících otců prezentovaly názor, že samy po práci buď úplně převzou „domácí“ směnu a muž, pečující otec, má volno k „seberealizaci“, nebo se rovnocenně k partnerovi připojí a tím mu ulehčí celodenní pobyt doma. Tím naznačují, že se snaží maximalizovat ideální podmínky pro své ojedinělé partnery, což má dopady v podobě stížností matek na vyčerpanost, nevyspání, absenci času pro sebe. Pečující muži v námi zkoumaných rodinách měli vždy čas na své koníčky nebo dílčí pracovní aktivity, měli „opuštěáky“ (termín otce 3, když přirovnával tzv. rodičovskou dovolenou ke tvrdé vojně).

Buď jsou to tedy opět muži, kdo si to uměli lépe zařídit, jak jsme v textu naznačili i dříve, nebo rodinná uspořádání a strategie těchto párů spíše dokládají že sociální prostor umožňuje mužům, pečujícím otcům, si to lépe zařídit. Třeba už jen tím, že pro ně naplatí imperativ „dobré matky a hospodyňky“ tak silně jako pro ženy.³⁵ Nemůžeme tedy hovořit, alespoň ne na základě námi zkoumaného úseku rodinné dráhy participantů, o výměně rolí, ale o redefinici jejich vztahu. Významným jejím znakem je důraz na „prostor pro sebe“ a „svobodu“ již se dostává spíše pečujícím mužům než pečujícím ženám.

Ať již zvážíme Nové role nebo jejich nové obsazení, Domácí úspěch nebo veřejnou odvalu či nakonec to, kdo má To lepší z obou světů, výzkumná sonda do života rodin, kde pečovatelský status zastával otec, nabízí detailní vhled do

³² Nebo jde o konvencí legitimizovanou únikovou cestu z nepříjemné situace?

³³ Ve dvoukariérových rodinách bychom měli spíše uvádět „k opětovnému připojení se druhého z partnerů do výdělečného procesu“.

³⁴ Podobnou situaci popisují Segal [1990], Statham [1986], Badinter [1992] nebo autoři v Kimmelově sborníku [1987]. Analýzou toho, kdo se dostává do „vítězné“ situace („win-win situation“) se zabývá řada skandinávských genderových studií, např. Holter [2003].

³⁵ Zevrubnější analýzu by si zasloužily socializační faktory, jež ovlivňují to, že ženy/matky pociťují potřebu své stálé přítomnosti v rodině výrazně silněji než pečující otcové. Ženy shledávají rozhodnutí vymezit si čas jen pro sebe jako velmi obtížné.

každodenního vyjednávání o genderu. Gender tak vystupuje nikoli jako fixní, připsaný znak, ale jako téma a kategorie, jež je formováno a zároveň formuje životní dráhy participantů výzkumu.

LITERATURA

- Abbot, F. (ed.) 1988. *New Men, New Minds. Breaking Male Tradition (How Today's Men Are Changing The Traditional Roles of Masculinity)*. The Crossing Press/Freedom.
- Ainsworth, M. 1964. "Patterns of Attachment Behaviour shown by the infant in interaction with his mother." *Merril-Palmer Quarterly*, Vol. 10, No. 6: 51 – 58.
- Allen, M & Hawkins, A., J. 1999. „Maternal gatekeeping: Mothers´ s beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work.“ *Journal of marriage and the family*, Vol. 61, No 1: 199 – 212.
- Báčová, V., Mikulášková, G. 2000. „Čo si myslia adolescentní chlapci a dievčatá o úlohách ženy a muža v rodine.“ *Aspekt 1/2000*: 98 – 108.
- Badinter, E. 1992. *XY - de l'identite masculine*. Paris: Editions Odile Jacobs.
- Badinter, E. 1998. *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bowlby, J. 1988. *A secure base*. New York: Basic Books.
- Brod, H. & Kaufman, M. (eds.). 1994. *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Coltrane, S. & Allan, K. 1994. „New` Fathers and Old Stereotypes: Representations of Masculinity in 1980s Television Advertising.“ *Masculinities (Interdisciplinary Studies on Gender)*. Vol. 4, No. 2: 43 – 66.
- Connell, Robert William. 2002. *Gender*. Polity Press.
- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.
- Connell, Robert William. 1987. *Gender and Power*. Polity Press.
- Connell, R. W. 1999. *A Whole New World: Remaking Masculinity in the Context of the Environmental Movement*. In: *Gender and Society*, Vol. 4, No. 4, *Sociologists for Women in Society*, s. 452-478
- Curran, R. T. 1995. *Frogs, Princes, and Individuation: A Jungian Reading of Deliverance*. In: *Masculinities (Interdisciplinary Studies on Gender)*, The Guilford Press. Vol. 3, 3: 46 - 68
- Čermáková, M. a kol. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Delaroche, P. 2000. *Rodiče, nebojte se říkat ne*. Praha: Portál.
- Denzin, N. K. 1989. *Interpretive biography*. Newbury Park: SAGE Publications.
- Disman, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Ducháčková, P. 2005. *Vyjednávání genderových rolí v mladých manželstvích*. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra sociologie. Brno.
- Fein, R. A. 1978. „Research on Fathering: Social Policy and the Emergent Perspective.“ *The Journal of Social Issues* Vol. 34, No. 1: 122 – 135.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Geiger, B. 1996. *Fathers as Primary Caregivers*. New York: Greenwood Press.
-

- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Slon.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gjuričová, Š. 1999. „Konstrukce gender: maskulinita a feminita z odlišných perspektiv.“ Pp. 69 – 83 in *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca, London.
- Hobson, B. (ed.). 2002. *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hochschild, A. a Machung A. 1990. *The Second Shift - Working Parents and the Revolution at Home*. London: Piatkus.
- Holter, Ø. G. 2003. *Can Men Do It? Men and Gender Equality – The Nordic Experience*. Copenhagen: Temanord.
- Christian, H. 1994. *The Making of Anti-Sexist Men*. London & NY: Routledge.
- Janoušková, K. 2004. *Krkavčí matky? Magisterská diplomová práce*. Brno: FSS MU.
- Jarkovská, L. 2002. *Genderově ideologická socializace žen. Magisterská diplomová práce*. Brno: FSS MU.
- Jenkins, H. 1998. „Introduction: Childhood Innocence and Other Modern Myths.“ Pp. 7 – 32 in Jenkins, H. (ed.). *The Children's Culture Reader*. New York, London: New York University Press.
- Kimmel, M. 1994. *Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity*. In: Brod, H., Kaufman, M. (eds.). *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: Sage Publications. s. 119- 141
- Kimmel, Michael S. (ed.). 1987. *Changing Men - New Directions in Research on Men and Masculinity*. USA: Sage Focus Edition.
- Kitzinger, S. 1993. *Ourselves as Mothers*. Toronto: Bantam Books.
- Kubičková, K. 2004. *Alternativní model otcovství: pečující otcové*. Klauzurní práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra sociologie, Brno.
- Kubičková, K. 2003. *Matkové: mateřští otcové*. *Gender – Rovné příležitosti – Výzkum*, 3-4/2004: 1.
- Leyland, J. 1987. *On the conflicts of doing feminist research into masculinity studies*. *Sexual Politics* no. 16: 125 - 133
- Madsen, S. A. 2004. *A New Fatherhood Emerging*. Power-Pointové podklady k přednášce na FSS MU v Brně 4. 11. 2004.
- Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon.
- Maříková, H. 2003a. „Rodičovská dovolená a muži.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 1-2/2003: 7 – 8.
- Maříková, H. 2003b. *Rodičovská dovolená a muži. Ústní konzultace k výzkumu na zakázku* Praha: MPSV.
- May, L. a Strikwerda, R. 1996. „Fatherhood and nurturance.“ Pp. 193 – 201 in May, L., Strikwerda R. a Hopkána, P. D. (eds.). *Rethinking Masculinity: Philosophical Explorations in Light of Feminism*. NY, London: Rowman & Littlefield Publisher.
- Maynard, M., Purvis, J. (eds.). 1994. *Researching Women's Lives from a Feminist Perspective*. London: Taylor & Francis.

- Morgan, D. H. J. 1992. *Discovering Men*. London & NY: Routledge.
- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: UJEP.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina, Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Nardi, P. M., Sanders, D., & Marmor, J. 1994. *Growing up before Stonewall. Life stories of some gay men*. Routledge, London and New York.
- Navrátil, D. 2005. *Genderová identita otců na rodičovské dovolené*. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie. Brno.
- Nosál, I. 2003. „Diskurzy a reprezentace dětství ve věku nejistoty.“ Pp. 177 – 189 in Mareš, P., Potočný, T. (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister and Principal.
- Parsons, T. 1951. *The Social System*. London: The Free Press of Glencoe.
- Prekopová, J. 1993. *Malý tyran*. Praha: Portál.
- Prekopová, J. 1997. *Když dítě nechce spát*. Praha: Portál 1997.
- Quillien, Ch. 2004. *Jsem na dítě sám*. Praha: Albatros.
- Sedláček, L. a Janoušková, K. 2005. *Jiné mateřství*. *Gender – Rovné příležitosti – Výzkum*, 1/2005: 19 – 22.
- Segal, L. 1990. *Slow Motion - Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago.
- Silverman, D. 2000. *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.
- Silverman, D. 2001. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: SAGE.
- Šlechtová, H. 2004. *Není „mateřská“ jako mateřská a rodičovská dovolená*. *Gender – Rovné příležitosti – Výzkum*, 1/2004: 6 – 8.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně představně o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* 7: s. 15 – 27.
- Šmídová, I. 2004a. „Partnerky pečujících otců a ‚jiných mužů‘.“ Pp. 321 – 328 in Darulová, J., Košťalová, K. (eds). *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: FHV UMB.
- Šmídová, I. 2004b. *Jiní muži. Alternativní životní dráhy mužů v české republice*. Disertační práce. Brno: FSS MU.
- Šmídová, I. 2004c. *Rodiny, kde pečují otcové*. *Gender – Rovné příležitosti – Výzkum*, 4/2004: 10 – 12.
- Šmídová, I. 2007a. *Pečovateľské otcovství: rodinné strategie pro skloubení linií životní dráhy*. In: *Vztahy, jazyky, těla. Texty z Konference českých a slovenských feministických studií*. Praha. s. 155 – 169.
- Šmídová, I. 2008 v tisku/po rec. řízení. *Otcovství u porodu: re-konstrukce genderových vztahů v rodině*. *Sociální studia DOPLNIT*.
- Statham, J. 1986. *Daughters and Sons - Experiences of Non-sexist Childraising*. Oxford & California, USA: Blackwell.
- Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Vodáková, O. 2003. „Strážkyně krbu v naší kulturní tradici.“ Pp. 83 – 89 in Vodáková, A., Vodáková, O. (eds.). *Rod ženský*. Praha: Slon.
- West, C. a Zimmerman D. H. 1991. „Doing gender.“ Pp. 125–147 in Lorber, J.; Farrell, S. A. (eds.). *The social construction of gender*. London: Sage Publications.
- Woodhead, M. 1997. „Psychology and the Cultural Construction of Children’s

Needs." Pp. 63 – 84 in James, A. and Prout, A. (eds.). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London, Washington: Falmer Press.

Ženy a muži v datech. 2003. Praha: MPSV a ČSÚ.

OBSAH

ABSTRACT	3
KEYWORDS:	3
I.ÚVOD	5
II.TEORETICKÁVÝCHODISKAPROJEKTU	5
1. ROZMĚLNĚNÍTLAKUKULTURNÍCHNOREM	8
2. PEČOVATELSKÁOTCOVSTVÍ	10
3. GENDEROVÉVZTAHYARODINA	12
III.VÝZKUMPE ČUJÍCÍCHOTC Ů	13
1. CÍLEAPOSTUPYVÝZKUMU	15
1.1Výb ěrvzorku.....	16
1.2Metodasb ěrudat.....	17
Seznam ěřipravenýchotázekzprvníhokolarozhovor ů:	17
1.3Postupp ěřianalýze.....	18
1.4Triangulace–Focusgroup	19
Focusgroup9. řřjna2004.....	19
Seznam ěřipravenýchotázekprofocusgroupseženami:	19
Seznam ěřipravenýchotázekprofocusgroupsmuži:	20
Orientačnítabulkasn ěkterýmísociodemografickýmicharakteristikamirodin participujícíchnavýzkumu	20
IV.ANALYTICKÁZJIŠT ĚNÍ	21
1. ODCHODOTCENA RD (LUCIE JARKOVSKÁ)	21
1.1Legitimizace	22
2. „OTECV DOMÁCNOSTI“:SEBEREFLEXEAREAKCEOKOLÍ (LUCIE JARKOVSKÁ, KLÁRA JANOUŠKOVÁ)	29
3. OTECJAKOPRIMÁRNÍPE ČOVATELSKÁOSOBA (LUKÁŠ SEDLÁČEK)	34
4. POTŘEBYDÍT ĚTE (KLÁRA JANOUŠKOVÁ)	40
5. IDENTITAPE ČUJÍCÍHOMUŽE (DAVID NAVRÁTIL)	44
6. RODINASOTCEMNARODI ČOVSKÉDOVOLENÉ (PAVLA DUCHÁČKOVÁ)	47
7. PARTNERSKÉVZTAHYAGENDEROV (AN)ÁSOCIÁLNÍIDENTITA	53
8. IDENTITAMATKY ,ZAM ĚSTNANÉPARTNERKYPE ČUJÍCÍCHOTC Ů (IVA ŠMÍDOVÁA LUKÁŠ SEDLÁČEK)	56
8.1.Ohroženáidentitaženy.....	57
8.2.Jsememancipovaná,„krkav ěří“matka.....	60
V.ZÁV ĚRY	61
1. NOVÉROLENEBONOVÉOSOBYAOBSAZENÍ ?	62
2. DOMÁCÍÚSP ĚCHAVE ŘEJNÁODVAHA	63
3. TOLEPŠÍZ OBOUSV ĚTŮ?	64

IVRIS PAPERS

PEČUJÍCÍ OTCOVÉ ZKUŠENOST A GENDEROVÉ VZTAHY

Iva Šmídová (ed.)

Edice IP číslo 08/01

Redakce

Tomáš Katrňák - šéfredaktor
Barbora Vacková
Ondřej Hofírek

Redakční rada

Radim Marada
Petr Mareš
Ivo Možný
Tomáš Sirovátka

Vydavatel

FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

Kontakt

wpivris@fss.muni.cz
